NAŠA ŠKOLA

Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja

UDK BA ISSN 0547-308X

GODINA LXVII BROJ 267 (97)

Sarajevo 2021.

NAŠA ŠKOLA

Adresa redakcije: "Naša škola"
71000 Sarajevo
Ul. Alipašina 4/I
Tel./ Fax: 668-403
www.nasaskola.ba
redakcija@nasaskola.ba

Časopis „Naša škola" je 2019. godine indeksiran i registriran kao naučni časopis u Međunarodnoj akademskoj bazi podataka **EBSCO** sa sjedištem u Ipswich, 10 Estes Street, Massachusetts, USA. Pomenutoj bazi podataka možete pristupiti putem linka www.ebsco.com

Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja „Naša škola" je 1996. godine indeksiran i registriran kao stručni i naučni časopis u **Nacionalnom ISSN Centru Bosne i Hercegovine** pod brojem **ISSN 0547-308X** za štampanu verziju i pod brojem **ISSN 2303-6591** za online verziju, kao i u **Međunarodnom ISSN Registru u Parizu.**

Časopis izlazi 4 puta godišnje
Tiraž: 550 primjeraka

Izdavač:

UDRUŽENJE NASTAVNIKA FEDERACIJE BiH

Za izdavača:

Glavni i odgovorni urednik:

mr. Milka Babić

Članovi redakcije:

Akademik Suad Kurtčehajić
prof. dr. Hanka Vajzović
prof. dr. Enes Pelidija
dr. sc. Ružica Šutalo Selimagić

Sekretar redakcije
prof. Đerzić Ajdin

Lektor:

Štamparija FOJNICA, Fojnica

Idejno rješenje naslovne strane časopisa "Naša škola":

Esad Ćesović
Mirna Jamaković

Tehničko uređenje i DTP:

Štamparija FOJNICA, Fojnica

Štampa:

Štamparija FOJNICA, Fojnica

NAŠA ŠKOLA

Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja

Godina LXVII | **BROJ 267 (97)** | **Sarajevo 2021.**

ISTRAŽIVAČKI RADOVI

Alma Švraka,

RODITELJSKA INSTRUKCIJA I NADGLEDANJE DJECE U UČENJU KOD KUĆE

Sažetak

Roditeljska instrukcija ili pomoć djeci u školskom učenju je važan resurs u nastavnoj praksi. Za rezultate u učenju podjednako su odgovorni roditelji i škola. Osposobljavanje roditelja za aktivno pomaganje djeci u učenju je jedna od vodećih ideja u reformi obrazovanja i kao takva predstavlja izazov.

Cilj ovog rada je bio ispitati da li su roditelji imali bolju samoprocjenu instrukcije i nadgledanja djece u učenju kod kuće nakon aktivnog rada i uključivanja.

Eksperimentalnom metodom smo došli do zaključka da roditelji pozitivnije samoprocjenjuju svoje instrukcije i nadgledanje djece nakon edukacije i sudjelovanja u radionicama te da su spremniji za aktivniji rad sa djecom.

Ključne riječi: roditelji, instrukcija, nadgledanje, učenje

Uvod

Riječ instrukcija potiče od latinske riječi instructio, a znači „uspostavljanje; uputa, upućivanje, poučavanje, nastava" (Anić, Klaić i Domović, 2007, str. 609). Instrukcija je, dakle, uputa kako nešto uraditi ili naučiti. Roditeljska instrukcija bi bila pomoć ili upućivanje djece kako najlakše savladati nastavni sadržaj.

Da li bi roditeljska instrukcija kod nas pomogla djeci u školskom učenju? Odgovor je apriori potvrdan jer bi u suprotnom djeca bila prepuštena sama sebi, što je puno lošija opcija od bilo kakve instrukcije

(Suzić, 2005). Nemoguće je pronaći učenika kojem nije potreban neki vid dodatne pomoći u učenju kod kuće. Tu pomoć, uz jasne smjernice koje dobiju od nastavnika, djeci mogu pružati njihovi roditelji (Epstein, 1995).

Roditelji su uglavnom motivisani željom da njihovo dijete uspije. Postavlja se pitanje kako roditelji mogu pomoći svojoj djeci u učenju, te da li su osposobljeni da daju instrukcije i da ih nadgledaju u učenju kod kuće?

Teorijska obrada problema istraživanja

Rezultati istraživanja pokazuju da porodična varijabla kao što je stepen pomoći koju roditelji pružaju svojoj djeci u školskim i vanškolskim situacijama imaju visok stepen povezanosti sa rezultatima u učenju (Ćatić, 2005). Međutim roditelji djece na našim prostorima rijetko se bave školskim učenjem. Često se ta briga svodi na opominjanje djece, a to ponekad dovodi čak do suprotnog efekta. Na zapadu je skoro uobičajeno da se roditelji uključuju u školske obaveze svoje djece kao i da se kontinuirano konsultuju sa nastavnicima kako da pomoć djeci bude što kvalitetnija. To je izrazito pozitivan trend i predstavlja izazov za nastavnike i roditelje. „Kada sagledamo aspekte roditeljske instrukcije, na prvi pogled nam je jasno zašto većina roditelja izbjegava ovu aktivnost. Osnovni problem je osjećaj nekompetencije i neupućenost u ovu vrstu pedagoške komunikacije. Strah da će učiniti više štete nego koristi sprečava mnoge roditelje da pruže i onaj nivo instrukcije koji bi djeci sigurno pomogao. Škola bi na ovom planu mogla pomoći obukom roditelja za instruisanje djece u školskom učenju. Kratki seminari za roditelje sa radionicama koje konkretizuju ovu aktivnost mogli bi pomoći roditeljima i djeci" (Suzić, 2005: 388). Razlog za nedostatak ove instrukcije možemo potražiti u neupućenosti roditelja u školski program, metode učenja i poučavanja.

Prije svega, važno je da roditelji imaju razvijen osjećaj empatije za školske obaveze koje njihovo dijete ima. Emocionalna podrška djeci u svim fazama obrazovanja će jačati samopouzdanje djece i pomoći im da se lakše izbore sa poteškoćama na koje nailaze. Nadgledanje učenja kao vid pomoći i podrške pomaže učenicima jer imaju potvrdu svog rada, ali i roditeljima da bolje shvate obaveze svog djeteta. Područja i vidovi pomoći koju roditelji mogu pružiti djeci su: empatija, reduciranje napora i gradiva, emocionalna podrška djeci, nadgledanje, uključivanje u rad u učionici i upućivanje djeteta u metakogniciju (Suzić, 2005). Postoji nekoliko načina da se pruži instrukcija djeci:

- prezentovanje informacija u malim zalogajima; roditelji ovo mogu ostvariti samo ako poznaju gradivo koje dijete radi, inače im je neophodna pomoć nastavnika ili nekih trećih lica, na ovaj način gradivo se razlaže na manje dijelove koje je lakše savladati;
- pretvaranje gradiva u male korake; ovo se prije svega odnosi na podjelu gradiva koje se sastoji od tri dijela (pregledati gradivo,

podijeliti gradivo na manje dijelove, obraditi gradivo);
- monitoring ili frekventno nadgledanje kroz sagledavanje napretka djeteta u svakoj fazi rada ukazivanjem na vrijeme ili poticanjem djeteta;
- instrukcija na onim dijelovima gradiva koji dijete teže usvaja, selektivno i povremeno priskakanje roditelja (Suzić, 2005).

Pomoć djeci u učenju kod kuće može se uspješno realizirati tako što će nastavnici izraditi i redovno organizirati interaktivne domaće zadatke za učenike koji im daju mogućnost za raspravu o važnim stvarima koje uče i pomaže porodicama da budu svjesnije njihovog rada. Domaća zadaća ne znači isključivo samostalan rad, to je aktivnost koja se dijeli sa ostalima kod kuće i u zajednici, a time se povezuje rad u školi sa stvarnim životom. Pomoć roditelja djeci kod kuće znači poticanje, slušanje, reagiranje, hvaljenje, vođenje, praćenje i raspravljanje, a ne podučavanje školskih predmeta.

Nadgledanje ili monitoring je jedan od važnih aspekata pomoći roditelja djeci u radu. Nadgledanje se može podijeliti na četiri aspekta: provjera rada, otkrivanje grešaka, korigovanje, prilagođavanje metoda (Suzić, 2005). Učenici koji se rano naviknu na roditeljsko nadgledanje često imaju pozitivnije stavove o nadgledanju njihovog rada, a to ima poseban pedagoški značaj i vrijednost. „Dijete koje je naučilo da mu roditelji kod kuće nadgledaju učenje i pripremu za školski rad biće spremnije da u školi prihvati nastavnikov monitoring i opredijeljeno da traži nastavnikovu podršku kada se u toku rada na gradivu pojave prepreke. Kako uputiti roditelje u posao monitoringa? Ovo pitanje je prilično složeno jer mnogi roditelji još uvijek nose svoje negativne stavove o školi i učenju iz rane mladosti, tako da i sami ne vole učenje i bilo šta što je u vezi s time. Roditelj bi prvo trebalo da se pozabavi vlastitim stavovima o školskom učenju. Ako se imalo udubi u to, vidjeće da djetetu nije lako, shvatit će svoje dijete i lakše mu pomoći. Škola tu može pomoći i roditeljima i učenicima. Nakon što se pozabavi stavovima roditelja o monitoringu, škola treba da ponudi modele koje će roditelji moći lako naučiti, provježbati i primijeniti sa svojom djecom. Za to su pogodne radionice koje putem pojednostavljenih koraka upućuju roditelje u suptilni posao monitoringa rada njihove djece na školskom gradivu. Zanimljivo je da način na koji roditelji vrše monitoring rada svoje djece utiče na formiranje stila self-monitoringa učenika" (Suzić, 2005: 389).

Da bi roditelji pružali kvalitetne instrukcije ili pomoć djeci u učenju kod kuće, trebaju pomoć škole i stručnih timova i službe. „Mnoge škole organizovano rade na pedagoškom i psihološkom obrazovanju roditelja jer roditeljima trebaju dodatna znanja da djeci pruže svu potrebnu pomoć na planu odgoja i obrazovanja. Ta znanja se prvenstveno odnose na poznavanje djeteta, sisteme komuniciranja, strategije rješavanja problema, pravilno provođenje slobodnog vremena, primjenu različitih izvora u informisanju i efikasnom sticanju znanja. Trebaju se upoznati i sa sadržajima koji se odnose na odgojnu problematiku mladih, mentalnu

higijenu u porodici, porodičnu pedagogiju, porodično pravo i zaštitu djeteta, društveni razvoj djece itd" (Ćatić, 2005: 179).

Pomoć roditelja djeci u učenju kod kuće najviše koristi djeci, a nastavnici i roditelji također imaju koristi od toga. Korist za učenike se može vidjeti kroz razvijanje vještina učenja, bolje rezultate u školi, pozitivniji stav o školskim obavezama i školskom radu, pozitivan odnos prema roditeljima i školi. Roditelji bolje razumiju nastavni program i pojedinačne nastavne predmete, više uvažavaju i razumiju ulogu i važnost nastavnika. Nastavnici kroz instrukcije roditelja djeci kod kuće kvalitetnije prepoznaju sposobnosti roditelja, osjećaju podršku roditelja (Zuković, 2013).

Metod

Cilj ovog rada je bio ispitati da li su roditelji imali bolju samoprocjenu instrukcije i nadgledanja djece u učenju nakon aktivnog rada i uključivanja.

Pretpostavili smo da eksperimentalni tretman pozitivno utiče na samoprocjenu roditelja o instrukciji i nadgledanju djece u učenju kod kuće.

Metodom teorijske analize istražili smo dostupnu literaturu, a empirijsko-eksperimentalni servej metod poslužio nam je za prikupljanje stavova i mišljenja. Od istraživačkih tehnika koristili smo anketiranje. Za potrebe istraživanja korišten je anketni upitnik o instrukcijama roditelja djeci u učenju kod kuće koji je preuzet i prilagođen za istraživanje (Bujanović i sar., 2006).

Upitnik je baziran na Joyce Epstein modelu (Epstein, 2010). Isti upitnik je korišten u inicijalnom i finalnom ispitivanju. Istraživanje je obavljeno krajem 2019.god. Sudionici istraživanja su prvo popunili inicijalni upitnik, a nakon toga bili aktivno uključeni u radionice. Ovo je bilo eksperimentalno istraživanje sa ponovljenim mjerenjem. Isti ispitanici su dva puta anketirani, prije i nakon eksperimenta. Eksperimentalna grupa je ujedno i kontrolna.

Istraživački uzorak je činilo 30 roditelja, 14 ženskog spola i 16 muškog spola.

Rezultati istraživanja su obrađeni korištenjem programskog paketa SPSS 22.0. Razlika između inicijalnog i finalnog rezultata, kao i razlika između spolova, je testirana T-testom zavisnog uzorka. Aritmetička sredina i standardna devijacija je izračunata za sve varijable. Nivo značajnost je 95% (p=0.05).

Rezultati istraživanja

Uporednom analizom deskriptivnih parametara inicijalnog i finalnog testiranja samoprocjene roditelja o instrukciji i nadgledaju djece u učenju kod kuće pronalazimo da je srednja vrijednost inicijalnog ispitivanja

izrazito niska, a u finalnom ispitivanju samoprocjena je prosječna do visoka što objašnjavamo utjecajem eksperimentalnog faktora.

Samoprocjena roditelja se kreće od M=1.43 za tvrdnju: "Roditelji su pripremljeni različitim interaktivnim zadacima i materijalima uz pomoć kojih mogu raditi sa djetetom kod kuće" do M=2.60 za tvrdnju: "Roditelji su educirani kako pomoći djeci da savladaju gradivo kod kuće i važnosti nadgledanja rada kod kuće". Vrijednosti standardne devijacije u inicijalnom ispitivanju se kreću od 0.774 do 1.172 sa koeficijentom varijabilnosti CV=39.68% ukazuje na slabiju homogenost rezultata.

Tabela 1

Samoprocjena roditelja o nadgledanju i instrukciji roditelja djeci u učenju kod kuće (inicijalno i finalno)

Tvrdnja (pitanje)	N	Inicijalno Finalno	M	SD	T	znač.
Roditelji su educirani kako pomoći djeci da savladaju gradivo kod kuće i važnosti nadgledanja rada kod kuće	30	I	2.60	1.163	-5.204	0.00
		F	3.90	0.083		
Roditelji su educirani o metodama rada (podrška i aktivna pomoć djeci u školskim obavezama)	30	I	2.40	1.102	-5.641	0.00
		F	3.67	0.844		
Roditelji su praktično pripremljeni o vrstama aktivnosti koje mogu provoditi sa svojim djetetom kod kuće i načinu praćenja razvoja	30	I	1.93	1.172	-5.073	0.00
		F	3.47	1.106		
Roditelji su pripremljeni različitim interaktivnim zadacima i materijalima uz pomoć kojih mogu raditi sa djetetom kod kuće i nadgledati rad	30	I	1.43	0.774	-7.429	0.00
		F	3.40	1.221		

Finalnim ispitivanjem pronalazimo da je samoprocjena roditelja o instrukciji roditelja djeci u učenju kod kuće od M=3.40 za tvrdnju:

"Roditelji su pripremljeni različitim interaktivnim zadacima i materijalima uz pomoć kojih mogu raditi sa djetetom kod kuće" do M=3.90 za tvrdnju: "Roditelji su educirani kako pomoći djeci da savladaju gradivo kod kuće i važnost nadgledanja rada kod kuće".

Pronalazimo da postoji statistički značajna razlika za sve tvrdnje iz ovog subtesta. Standardna devijacija koja se kreće od 0.083 do 1.221 sa koeficijentom varijabilnosti CV=20.84% govori o dobroj homogenosti rezultata.

Analiziranjem sumarnih rezultata (Tabela 2) pronalazimo da je samoprocjena roditelja u inicijalnom ispitivanju M=2.21 SD=0.877 dok je u finalnom ispitivanju M=3.64 SD=0.734 i njihovi se stavovi statistički značajno razlikuju (na nivou $p<0.01$) t=-6.985

Eksperimentalni model je pozitivno utjecao na samoprocjenu roditelja o instrukciji djeci u učenju kod kuće. Vrijednost skjunisa je u inicijalnom ispitivanju značajno desno asimetrična Sk=1.134, a u finalnom ispitivanju rezultati su blago desno asimetrični. Vrijednost kurtosisa Ku=0.684 u inicijalnom ispitivanju ukazuje na povećanu homogenost, a u finalnom Ku=-0.087 na smanjenu homogenost rezultata ili povećanu disperziju.

Tabela 2

Samoprocjena roditelja o nadgledanju i instrukciji roditelja djeci u učenju kod kuće

Parametar		N	M	SD	Sk	Ku	T	znač.
Instrukcija roditelja djeci u učenju kod kuće	I	30	2.21	0.877	1.134	0.684	-6.985	0.00
	F	30	3.64	0.734	-0.758	-0.087		

Utvrđivali smo razlike u stavovima roditelja o instrukciji roditelja djeci u učenju kod kuće s obzirom na spol roditelja (Tabela 3) i pronašli da postoji statistički značajna razlika kod oba spola (na nivou $p<0.01$). Roditelji muškog spola M=2.34 inicijalno i M=3.74 finalno su pokazali pozitivnije stavove. Kod roditelja ženskog spola isto vidimo pozitivniju samoprocjenu nakon rada u radionicama M=2.07 inicijalno i M=3.53 finalno.

Tabela 3

Razlike u stavovima roditelja o nadgledanju i instrukciji roditelja djeci u učenju kod kuće, s obzirom na spol (inicijalno i finalno)

Parametar	Varijabla	Modalitet	broj ispitanika	Prosjek		t-test	znač.
				Inicijalno	Finalno		
Nadgledanje i instrukcija roditelja djeci u učenju kod kuće	Spol	**Muško**	16	2.34	3.74	-4.550	0.000
		Žensko	14	2.07	3.53	-5.339	0.000

Možemo zaključiti da roditelji oba spola značajno pozitivnije samoprocjenjuju instrukciju i nadgledanje djece u učenju kod kuće nakon eksperimentalnog tretmana.

Zaključak

Roditelji trebaju pružati podršku i aktivno pomagati djeci u njihovim školskim obavezama. Rezultati pokazuju da postoji razlika u stavovima roditelja prije i nakon provedenog eksperimenta. Od niske samoprocjene došlo je do osrednje ili visoke kod roditelja.

Kada govorimo o pomoći roditelja djeci u učenju kod kuće, znamo da roditelji koji imaju podršku i dobre smjernice od nastavnika imaju mnogo bolje mogućnosti da pomognu svojoj djeci u savladavanju školskog gradiva. Ko ima koristi od ovoga? Učenici imaju bolje rezultate u razvijanju vještina i sposobnosti povezivanjem domaće zadaće i školskog rada, kvalitetnije pristupaju domaćim zadacima, imaju pozitivniji stav prema školskom radu, posmatraju roditelja kao učitelja, a dom kao školu, razvijaju „self koncept". Roditelji upoznaju nove metode kako podupirati, poticati i pomoći svojoj djeci u savladavanju gradiva. Nastavnici dobijaju novog partnera u obrazovanju koristeći neiskorišten resurs.

Za rezultate uspjeha učenika podjednako su odgovorni roditelji i škola. Uvjerenje da je škola isključivo i primarno odgovorna za obrazovanje djece odražava pasivnu ulogu roditelja. Uključivanje roditelja u proces učenja njihove djece predstavlja jednu od vodećih ideja u reformama obrazovanja.

Literatura

1. Anić, Š., Klaić, N., Domović, Ž. (2007). Rječnik stranih riječi. Zagreb: Sani plus.

2. Bujanović, J., Jelušić, I., Raić, N., Živković, M. (2006). Primjeri instrumenata za mjerenje kvaliteta u Sloveniji, Osnove demokratskog školskog menadžmenta. Sarajevo: Education Sector of Bosnia and Herzegovina, CES Programme.

3. Ćatić, R. (2005). Osnovi porodične pedagogije. Zenica: Pedagoški fakultet.

4. Epstein, J. L. (1995). School/ Family/Community Partnerships. Caring for the Children We Share. Phi Delta Kappan, 76(9), 701-712.

5. Epstein, J. L., Sanders, M. G. (2006). Prospects for Change: Preparing Educators for School, Family and Community Partnerships. Peabody Journal of Education, 81(2), 81-120.

6. Epstein, J. L. (2010). School, Family and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. Boulder, CO: Westview Press.

7. Suzić, N. (2005). Kako podstaći učenje učenja u našim školama? Naša škola 31, 25-43.

8. Suzić, N. (2005). Pedagogija za XXI vijek. Banja Luka: TT–Centar Republika Srpska i UNICEF.

9. Zuković, S. (2013). Partnerstvo porodice, škole i zajednice, teorijski i praktični aspekti, Annual Review of the Faculty of Philosophy 38. Novi Sad.

Jelena Purković, Stefan Simić

PREGLED ISTRAŽIVANJA O PRIMENI RAČUNARA U NASTAVNOM PROCESU

Sažetak

Računari, kao i informaciono-komunikacione tehnologije, osnovni su preduslov kako za razvoj društva, tako i za razvoj i unapređenje nastavnog procesa. Njihove prednosti i mogućnosti doprinose značajnom napretku i povećanju kvaliteta nastave. Poslednjih decenija informaciono-komunikaciona tehnlogija razvija se velikom brzinom što se odrazilo na način života i delovanja celog društva, a posebno na omladinu. Nove tehnologije omogućavaju bržu i lakšu komunikaciju, otvaraju vrata mnogim informacijama, a širenje znanja postaje jednostavnije. Današnji učenici svakodnevno koriste pametne telefone i računare što menja njihove potrebe. Međutim, obrazovanje sporije prati razvoj informacionih tehnologija, tako da sve mogućnosti računara nisu dovoljno primenjene i iskorištene u izvođjenju nastave. U 21. veku je nastao veliki broj radova o primeni računara u nastavnom procesu. Cilj istraživanja je da se prikažu studije koje se bave primenom računara u nastavi. U radu su navedene neke prednosti i nedostaci primene računara u obrazovanju do kojih se došlo u istraživanju.

***Ključne reči**: računar, nastavnik, učenik, nastava, primena računara u obrazovanju, informaciono-komunikacione tehnologije, tehnološka pismenost.*

UVOD

Danas je razvoj savremenog društva nezamisliv bez informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), a kako je obrazovanje podrška tom razvoju, jasno je da je i razvoj obrazovanja u svetu i kod nas usko povezan sa korišćenjem ovih tehnologija. U skladu sa tim, prepoznaje se značaj i uloga novih tehnologija za unapređivanje obrazovnog sistema, dok je sticanje znanja i veština u oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), pre svega u oblasti primene računara, jedan od

preduslova za socijalnu uključenost u savremeno društvo i tržište rada. Sticanje veština i znanja iz ove oblasti ima svoje mesto u celokupnom sistemu našeg obrazovanja, počevši od nižeg do visokog školstva.

Strategija obrazovanja podrazumeva da i pripadnici akademske zajednice, kao nosioci promena u nauci, obrazovanju i društvu, treba da budu aktivno uključeni u proces primene IKT. Znanja i veštine iz ove oblasti omogućavaju im da steknu saznanja o savremenim tokovima nauke i istraživanja i sebe pozicioniraju u odnosu na njih, kako u nacionalnim, tako i međunarodnim okvirima. To je neosporno preduslov za njihovu uspešnu integraciju u savremena kretanja, kako u društveno-humanističkim, tako i u prirodnim naukama.

Mnoga istraživanja govore o tome da je primena IKT u društveno-humanističkim naukama, u svetu i kod nas, nepravedno zapostavljena, zbog toga što ove nauke, po predmetu svog istraživanja, nisu neposredno vezane za ovu vrstu tehnologije (Ashley, 2012; Warwick, 2004; Warwick & Carty, 2001). Prema tome, pripadnici akademske zajednice u društveno-humanističkim naukama treba da još tokom svog visokoškolskog obrazovanja steknu veštine za primenu IKT, pre svega računara, za potrebe svojih naučnih istraživanja.

Kako su se menjale karakteristike i mogućnosti tehnologije i kako se širila njena primena u obrazovanju, značajan broj istraživačkih projekata usmeravao se na empirijska ispitivanja promena do kojih je dovela uporaba računarske tehnologije u učenju i podučavanju. Pozitivan doprinos integracije tehnologije u obrazovanje (posebno kad se koristi kao alat za istraživanje, analiziranje podataka i komunikaciju) evidentiran je kroz rezultate brojnih relevantnih istraživanja (npr. Becker, 1998; Becker i Riel, 2000; Baylor i Ritchie, 2002; Barnett, 2003; Cyr, 2004; Dmitrenko, 2005; Garland i Noyes, 2005; O'Brien i sur., 2005; Saab i sur., 2005; Becta, 2006).

Sistem elektronskih aplikacija, alata i tehnologija predstavlja skup digitalnih sadržaja, uređaja i primena za koje svakodnevni korisnici, ali i naučnici i istraživači uglavnom koriste termine „računar" i „internet". Prvi se odnosi na primenu raznih alata i programa u okviru mogućnosti koje pruža lični računar, a drugi na povezivanje više računara u prostoru svetske mreže. Međutim, termini „računar" i „internet" u sistemu nauke i obrazovanja imaju širu dimenziju primene od one koju imaju u drugim segmentima savremenog društva. Razlog je to što pored infrastrukture i telekomunikacionih sistema, sistem nauke i obrazovanja podrazumeva da se korisnici angažuju u dva segmenta: (1) obrazovnom, jer je pripadnik akademske zajednice često i predavač (Bajčetić & Lazarević, 2007; Đorđević, 2014a, 2017; Mandić & Ristić, 2006; Ristić, 2009), ali i (2) naučnom, gde je pripadnik akademske zajednice i istraživač (Beatty, 2013; Đorđević, 2017; Kelly, Lesh & Baek, 2014; Laurillard, 2008). Oba segmenta čine suštinu zanimanja pripadnika akademske zajednice, te tako i podrazumevaju i izvestan nivo odgovornosti po pitanju usavršavanja na

polju IKT, tj. po pitanju primene računara kao osnovnog alata bez kojeg predavač i istraživač u savremenom naučnom i obrazovnom okruženju ne može biti dovoljno konkurentan.

Sve više su zastupljene IKT u savremenom životu i radu predstavljaju izazov u savremenom sistemu nauke i obrazovanja. Neophodno je da učesnici u tom sistemu stiču i razvijaju kompetencije koje omogućavaju adekvatno učešće u okruženju kojim dominiraju IKT. Samim tim, a to je i preporuka Nacionalnog prosvetnog saveta (NPS), neophodna su istraživanja koja će ukazati na najefikasnije načine na osnovu kojih bi se pomoglo pripadnicima akademske zajednice da IKT koriste što je moguće više, i to još tokom studija (Albion et al., 2015; Barton & Haydn, 2006; Kalogiannakis, 2010), a potom i kao predavači i kao istraživači u toku svog kasnijeg rada i profesionalne karijere (Beatty, 2013; Đorđević, 2017; Kelly et al., 2014; Thompson & Mishra, 2008).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Računarska tehnologija, obrazovni računarski softveri i internet postaju centar pažnje obrazovne politike i reforme. Primena računara u školama postaje neizostavan dio nastave, učenja i podučavanja. Korišćenjem novih sredstava u učenju se omogućava lakše, brže i jednostavnije savladavanje nepoznatog gradiva, prilagodljivost individualnim sposobnostima pojedinca, provera znanja na različitim nivoima i pristup najaktuelnijim informacijama putem interneta.

U Tabeli 1 prikazan je pregled nekih studija o istraživanjima domaćih i stranih autora o primeni računara u nastavnom procesu. Osim naziva studije istraživanja, navedeni su autori studije, broj ispitanika i godina istraživanja.

Tabela 1. *Pregled studija istraživanja o primeni računara u nastavnom procesu*

R.b.	*AUTORI STUDIJE ISTRAŽIVANJA*	*BROJ ISPITANIKA*	*GODINA ISTRAŽIVANJA*	*NAZIV STUDIJE ISTRAŽIVANJA*
1.	Albion, Tondeur, Forkosh-Baruch & Peeraer	/	2015.	Teachers' professional development for ICT integration: Towards a reciprocal relationship between research and practice.

2.	Bajčetić & Lazarević	/	2007.	Online edukacija – nove nastavničke veštine.
3.	Barnett	/	2003.	Investing in Technology: The Payoff in Student Learning.
4.	Barton & Haydn	120	2006.	Trainee teachers' views on what helps them to use information and communication technology effectively in their subject teaching.
5.	Baylor & Ritchie	94	2002.	What factors facilitate teacher skill, teacher morale, and perceived student learning in technology-using classrooms?
6.	Beatty	/	2013.	Teaching and researching: Computer-assisted language learning (Second International Edition).
7.	Deletić	/	2018.	Informaciono-komunikaciona tehnologija u nastavi istorije.
8.	Dmitrenko	/	2005.	Educational Technologies in the System of Higher Education.

9.	Đorđević	53	2014a.	Levels of awareness concerning the scope and benefits of computer-assisted language learning among English language teachers in Serbia.
10.	Đorđević	24	2014b.	Opravdanost i neophodnost eksperimenta sa ponovljenim merenjima u istraživanjima u oblasti nastave stranog jezika uz primenu računara.
11.	Đorđević	166	2017.	The role and scope of Information Communication Technologies in the research of university teachers in Serbia.
12.	Hong, Ridzuan & Kuek	40	2003.	Student's attitudes toward the use of the Internet for learning.
13.	Hubak	34	2018.	Utjecaj računalne tehnologije na usvajanje znanja stranog jezika.
14.	Kalogiannakis	338	2010.	Training with ICT for ICT from the trainee's perspective. A local ICT teacher training experience.

15.	Laurillard	/	2008.	The teacher as action researcher: using technology to capture pedagogic form.
16.	Maliković	107	2016.	Upotreba informacijske i komunikacijske tehnologije u nastavi.
17.	Mićanović	32	2008a.	Korišćenje računara u planiranju početne nastave matematike.
18.	Mićanović	/	2008b.	Mjesto i uloga računara u početnoj nastavi matematike.
19.	Mićanović	26	2012.	Informaciona tehnologija u funkciji unapređenja kvaliteta početne nastave matematike.
20.	Milošević	/	2003.	Korišćenje računara za učenje.
21.	O'Brien, Friedman-Nimz, Lacey & Denson	/	2005..	From Bits and Bytes to C++ and Web Sites: What is Computer Talent Made of?
22.	Pavlović	88	2013.	Značaj i primena računara u obrazovanju učenika u osnovnoj školi.

23.	Popović	99	2012.	Primena računara u nastavi matematike.
24.	Purković	84	2000.	Analiza iskorištenosti računara u nastavnom procesu.
25.	Šimovič, Varga &Vrbaneč	382	2014.	Primjena računala u nastavnom procesu prirodoslovno-matematičkih predmeta.
26.	Vasić, Jocić, Anđelić, Tešić & Vidojević	42	2017.	Upotreba informaciono-komunikacionh tehnologija u školi.
27.	Vrkić-Dimić	/	2010a.	Razvoj paradigmi i modela upotrebe računala u nastavi: od pomoći u poučavanju prema kreativnom i otvorenom kontekstu učenja.
28.	Vrkić-Dimić	90	2010b.	Utjecaj upotrebe računala na praksu učenja i poučavanja.
29.	Vučenov	59	2012.	Merenje učeničkog napretka pri korišćenju računara u nastavi matematike.

30.	Warwick	/	2004.	No such thing as humanities computing? An analytical history of digital resource creation and computing in the humanities.

ANALIZA REZULTATA

Na osnovu rezultata istraživanja, koji su navedeni u studijama u Tabeli 1, svi ispitanici se slažu da bi primena računara u nastavi bila od velikog značaja i za učenike i nastavnike u cilju poboljšanja učenja i podučavanja. Primenom računara u nastavi obrazovna delatnost bi se učinala efikasnijom, intenzivnijom i racionalnijom.

Analizom rezultata istraživanja, mnogi autori ukazuju na potrebu da nastavnici koriste računarsku tehnologiju da bi im olakšala posao, da bi efikasnije mogli učenicima prenositi znanje, da im otvori nove mogućnosti, motiviše, podstakne interaktivnost u nastavi, kritičko razmišljanje i omogući pristup neograničenim količinama informacija. Osim toga, računarska tehnologija omogućila bi praćenje njihovog rada, usmeravanje na relevantne izvore informacija, podršku i kvalitetnu povratnu informaciju.

Sve više je projekata koji žele osvestiti nastavnike i širu javnost da je računarska tehnologija korisna. Računarska tehnologija svet može učiniti jednostavnijim i boljim. Istraživanja koja se tiču računarske tehnologije imaju mogućnost bitno promeniti pogled i na primenu računarske tehnologiju u nastavi. Da bi se to ostvarilo potrebno je da rezultati istraživanja budu popularizirani i dostupni široj javnosti. Naime, rezultati istraživanja često nisu nimalo eksponirani u javnosti (ili barem među nastavnicima i drugim prosvetnim radnicima), stoga postoji opasnost da će rezultati istraživanja nakon nekoliko godina biti zaboravljeni.

Rezultati istraživanja pokazali su da rad sa računarom može pozitivno uticati na usvajanje znanja kod učenika kod učenja stranih jezika, matematike, istorije, biologije i drugih predmeta. Upotrebom računara u nastavi matematike postiže se veći napredak u pogledu uspeha u učenju i u rezultatima učenika, nego u tradicionalnoj nastavi. Takođe, računari omogućavaju učenicima da što bolje shvate gradivo koje je pred njima, tako da često ono što ne možemo lako zamisliti ili skicirati na tabli, računarima rešavamo sa lakoćom. Uz veću motivaciju, igru i samostalno istraživanje, učenici će na lakši način savladati gradivo, a to im upravo omogućavaju računari. (Vučenov, 2012; Milošević, 2003).

Dmitrenko (2005) smatra da se računari u nastavi koriste kako bi se osmislili i dizajnirali različiti uslovi, tj. okruženja učenja i podučavanja, sa ciljem aktiviranja učeničkih intelektualnih sposobnosti. Savremeni načini upotrebe računara u učenju i poučavanju teže samoaktuelizaciji i samoostvarenju, pružajući učenicima i nastavnicima široke prilike da budu nezavisni te učenje modeluju u smeru razvoja specifičnih dispozicija i pozitivnih karakteristika ličnosti (Dmitrenko, 2005).

Ulaskom računara u svet nastave brojna istraživanja su provedena kako bi se otkrili pozitivni i negativnu uticaji računara na učenje i podučavanje. Topolovec, Mrkonjić i Vlašić su na osnovu raznih istraživanja širom sveta izdvojili faktore koji, po mišljenju nastavnika, poboljšavaju upotrebu računara u nastavi. Kao najvažnije prednosti upotrebe računara u nastavi (navedene prema važnosti) nastavnici navode:

Neposredna povratna informacija za učenika,

Velike mogućnosti raznovrsnih tehnika podučavanja,

Neograničena strpljivost računara,

Individualizacija nastave,

Mogućnost izvođenja simulacija,

Nastava prilagođena potrebama učenika,

Pozitivni stavovi učenika prema upotrebi računara u nastavi i učenju,

Ušteda vremena i stvaranje mogućnosti da se nastavnici više posvete specifičnim nastavnim problemima (Vrkić-Dimić, 2010b, prema: Topolovec, Mrkonjić, Vlašić, 1999).

Kroz mnoga istraživanja kao nedostaci korištenja računara u nastavi navode se poteškoće do kojih obrazovne institucije dolaze prilikom uvođenja računara u nastavu. Damir Purković u *Analizi iskorištenosti računara u nastavnom procesu* navodi poteškoće koje stoje na putu informatizaciji školstva, a to su:

informatička opremljenost škola;

informatička pismenost;

permanentno obrazovanje i usavršavanje;

sadržaji prilagođeni za rad u nastavi (obrazovni softver).

Ovi nedostaci koje navodi Purković rezultat se nesistemske i neorganizovane provedbe računara u nastavu. Korištenje računara u svakodnevnom nastavnom procesu uslovljava promene u obrazovanju, a to su u prvom redu reorganizacija nastave, adekvatno obrazovanje nastavnika, te kontinuirana ispitivanja i fleksibilnost sistema za promene, a sve to nemoguće je bez većih ulaganja u obrazovanje (Purković, 2000).

Rezultati istraživanja u navedenim studijama ukazuju na opravdanost primena računara u nastavnom procesu. Primene računara u nastavnom procesu u velikoj meri doprinosi boljem razumevanju sadržaja, a samim tim i individualnom razvoju svakog pojedinca. Postiže se visoka motivacija učenika, podstiče mašta i kreativnost učenika, a omogućeno je potpuno praćenje rezultata učenja.

ZAKLJUČAK

Na osnovu spovedenog istraživanja može se zaključiti da u nastavnom procesu savremena nastavna tehnologija ima presudnu ulogu u kvalitetnom i efikasnom ostvarenju ciljeva i zadataka nastave u školskom sistemu. Napredak te tehnologije ne ogleda se samo u tehničko-tehnološkoj komponenti već i u napretku pedagoško-didaktičke, odnosno metodičke komponente.

U obrazovanju računar je moguće koristiti kao nastavno pomagalo, kao uređaj za razmenu znanja i informacija, kao predmet izučavanja ili kao alat u administraciji. Kao nastavno pomagalo računar pomaže pri korištenju i predstavljanju nastavnih sredstava. Može se koristiti za unapređivanje gotovo svih nastavnih predmeta. Trenutno se najviše koristi u kombinaciji sa projektorom za pojašnjavanje, ali može biti korisno i pri razvijanju logičko-matematičke inteligencije, učenju jezika, stvaranju muzike itd. Nastavni predmeti postaju bliži stvarnom životu, a nastava postaje kvalitetnija i zanimljivija.

Poboljšanje kvaliteta nastave, a samim tim i obrazovanja, težnja je koja je sve više prisutna u našem školstvu. Jedan od načina poboljšanja nastave je svakako i upotreba računara. Upotreba računara u nastavi, osim u informatici, nije toliko rasprostranjena u našim školama, kao u svetu. Međutim, računar zauzima mesto koje zaslužuje i u našim školama, tako da je u nekim školama izvođenje nastave uz pomoć računara omogućeno. Da bi nastava bila adekvatno organizovana korišćenjem računara, potrebno je još dosta ulaganja, usavršavanja nastavnika, ali isto tako i motivacije, kako učenika tako i nastavnika.

LITERATURA

1. Albion, P. R., Tondeur, J., Forkosh-Baruch, A., & Peeraer, J. (2015). Teachers' professional development for ICT integration: Towards a reciprocal relationship between research and practice. *Education and Information Technologies, 20(4),* pp. 655-673.

2. Bajčetić, M., & Lazarević, B. (2007). Online edukacija – nove nastavničke veštine. U J. Vučo (ur.), Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti. Beograd: *Filološki fakultet,* str. 218-223.

3. Barnett, H. (2003). Investing in Technology: The Payoff in Student Learning, *ERIC Clearinghouse of Information and Technology, Syracuse NY: ERIC Digest.*

4. Barton, R., & Haydn, T. (2006). Trainee teachers' views on what helps them to use information and communication technology effectively in their subject teaching. *Journal of Computer Assisted Learning*, 22(4), pp 257-272.

5. Baylor, A., Ritchie, D. (2002). What factors facilitate teacher skill, teacher morale, and perceived student learning in technology-using classrooms?, *Computers and Education,* Vol. 18. No. 2, pp 27-46.

6. Beatty, K. (2013). Teaching and researching: Computer-assisted language learning (Second International Edition). London: *Pearson Education*.

7. Deletić, Z. M. (2018). Informaciono-komunikaciona tehnologija u nastavi istorije. Kosovska Mitrovica: *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini,* 48(4), str. 231-247.

8. Dmitrenko, T. A. (2005). Educational Technologies in the System of Higher Education, *Russian Education and Society,* Vol. 47, No. 6, pp 73-82.

9. Đorđević, J. (2014a). Levels of awareness concerning the scope and benefits of computer-assisted language learning among English language teachers in Serbia. U Z. Đergović-Joksimović i S. Halupka-Rešetar (ur.), English studies today: Prospects and perspectives. Novi Sad: *Filozofski fakultet*, str. 187-199.

10. Đorđević, J. (2014b). Opravdanost i neophodnost eksperimenta sa ponovljenim merenjima u istraživanjima u oblasti nastave stranog jezika uz primenu računara. *Nasleđe 27*, str. 169-182.

11. Đorđević, J. (2017). The role and scope of Information Communication Technologies in the research of university teachers in Serbia. Teme, *Journal for Social Sciences,* 41(2), pp 425-438.

12. Hong, K., Ridzuan, A., Kuek, M. (2003). Student's attitudes toward the use of the Internet for learning: A study at a university in Malaysia, *Educational Technology & Society,* 6 (2), pp 45-49.

13. Hubak. K. (2018). Utjecaj računalne tehnologije na usvajanje znanja stranog jezika. Diplomski rad. Zagreb: *Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.*

14. Kalogiannakis, M. (2010). Training with ICT for ICT from the trainee's perspective. A local ICT teacher training experience. *Education and Information Technologies,* 15(1), pp 3–17.

15. Laurillard, D. (2008). The teacher as action researcher: using technology to capture pedagogic form. *Studies in Higher Education,* 33(2), pp 139-154.

16. Maliković, M. (2016). Upotreba informacijske i komunikacijske tehnologije u nastavi. Diplomski rad. Rijeka: *Sveučilište u Rijeci. Filozofski fakultet u rijeci. Odsjek za pedagogiju.*

17. Mićanović, V. (2008a). Korišćenje računara u planiranju početne nastave matematike. Jagodina: *Metodički aspekti nastave matematike, „Pedagoški fakultet u Jagodini",* str. 139-143.

18. Mićanović, V. (2008b). Mjesto i uloga računara u početnoj nastavi matematike. Nikšič: *Inovacije u nastavi; „Filozofski fakultet".*

19. Mićanović, V. (2012). Informaciona tehnologija u funkciji unapređenja kvaliteta početne nastave matematike. Nikšić: *Filozofski fakultet, Inovacije u nastavi - časopis za savremenu nastavu, vol. 25, no. 4*, str. 55-66.

20. Milošević, M., Čegar, P. (2003). Korišćenje računara za učenje. Novi Sad: *Zbornik radova VPŠ,* str. 192-196.

21. O'Brien, B., Friedman-Nimz, R., Lacey, J., Denson, D. (2005) From Bits and Bytes to C++ and Web Sites: What is Computer Talent Made of?, *Gifted child today magazine,* Vol. 28. Issue 3, pp 56-64.

22. Pavlović, A. (2013). Značaj i primena računara u obrazovanju učenika u osnovnoj školi. Čačak: *IAS Tehnika i informatika, 2012/2013.*

23. Popović, Lj. (2012). Primena računara u nastavi matematike. Master rad. Beograd: *Matematički fakultet, Univerzitet u Beogradu*.

24. Purković, D. (2000). Analiza iskorištenosti računara u nastavnom procesu. Rijeka: *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija: zbornik radova / uredio Vladimir Rosić. Filozofski fakultet u Rijeci,* str. 257-268.

25. Šimovič, V., Varga. M., & Vrbaneč., T. (2014). Primjena računala u nastavnom procesu prirodoslovno-matematičkih predmeta. Mostar: *Zbornik radova 2. međunarodne znanstvene konferencije, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru,* str. 281-291.

26. Vasić, J., Jocić, V., Anđelić. M., Tešić., M., & Vidojević, V. (2017). Upotreba informaciono-komunikacionh tehnologija u školi. Stručni rad. Čačak: *Zvornik radova -Informacione tehnologije, obrazovanje i preduzetništvo ITOP17.*

27. Vrkić-Dimić, J. (2010a). Razvoj paradigmi i modela upotrebe računala u nastavi: od pomoći u poučavanju prema kreativnom i otvorenom kontekstu učenja. Zadar: *Sveučilište u Zadru, Odjel za pedagogiju.*

28. Vrkić-Dimić, J. (2010b). Utjecaj upotrebe računala na praksu učenja i poučavanja. Doktorska disertacija. Zagreb: *Filozofski fakultet u Zagrebu.*

29. Vučenov, S. (2012). Merenje učeničkog napretka pri korišćenju računara u nastavi matematike. Master rad. Novi Sad: *Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno matematički fakultet, Departman za matematiku i informatiku.* M 59

30. Warwick, C. (2004). No such thing as humanities computing? An analytical history of digital resource creation and computing in the humanities. ALLC/ACH 2004 joint international conference of the Association for Literary and Linguistic Computing and the Association for Computers and the Humanities. Computing and multilingual, multicultural heritage. *University of Gothenburg, Sweden, 11-16 June 2004.*

OVERVIEW OF INVESTIGATIONS ON THE USE OF COMPUTERS IN THE TEACHING PROCESS

Summary

Computers, as well as information and communication technologies, are a basic precondition for the development of society, as well as for the development and improvement of the teaching process. Their advantages and opportunities contribute to significant progress and increase the quality of teaching. In the last decades, information and communication technology has been developing at a high speed, which has reflected on the way of life and actions of the entire society, and especially on the youth. New technologies enable faster and easier communication, open the door to a lot of information, and spreading knowledge becomes easier. Today's students use smartphones and computers every day, which changes their needs. However, education is slower to follow the development of information technology, so that all the possibilities of computers are not sufficiently applied and used in teaching. In the 21st century, a large number of works on the application of computers in the teaching process were created. The aim of the research is to present studies that deal with the application of computers in teaching. The paper presents some advantages and disadvantages of the use of computers in education that were reached in the research.

Key words: computers, teacher, student, teaching, application of computers in education, information and communication technologies, technological literacy...

Jelena Purković

Stefan Simić

RASPRAVE I ČLANCI

Suad Kurtćehajić,

Kratka državno-pravna historija Bosne i Hercegovine (I DIO)

Sažetak

Bosna se prvi put u pisanom obliku pominje u drugoj polovini X stoljeća u djelu vizantijskog cara i pisca Konstantina Porfirogeneta „De administrando imperio"(O upravljanju carstvom). Povelja Kulina bana napisana 29. 08. 1189. godine je neosporan dokaz da je u to vrijeme Bosna bila nezavisna država. Za vrijeme vladavine Tvrtka I Kotromanića Bosna od banovstva 1377. godine prerasta u kraljevstvo i postaje najsnažnija država na Balkanu. 1463. godine Bosna pada pod osmanlijsku vlast.

Ključne riječi: Bosna, Povelja Kulina bana, Tvrtko I Kotromanić

A brief State and Legal history of Bosnia and Herzegovina

First part

Summary

As a written reference, Bosnia was mentioned for the first time in the second half of X century in the opus of Byzantine Emperor and writer Constantine Porfirogente De administrando imperio" (On Empire ruling). Charter of Kulin Ban was written on 29 September 1189 and presents indisputable evidence that, at that time, Bosnia was an independent country. During ruling time of Tvrtko I Kotromanic, Bosnia from Banovina grew into Kingdom in 1377 and became the most powerful state in the Balkans. Bosnia fell under Ottoman rule in 1463.

Keywords: Bosnia, Charter of Kulin Ban, Tvrtko I Kotromanic

1. Srednjovjekovna bosanska država

Prvi, imenom poznati, stanovnici Bosne bili su Iliri[1] i smatra se da su zaposjeli prostore Bosne i šire prije četiri hiljade godina. Potom su došli u dodir sa antičkom kulturom posredstvom Grka i Rimljana. Nakon brojnih višedecenijskih ratova sa Rimljanima, otporni Iliri su poraženi krajem stare ere (nešto prije rođenja Isusa) i integrirani u veliko Rimsko Carstvo. Pokušaji Ilira da se otrgnu rimskog jarma doživjeli su svoju eskalaciju pod Batonom kao vođom ustanka.[2] Međutim, Rimljani su ugušili taj ustanak i time definitivno pokorili Ilire. Taj proces slamanja Ilira trajao je preko 150 godina što ukazuje da su Iliri bili snažan i otporan narod. Brojne vjere koje su bile prisutne na prostoru Bosne i gdje se klanjalo brojnim bogovima zamijenila je kršćanska vjera. Rascjepom Rimskog Carstva 395. godine na Zapadno i Istočno Rimsko Carstvo, vlast na ovim prostorima ostvaruje najprije Zapadno Rimsko Carstvo sve do svog pada 476. godine kada vladavinu na ovim prostorima ostvaruju Istočni Goti da bi 535. godine prestala njihova vlast na ovom prostoru koji je priključen Istočnom Rimskom Carstvu.

Za vrijeme vladavine Justinijana (527-565) ostvarena je na ovim prostorima zavidna pravna sigurnost i ekonomski prosperitet.[3] Nedugo potom na prostor Balkanskog poluostrva dolazi do naseljavanja Avara i Slavena tokom VI i VII stoljeća nove ere. Dosta je diskutabilno pitanje da li su novi osvajači prodrli u Bosnu u većoj mjeri i je li došlo do slavenizacije stanovništva. S obzirom da je Bosna tada bila u slavenskom okruženju, doimalo se da je i ona slavenska, iako najnovija istraživanja dokazuju da je u Bosni sačuvana kao najjdominantnija ilirska komponenta sa nekih 40%. Dalje slijede gotska sa 20% pa tek onda slavenska i keltska sa po 15%.[4] Sve to ukazuje da su Iliri kao starosjedioci imali snage da se suprotstave prodoru slavenskih plemena na prostor Bosne.

Prvo pisano pominjanje naziva Bosne javlja se u djelu Konstantina Porfirogenita, vizantijskog cara i pisca, pod nazivom "De administrando imperijo" (O upravljanju carstvom) u drugoj polovoni X stoljeća.

Tim imenom Porfirogenit naziva malu zemlju "horion Bosona", oko izvora, gornjeg i srednjeg toka istoimene rijeke u kojoj se nalaze dva grada Katera i Desnek. Katera se nalazio vjerovatno na širem prostoru današnjeg Sarajeva. Desnek se dovodi u vezu sa ilirskim plemenom Destijati koje je živjelo u srednjoj Bosni, između Breze i Visokog.[5] Pored Bosne, Porfirogenit spominje i neke druge oblasti i mjesta koja

1 Prastari narod indoevropskog porijekla.

2 Imamović Enver, Pregled historije Bosne, "Kongres Bošnjaka svijeta", Sarajevo 2016. str. 18.

3 Ibrahimagić Omer, Politički sistem Bosne i Hercegovine, izdavač "autor", Sarajevo 2008., str. 29.

4 Istraživanja genetske strukture Balkana od strane Igene-e.

5 Imamović Mustafa, Historija Bošnjaka, "Preporod", Sarajevo 1997, str. 25.

su kasnije postepeno ulazila u sastav bosanske države. Tu je na prvom mjestu nastanjeni grad Soli, zatim oblast Trebinje, Zahumlje i Paganija (Neretljanska oblast) te pljevska, imotska i livanjska župa sa istoimenim gradom.[6]

Tadašnji susjedi Bosne su bili Raška, Duklja, Dalmacija i Hrvatska uz dominantne sile, Vizantiju na istoku i Ugarsku na sjeveru.

Političkim životom srednjovjekovne Bosne dominirala je autohtona bosanska vlastela na čelu sa svojim vladarima koji su imali titulu bana[7], a kasnije od 1377. godine i krunisanja Tvrtka I Kotromanića titulu kralja. Narod koji je živio u Bosni zvao se Bošnjani ili dobri Bošnjani. Iako se 1054. godine hrišćanstvo cijepa na dva dijela, Katoličku crkvu sa sjedištem u Rimu i Pravoslavnu crkvu sa sjedištem u Carigradu[8], vjerskim životom u Bosni dominirala je autentična bosanska crkva koja se po svom učenju razlikovala i od pravoslavne i od katoličke crkve koja ju je smatrala heretičkom (nepravovjernom). Pripadnici ovog učenja koje je na prostore Bosne došlo iz Persije preko Bugarske i koje se izvorno zvalo manihejstvo po persijskom proroku koji se zvao Mani[9] nastanili su prostore, kako Bosne, tako današnje Srbije, ali ih je Stefan Nemanja (1113-1199) rođen u Ribnici, današnja Podgorica[10], što protjerao, što žive zapalio. Gonio ih je nemilosrdno: plijenio im je imanja, odsijecao dijelove tijela, žigosao po licima, spaljivao, njihovim učiteljima dao da se odsiječe jezik, uništavao je njihove knjige što je posebna šteta jer bi one danas bile izvor tog učenja. Preživjeli su našli svoje utočište u Bosni. Uz pripadnike bosanske crkve koji su pripadali vjeri bosanskoj[11], u Bosni je živjelo, kako pravoslavno stanovništvo koje je posebno jačalo u Humu (kasnije Hercegovina), tako i katoličko koje je živjelo u središnjim dijelovima Bosne i to najviše zahvaljujući djelovanju franjevaca. Pripadnici sve tri konfesije su u etničkom smislu sebe određivali, a tako su ih i drugi vidjeli kao Bošnjane.

Iako se kao prvi ban po imenu spominje ban Borić, uz bana Stjepana II Kotromanića i kralja Tvrtka I Kotromanića najznačajnije mjesto u državno-pravnoj tradiciji Bosne zauzima njegov sin Kulin ban koji je vladao Bosnom od 1180. do 1204. godine. Za vrijeme njegove vladavine Bosna je doživjela političko-ekonomski razvoj i značajno teritorijalno širenje. Iako je još prije njegove vladavine Bosna, 1137. godine, u vrijeme ugarskih pretenzija prema njoj, označena kao *bosnensis ducatus* čime se izražava postojanje njene državne tradicije, dokumenat koji je donio Kulin ban

6 Isto.

7 Titula bana izvedena je iz avarske osnove bajan koja ima značenje bogat, predsjednik.

8 Današnjem Istanbulu.

9 Ovo učenje prorok Mani je uobličio u 3. stoljeću nove ere.

10 Rodonačelnik dinastije Nemanjića i otac Stefana Prvovjenčanog Nemanjića, prvog srpskog kralja iz dinastije Nemanjića kojeg je papa krunisao, a on je zauzvrat obećao da će Srbe prevesti na katoličanstvo što nije uradio i Rastka koji se zamonašio i uzeo ime sveti Sava oformivši srpsku arhiepiskopiju.

11 U narodu je to učenje poznato kao bogumilsko ili manihejsko.

neosporivo dokazuje bosansku državnost i nezavisnost. Naime, u vrijeme njegove vladavine najznačajnijim dokumentom koji je donesen se smatra Povelja Kulina bana dubrovačkim trgovcima od 29.08.1189. godine. Iz sadržaja te povelje kojom se dubrovačkim trgovcima daju garancije za slobodno kretanje i trgovanje po Bosni, niko ne može osporiti da je Kulin ban imao punu vlast nad Bosnom jer takvu vrstu garancija može dati samo onaj ko je suveren na prostoru na kojem te garancije daje. Upravo zbog toga se Povelja Kulina bana smatra rodnim listom bosanske države jer predstavlja nesporan dokaz srednjovjekovne bosanske državnosti. Da je Bosna i dalje ostala nezavisna država može se vidjeti iz sadržaja povelja koje su izdavali vladari Bosne poslije Kulina bana i to najčešće Dubrovčanima s obzirom na najtješnju vezu Bosne sa svijetom. Uz Kulina bana se veže i prva vijest o pojavi patarenskog[12] učenja koje je već uzelo poprilično maha tako da ga je prihvatio i sam ban Kulin sa porodicom, rodbinom i mnoštvom naroda čime se otvaraju prostori za dalji razvoj ovog učenja kojeg poznajemo pod raznim nazivima poput: bosanski kristjani, vjera bosanska, bosanska crkva, bogumili, babuni, katari, itd. Interesantno je da je Kulin ban bio oženjen Vojslavom Zavidović, sestrom Stefana Nemanje, velikog župana Raške i oca prvog srpskog kralja iz dinastije Nemanjića Stefana Prvovjenčanog i Rastka Nemanjića, kasnije svetog Save.

Iako je bio Kulin ban bio samo srpski zet kao što je i srpski zet bio Stjepan I Kotromanić koji je oženio Jelisavetu, kćerku srpskog kralja Dragutina Nemanjića, u srpskoj iskrivljenoj historiografiji nastoji se Bosna na osnovu ovih činjenica prikazati kao srpska zemlja.

Poslije bana Kulina veliki uspon Bosna ostvaruje pod banom Stjepanom II Kotromanićem koji je vladao Bosnom od 1322. do 1353. godine i za vrijeme njegove vladavine granice Bosne su bile dovedene do tri rijeke: Save, Drine i Cetine. Interesantno je istaći da je u to vrijeme srpski car Dušan Silni krenuo sa osvajanjem prema Bosni, ali je doživio poraz od Stjepana II Kotromanića 1350. godine.

Srednjovjekovnu bosansku državu obilježavala je efektivna vlast vladara na njenoj teritoriji, postojanje vladarske kancelarije, ali i parlamenta pod nazivom stanak koji je ograničavao vlast bosanskog vladara u vrijeme kad su Evropom dominirale apsolutističke monarhije. Stanak, kao današnja skupština, je bio organ vlasti, a činili su ga samo vladar i krupna vlastela. Sazivao ga je vladar, ali je mogao biti sazvan i na inicijativu vlastele. Na stanku su raspravljana najvažnija državna pitanja poput izbora ili smjene vladara, pitanja državne teritorije koja se nije mogla otuđiti bez saglasnosti stanka, pitanja rata i mira, sklapanja međudržavnih ugovora, oduzimanja vlastelskih posjeda, o vladarevim poklonima. Stanak je morao potvrditi imenovanje kralja, bez obzira na njegovu krvnu liniju. Drugim riječima, stanak kao bosanski parlament je poprilično ograničavao vlast srednjovjekovnih bosanskih vladara i bio je značajan faktor u vlasti.

[12] Još jedan od naziva za bosansku vjeru.

Najveći uspjeh u državotvornom smislu Bosna je ostvarila pod vođstvom Tvrtka I Kotromanića koji je krunisanjem za kralja 1377. godine transformisao bosansku banovinu u kraljevinu.[13] Tom prilikom uzeo je za sebe ime Stjepan (Stefan) što će od tog momenta biti tradicija svih bosanskih kraljeva da ispred svog imena nose i ime Stjepan (Stefan). Također, zbog Tvrtkove veze sa Nemanjićima jer je njegova baba Jelisaveta bila supruga Stjepana I Kotromanića[14] i kćerka srpskog kralja Dragutina Nemanjića, Tvrtku je ponuđeno da se nakon smrti cara Uroša 1371. godine, koji je bio posljednji srpski vladar iz dinastije Nemanjića, kruniše i za kralja Srbije jer je po baki Jelisaveti nosio Nemanjićku krv i time polagao najviše prava na srpsku krunu[15] te se od tada Tvrtko potpisivao kao "Stefan Tvrtko v hrista kral Srbljem i Bosne i Primorju". Već od 1373. najveći dio prostora koji se danas označava kao novopazarski sandžak[16] bio je u sastavu srednjovjekovne bosanske države. Tvrtko je 1382.[17] godine postavio temelje današnjem Herceg-Novom, a nekoliko godina prije toga ovladao je prostorom Sutorine koja je stotinama godina bila bosanski izlaz na more[18].

Kralj Tvrtko je od 1377. do 1390. godine učinio Bosnu najvažnijom državom tog perioda na Balkanskom poluostrvu.[19]

Nažalost, Tvrtko nije imao dostojnog nasljednika te Bosna nakon njegove smrti počinje da se osipa. Taj proces urušavanja bosanskog kraljevstva započinje već sa njegovim nasljednikom kraljom Dabišom, sinom Ninoslava i unukom Stjepana I Kotromanića, kojeg 1395. nasljeđuje njegova žena Jelena Gruba da bi 1398. na prijesto došao kralj Ostoja, sin kralja Tvrtka i njegove prve žene Grubače. Nakon što bosansku krunu preuzimaju posljednja dva bosanska kralja, Stjepan Tomaš i njegov sin Stjepan Tomašević, koji je krunisan 1461. godine papskom krunom pod pritiskom rimskog pape, oni sami napuštaju tradiciju bosanske vjere kao religije svojih pradjedova, prihvataju katoličanstvo i kreću u katoliciziranje Bosne. Posljedica je bila da se jedan dio pripadnika bosanske vjere iselio iz Bosne, drugi sklonio kod herceg Stjepana Kosače na prostor današnje Hercegovine, a tada hercegove zemlje, a treći su da bi izbjegli surove

[13] U pogledu mjesta krunisanja Tvrtka I Kotromanića imaju dvije teorije. Ranija koja govori da se Tvrtko I Kotromanić krunisao u manastiru Mileševa kod Prijepolja što je u to vrijeme također bila Bosna i novija teorija koja smatra da se tu radi o Milama kod Visokog.

[14] Neki pišu i Kotromanića.

[15] U to vrijeme knez Lazar Hrebeljanović je bio slabije pozicioniran od Tvrtka, a uz to u sebi nije imao Nemanjićku krv koju je imala njegova supruga Milica.

[16] A koji Srbi vole zvati starom Raškom.

[17] Crna Gora je u znak zahvalnosti u samom jezgru starog dijela grada Herceg-Novog podigla veliki spomenik Tvrtku I Kotromaniću.

[18] Teritorija Sutorine je ratifikacijom Ugovora o granici sa Crnom Gorom 2015. godine prepuštena Crnoj Gori koja je imala nesavjesni posjed nad ovom bosanskom teritorijom od 1945. godine. Velika je šteta da naši predstavnici vlasti nisu pokrenuli sudski proces za povrat ovog višestoljetnog bosanskog izlaza na more.

[19] Ćorović Vladimir, Istorija Srba, "Zograf", Niš, 2005, str. 240.

posljedice među kojima je bilo i paljenje na lomači prihvatili katoličanstvo mada su mnogi bili kriptokatolici te su javno upražnjavali katoličku vjeru, a pod okriljem svoga doma bosansku vjeru. Kada su Osmanlije krenule da osvajaju Bosnu, posljedica takve politike Stjepana Tomaševića je bila da Bosnu nije imao ko da brani. Narod je bio ogorčen kraljevom surovošću kojom je progonio pripadnike bosanske vjere, a saveznici i papa od kojih je očekivao pomoć nisu bili ni voljni ni spremni da ga brane. Uz to je Bosna bila razjedinjena između kraljeve zemlje i oblasti hercega Stjepana Vukčića Kosače unatoč činjenici da je kćerka Stjepana Kosače bila druga žena kralja Tomaša. Zbog toga je i slijedio neumitan slom srednjovjekovne bosanske države što je i uslijedilo 1463. godine padom Jajca čime je učinjen kraj nezavisnoj bosanskoj srednjovjekovnoj državi. Tom prilikom je pogubljen Stjepan Tomašević i Bosna pada pod osmanlijsku vlast. Sultan Mehmed el Fatih, poznat i kao Mehmed II Osvajač, koji je osvojio Bosnu i porazio i pogubio posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića izdao je čuvenu *Ahdnamu* kojom je garantovao bosanskim franjevcima slobodno ispovijedanje njihove vjere.[20]

Interesantno je napomenuti da je Stjepan Tomašević bio i zadnji despot srednjevjekovne srpske države. Naime nakon smrti Lazara Brankovića 1458. godine srpsku despotiju nakratko je preuzeo njegov slijepi brat Stefan Branković, iako se smatra da je faktičku vlast ostvarivala Lazareva žena Jelena Paleolog vizantijska princeza. Ona šalje poruku u Bosnu bosanskom kralju Stjepanu Tomašu da ima kćerku za udaju koja se, također, zvala Jelena, kasnije Mara, i sin kralja Stjepana Tomaša, prestolonasljednik bosanskog kraljevstva, Stjepan Tomašević ženi lijepu Jelenu (Maru), nakon čega je zbacio sa prijestola Stefana Brankovića i preuzima vlast nad srpskom despotijom aprila 1959. godine i vlada vrlo kratko do juna 1959. godine kada Osmansko Carstvo na čelu sa sultanom Mehmedom Fatihom osvaja ostatak srednjevjekovne srpske države. Ono što je za historiju značajno je da je poslednji despot srednjevjekovne srpske države koja pada pod Osmanlije bio Stjepan Tomašević.

[20] Ahdnama Fatih sultan Mehmeda je najstariji dokument o ljudskim pravima u historiji: "Ja sultan Mehmed han, neka je poznato svima, uopće od prostog puka kao i odjeljenjima ova moja vlastodržaća povelja, kojom bosanskim svećenicima ukazujem veliku pažnju, te zapovjedam: spomenutim i njihovim bogomoljama ne smije biti smetnje ni pritiska, neka se smjeste u svojim bogomoljama, te kako od uzvišene moje strane, tako od mojih vezira, niti od mojih podčinjenih (robova), niti od mojih podanika - raje niti od svega stanovništva cjelokupne moje države spomenutim nitko se nesmije miješati u njihove stvari niti ih napadati, ni vrijeđati ni njih ni njihov život, njihov imetak (imovinu) ni njihove bogomolje. Također iz tuđine osobito u moju državu dovoditi ljude dozvoljava im se. Stoga spomenutim izdajem moju uzvišenu zapovijed ukojoj im posvećujem svoju brigu i pažnju, te se kunem teškom zakletvom: Stvoriteljem i gospodarom zemlje i nebesa, sa sedam musafa, sa velikim Božijim vjesnikom (Muhamedom) i sa 124.000 pejgambera i sa sabljom koju pašem da ovim što je napisano nikoje lice ne smije se suprotstaviti dok god ovi (Franjevci) služe meni i mojoj zapovjesti budu pokorni."

1.1. Pravo u srednjovjekovnoj Bosni

U srednjovjekovnoj bosanskoj državi pravo je bilo nerazvijeno. Ono nije bilo zakonom kodificirano. Dakle, nema pomena nikakvih zakona u srednjovjekovnoj Bosni. Također, nema ni sudskih akata.

Kao osnovni izvor prava u srednjovjekovnoj Bosni pojavljuju se međudržavne povelje kao oblik međudržavnog ugovora. Sačuvano je njih oko 60 od kojih se najveći broj odnosilo na Dubrovnik i njene građane. Najpoznatiji dokument u tom smislu jeste čuvena Povelja Kulina bana Dubrovčanima od 29.08.1189. godine. Sačuvana su dva ugovora sa Mlecima i jedan sa napuljskim kraljem.

Ugovori sa Dubrovnikom su od iznimnog značaja za praćenje ekonomskih i ugovornih odnosa između Dubrovnika i Bosne, a značajan su izvor za izučavanje bosanskog srednjovjekovnog prava, organizacije sudstva i sudskog postupka te strukture vladarevog dvora.[21]

Drugi izvor prava u srednjovjekovnoj Bosni jesu vlastelske povelje kojih je sačuvano oko trideset i nalaze se najvećim dijelom u arhivama izvan Bosne (u Veneciji, Rusiji, Mađarskoj, itd).[22] Po sadržaju to su darovne i vjerovne povelje kojima su bosanski vladari davali posjede vlasteli ili su potvrđivali darivanja svojih prethodnika.

Treći izvor prava koji su značajni za historiju prava u srednjovjekovnoj Bosni jesu stećci kao nadgrobni spomenici. Tekstovi na stećcima sadrže dosta podataka iz kojih možemo vidjeti kakav je bio društveni položaj lica koje je sahranjeno na tom mjestu te kakva je pravna priroda njegovog posjeda.

[21] Sućeska Avdo, Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine, "Svjetlost", Sarajevo, 1995, str. 31.

[22] Isto, str. 32.

Literatura

- Ćorović, Vladimir: Istorija Srba" Niš, ,"Zograf" 2005.
- Čaušević, Dženana: Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Magistrat, 2005.
- Ibrahimagić, Omer: Politički sistem Bosne i Hercegovine. Sarajevo: "Magistrat", 1999.
- Imamović, Mustafa: Historija Bošnjaka, Sarajevo, "Preporod", 1997.
- Imamović, Mustafa: Historija države i prava Bosne i Hercegovine, Sarajevo," Magistrat", 2014.
- Kurtćehajić, Suad i Ibrahimagić, Omer: Politički sistem Bosne i Hercegovine 3. Sarajevo: „autori", 2007.
- Kurtćehajić, Suad: Prilozi za politički sistem BiH, Sarajevo, Futur art, 2017.
- Malkolm, Noel: Povijest Bosne, Zagreb/Sarajevo, "Erasmus", 1995.
- Sućeska, Avdo: Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine. Sarajevo: „Fakultet kriminalističkih nauka". 1995.

Fikreta Žunić,

EVOLUCIJA UČENJA NA DALJINU

Apstrakt:

Rad ima za cilj da izvrši identifikaciju historijske hronologije - evolucije „učenja na daljinu" od njegovih prvih početaka u 18.v. do danas. „Učenje na daljinu" je uporedo sa razvojem interneta i informatičke tehnologije razvilo nove forme „e-nastava", „onlajn učenje". Bez obzira na formu, zajedničke karakteristike učenja na daljinu su da nastavnik i učenik ne moraju biti na istom mjestu, a materijali za rad su uvijek dostupni. U slučaju „e-nastave", koja se realizuje putem interneta, potrebno je biti „onlajn" radi praćenja uputa, demonstracija i razmjene informacija, što čini proces učenja produktivnijim. Rezultati istraživanja pokazali su da je ova forma globalno zaživjela u vrijeme pandemije COVID-19, iako je učenje na daljinu postojalo još u vrijeme kada multimedijalna sredstva, internet i kompjuteri nisu bili izumljeni.

Ključne reči: učenje na daljinu, e-nastava, pandemija, evolucija, forma

Uvod

Američka asocijacija za učenje na daljinu definiše ovaj oblik učenja kao "sticanje znanja i vještina putem indirektnih informacija i uputstava, primjenom različitih tehnologija i ostalih formi učenja na daljinu'' (Pokorni, S. 2009:140). Ovaj oblik učenja više se primjenjivao na visokoobrazovnim institucijama (međunarodna saradnja studenata, i sl.). Međutim, s pojavom pandemije COVID -19, učenje na daljinu zamjenjuje klasičnu učionicu i tradicionalni oblik nastave. Primarni cilj bio je zaštiti zdravlje ljudi, a to je bilo moguće zahvaljujući specifičnostima ovog oblika nastave. Pandemija je "širenje neke bolesti na veliko područje, tj. na više država, čitav kontinent, više kontinenata ili čitav svijet'' (Medicinski riječnik, 2001-2021). Pandemija je počela od 2019. godine, i još uvek traje te su mnogi prosvjetni radnici ovaj način vođenja nastave doživjeli kao reformu u obrazovanju kojoj su se morali prilagoditi. Učenje na daljinu odavno postoji samo se realizuje na drugi način jer se prilagođava vremenu i prostoru u kojem čovjek živi. Evolucija (lat.r.''evolutio'' što znači ‘'razvoj'', ‘'razvitak'')

predstavlja "razvoj iz nižega u više, iz jednostavnog u složeno, nekog prirodnog ili društvenog procesa, kao npr. evolucija umnih sposobnosti, evolucija sredstava za proizvodnju, i sl. " (Hrvatska enciklopedija, 2021). Učenje na daljinu je evoluiralo tokom dužeg niza godina, pa možemo reći da je s pojavom pandemije u 2019. godini doživjelo i revoluciju. Revolucija (kasnolat. revolutio: okretanje) predstavlja "općenito naglu i temeljitu promjenu koja dovodi do kvalitativne promjene neke pojave ili procesa, kao i sama ta promjena'' (Hrvatski riječnik, 2021).

Evolucija *učenja na daljinu*

Učenje na daljinu datira još od 1728. godine kada je objavljen oglas u časopisu "Boston Gazette'' od strane Caleba Phillipsa da nudi obrazovanje na daljinu iz stenografije (Tulane University). U Americi se od 1800. godine spominje ovaj oblik učenja , nakon što je došlo do razvoja poštanskog sistema, ali tih godina se ovaj oblik učenja počeo razvijati i u Evropi. Tako su npr. Švedske novine širom zemlje nudile dopisne kurseve kompozicije koji su se ubrzo razvili po Evropi. Engleski učitelj po imenu Isaak Pitman je 1840. godine je slao svojim studentima isječke iz Biblije kako bi ih oni prepisali, a potom bi mu urađene zadatke slali poštom kako bi ih učitelj ocjenio. Isaak Pitman je osnovao Fonografsko dopisno društvo i doveo učenje na daljinu u Evropu (Šain, S. 2017). Učenje na daljinu se u tom periodu prakticiralo metodom koja se nazivala dopisno obrazovanje koje se veoma brzo širilo i raslo bez granica uz razvoj tehnologije. Prednost učenja na daljinu bila je što pruža mogućnost za obrazovanjem bez obzira na mjesto življenja. Tako su se 1840. godine razvili dopisni kusevi u Engleskoj, a instruktori Charles Toussant i Gustav Langenscheidt ponudili su časove jezika poštom iz Njemačke 1856. godine.Međunarodnim studentima pored tradicionalnog učenja bili su dostupni i kursevi na daljinu još od 1858. godine. Univerzitet u Londonu je te godine 1858. postao prvi koledž koji je ponudio diplome za učenje na daljinu (Florida National University, 2019). Kurseve na daljinu posebno je koristio ženski spol, jer je to tada bio olakšavajući način da se žene obrazuju, pored njihovih redovnih uloga u društvu kao majke, supruge i domaćice. Među prvim ženama koja je završile kurs dopisnog obrazovanja bila je Anna Eliot Ticknor koja je 1873. godine podstaknula žene na obrazovanje ovim putem. Osnovala je "Društvo za poticanje studija od kuće'' koje je bilo namjenjeno kućanicama (Šain, 2017:18). Društvo je osnovala u Bostonu, u Massachusettsu (Florida National University, 2019). Univerzitet u Londonu je 1858. godine postao prvi koledž koji je ponudio diplome za učenje na daljinu, dok je 30 godina kasnije otvorena dopisna profitna škola sa sjedištem u Pensilvaniji. Međunarodna dopisna škola osnovana je 1888. godine kako bi pružala obuku useljeničkim rudarima uglja s ciljem da postanu državni inspektori ili rudari. Godine 1894. upisalo je 2500 novih učenika, a 1895. maturiralo 72 000 novih učenika. Rast je rezultat slanja cjelovitih udžbenika umjesto pojedinačnih lekcija i korištenja 1200 agresivnih osobnih prodavača. Do 1906. godine ukupni

upis u Međunarodnu dopisnu školu dosegao je 900 000 (Florida National University, 2019). Univerzitet Queensland u Australiji je 1911. godine osnovao svoj odjel za dopisne studije, koji se oslanjao na poštanski sistem. Međutim, nedostatak ove metode bio je u tome što su to bili jednosmjerni oblici komunikacije. Studenti nisu mogli postavljati profesorima pitanja niti komunicirati s drugim studentima.

S razvojem tehnologije dolazi do unapređivanja učenja na daljinu. Tako s pojavom radija dolazi do emitiranja kurseva. Penssylvanija State College je 1922. godine postao prvi koledž koji je emitirao kurseve putem radio mreža, a deset godina kasnije je Sveučilište lowa slijedio njihov primjer, postajući prvi univerzitet koji je televiziju koristio kao alat za učenje'' (Florida National University, 2019). Te metode su se nastavile primjenjivati sredinom stoljeća, pa tako npr. Univerzite New York i CBS pokreću ljetni semestar 1962. godine koji također nudi televizijske kurseve za kredit. CBS je skraćenica od Columbia Broadcasting Sistem koji se emituje na televiziji u Americi (Cambridge University Press, 2021). CBS je američka, komercijalna, televizijska i radio mreža sa sjedištem u New Yorku. Vjerodostojne diplome su se postizale zahvaljujući televizijskim kursevima, pa tako je i New York Times objavio članak u kojem čestita domaćici na diplomi koju je stekla na televizijskom kursu (Florida National University, 2019).

Krajem 1960. godina učenje na daljinu postajalo je prihvaćeno pod nazivom "Nezavisni studij''. Istovremeno su izmišljene i prve verzije interneta koje su ubrzo revolucionirale učenje na daljinu. (Tulane University). Iako su mnogi sumnjali u interneteske mogućnosti na samom početku njegovog razvoja, ipak su prosvjetni radnici ubrzo uočili kakvu će to vrijednu ulogu imati u učenju na daljinu i na mreži. Tako je Univerzitet Phoenix osnovan kao prvi ''Virtuelni koledž'' 1976. godine. Univerzitet uključuje CALcampus, prvi interneteski nastavni plan i program. Univerzitet Regent je prvi ponudio mrežni doktorat u komunikacijama i otvorio put revoluciji internetskog i daljinskog obrazovanja. Kako je internetsko obrazovanje raslo, tako se adekvatnije ostvarivala komunikacija između studenata i profesora, koji su ujedno na taj način i inovirali učenje na daljinu koristeći mrežne seminare, diskusione table i virtualno savjetovanje (Tulane University). Mogućnost podučavanja "licem u lice na daljinu'' postignuta je elektroničkom revolucijom 1980-ih godina (Florida National University, 2019). Deregulacija telekomunikacijske industrije povezane sa ubrzavanjem čipova i uvođenjem širokopojsanih tehnologija donjela je napredak u internetskoj komunikaciji i učenju na daljinu. To je omogućilo primjenu interaktivnog učenja i podučavanja. Američki poslovni magazin "Forbes'' izvještava da je 1984. godine "Nacionalni tehnološki univerzitet "osnovao prvi akreditirani virtualni univerzitet uz finansijsku potporu kompanija IBM-a, Motorole i HP-a, što govori o tome da su se se i druge kompanije i veliki brendovi počeli uključivati u učenje na daljinu omogućavajući svojim zaposlenicima učešće u virtuelnim kursevima (Florida National University, 2019). Ovaj oblik učenja se uveliko razvio do

1990-ih godina koristeći satelitske, virtuelne učionice, mobilne telefone, videokonferencije i internet (Florida National University, 2019). Godina 90-ih se prvi put uvodi i novi naziv za učenje na daljinu, a to je "elektronsko učenje" ili "e-learning'' koji je uveden od strane američkog futuriste James Calvin Cross Jr. Učenje na daljinu izvodilo se uglavnom putem e-maila te privatne računalne mreže ili Interneta. Jedan od najpoznatijih sistema za udaljeno učenje je MOODLE (inicijalno akronim za Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) koji je razvijen od strane Martina Dougiamasa 1999. godine. MOODLE je ''besplatno programsko rješenje otvorenoga koda (open-source) i namjenjeno upravljanju e-učenjem'' (Smiljčić-Livaja-Acalin, 2017:163)

Od 2000–te godine počinje veliko "strujanje informacijama putem medija te velika dostupnost i napredak u izgradnji Web stranica''. "Putovanje na daljinu nastavlja se u 21. stoljeću. Do 2006. godine 89% četverogodišnjih javnih fakulteta u SAD–u nudi nastavu putem interneta zajedno sa 60% privatnih institucija'' (Florida National University, 2019). Južnoafički univerzitet danas je poznat kao jedan od svjetskih mega koledža otvorenog učenja na daljinu od preoblikovanja svoje misije 1946. kada je predavao isključivo putem obrazovanja na daljinu (Florida National University, 2019). Od 2017. učenje na daljinu zavladalo je savremenim obrazovanjem (Tulane University). Primjenjivalo se širom svijeta uglavnom na koledžima, dok je u osnovnim i srednjim školama još uvijek bila tradicionalna klasična škola gdje se učenje i podučavanje odvijalo u učionicama uz kombinaciju tradicionalnih i savremenih nastavnih oblika i metoda rada. Pedagozi Dževdeta Ajanović i Marko Stevanović su još 1998. godine u knjizi "Školska pedagogija'' naveli da će doći vrijeme kada će se "Škola transformisati u »edukativnu zajednicu« učenika i roditelja pa će djelovati na interpersonalnim odnosima svih njezinih subjekata. Učenike treba pripremati za živ centar fojnica čevabdžinica ot u multikulturalnom društvu, društvu u kojem će čovjekovo slobodno vrijeme dobivati sve veće značenje, društvu u kojem će biti na raspolaganju informacijski sistemi i nova sredstva komunikacija'' (Ajanović-Stevanović, 1998: 85). Tada su spomenuti autori naveli da će ''Informatička tehnologija, a posebno upotreba INTERNETA, doživjeti pravu ekspanziju (Ajanović-Stevanović, 1998:85). Internet potiče od engl. r. inter i net(work) što u prevodu znači mrežni sistem. Definiše se kao "svjetski sistem međusobno povezanih kompjuterskih mreža''. (Hrvatska enciklopedija-mrežno izdanje, 2021). Danas imamo takvu ekspanziju u cijelom svijetu. Učenje na daljinu zauzima prvo mjesto u svim odgojno-obrazovnim insitucijama, kursevima, radnim organizacijama, i sl. Prosvjetni radnici koji do sada nikada nisu koristili učenje na daljinu morali su se preko noći educirati i primjeniti kompjuterske tehnologije koje omogućavaju takav vid učenja. Naime, zbog pandemije koja je zahvatila cijeli svijet COVID-19, škole su preko noći morale da se suoče sa novim izazovima i osposobe za novi način rada. Covid 19 je "zarazna bolest koju uzrokuje novootkriveni korona virus'' (WHO, 2021). Globana pandemija je započela u decembru 2019. godine u Wuhanu, gradu u Kini, te se veoma brzo proširilia cijelim svijetom.

U našoj zemlji, Bosni i Hercegovini, stanje pandemije je proglašeno u martu, 2020. godine te je u cilju sprečavanja zaraze došlo do niza restriktivnih mjera koje su se morale sprovoditi. Jedna od restriktivnih mjera bila je "obustava nastave u osnovnim, srednjim i visokoškolskim ustanovama u trajanju od 15 dana'' (Federalno ministarsvo zdravstva, Bosna i Hercegovina:11.03.2020). Učenici nisu dolazili u školu, ali su počeli nastavu pratiti online. Tako je 13.03.2020. godine došla Instrukcija za škole od strane Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo da "direktori osnovnih i srednjih škola, u kojima se izvodi online nastava, mogu napraviti izmjene u organizaciji rada škole što, između ostalog podrazumjeva da direktor određuje vrijeme, mjesto i način rada svih radnika škole za vrijeme važenja Odluke vlade Kantona Sarajevo o organizaciji rada u odgojno-obrazovnimm ustanovama i studentskim centrima na području Kantona Sarajevo za period 11.03.do 25.03.2020. godine''(Krivić, 2020). Od tog momenta do današnjeg dana, maja 2021. godine borba sa epidemijom još uvijek traje i još uvijek se nastava u školama odvija putem online mreža. Tako učenje na daljinu ili online nastava dobiva primarnu ulogu u obrazovanju, ali i šire. Online nastava je od pojave COVID-19 omogućila učenicima bezbjednije školovanje, jer nastavu prate putem interneta od kuće, te su izvršavali i izvršavaju i druge školske obaveze, a da nisu izloženi virusu. Zbog upotrebe interneta pri realizaciji nastave, danas se sve više primjenjuje naziv "online učenje'' ili "online nastava'' koja je ustvari sastavnio dio učenja na daljinu. Učenje na daljinu se intezivno primjenjuje te se ujedno sa specifičnostima ovog oblika nastave upoznaje cijeli svijet.

U nastavku rada data je tabela 1. u kojoj su predstavljeni značajni događaji koji su obilježili evoluciju učenja na daljinu u svijetu.

Tabela1: Događaji koji su obilježili evoluciju učenja na daljinu

Godina	Događaj
1728.	Obrazovanje na daljinu iz Stenografije-Caleb Phillips
1800.	Razvoj poštanskog sistema u Americi
1840.	Isak Pitman osnovao Fonografsko dopisno društvo i doveo Učenje na daljinu u Evropu (Dopisno obrazovanje)
1846.	Dopisni kursevi u Engleskoj
1856.	Časovi jezika nudili su se poštom iz Njemačke – instruktori Gustav Langescheidt i Charles Toussant
1858.	Kursevi na daljinu. Prvi koledž koji je ponudio diplomu za učenje na daljinu je Univerzitet u Londonu

1873.	Anna Eliot Tickner-završila kurs dopisnog obrazovanja i osnovala ‘’Društvo za poticanje studija od kuće’’, namjenjeno domaćicama
1888.	Međunraodna dopisna profitna škola sa sjedištem u Pensilvaniji-pružala obuku useljeničkim rudarima uglja s ciljem da postanu državni inpektori ili rudari
1894-1895.	Maturiralo 72 000 novih učenika
1906.	Upis u Međunarodnu dopisnu školu dostigao je 900 000
1911.	Univerzitet Queensland u Australiji je osnovao odijel za dopisne studije koji su se oslanjali na poštanski sistem
1922.	S pojavom radija dolazi do emitiranja kurseva. Penssylvanija State College je prvi koledž koji je emitirao kurseve putem radija
1932.	Univerzitet Iowa postaje prvi univerzitet koji je televiziju koristo kao alat za učenje
1946.	Južnoafrički univerzitet-predavao isključivo putem obrazovanja na daljinu
1962.	Univerzitet New York i CBS pokreću ljetni semestar koji nudi televizijske kurseve za kredit
1962.	New York Times objavio članak u kojem čestita domaćici na diplomi koju je stekla na TV-kursu
1969.	Učenje na daljinu prihvaćeno pod nazivom “Nezavisni studij’’. Pojava prve verzije interneta koja je ubrzo revolucionirala učenje na daljinu
1976.	Univerzitet Phoenix osniva prvi ‘’Virtuelni koledž’’
1980.	Elektronksa revolucija i mogućnost podučavanja “licem u lice na daljinu’’
1984.	“Nacionalno tehnološki univerzitet’’ u Americi osnovao je prvi akreditirani virtualni univerzitet uz finansijsku podršku kompanija IBM-a, Motorole i HP-a
1990.	Razvija se učenje na daljinu uz primjenu satelita, virtualnih učionica, mobilnih telefona, video konferencija i interneta
1990.	Prvi put se uvodi i novi naziv “Elektronsko učenje’’ ili “E-leraning’’, od strane američkog futuniste James Calvin Cross Jr.
1999.	Najpoznatiji sistem za udaljeno učenje postaje MOODLE čiji je osnivač Martin Dougiamasa

2000.	Strujanje informacija putem medija, te dostupnost i napredak u izgradnji WEB stranica
2006.	89% četverogodišnjih javnih fakulteta u SAD-u nudi nastavu putem interneta sa 60% privatnih institucija
2019.	Južnoafrički univerzitet – svjetski mega koledž otvorenog učenja na daljinu, šampion i inovator učenja na daljinu
2020.	Učenje na daljinu pokazuje svoje prednosti u vrijeme prirodnih nesreća poput pandemije (covid19). Odvija se putem internet mreže i sve se više primjenjuje naziv "online učenje", "online obrazovanje" ili "online nastava"
2021.	Učenje na daljinu ili online učenje doživljava svoju ekspanziju u vrijeme pandemije COVID-19

Izvor: Bazirano na modelima: The Evolution of Distance Learning (2021), Tulane University, School of Professional Advancement & Florida National University; Šain (2017). Dopunio i prilagodio autor rada

Prateći hronološki događaje koji su obilježili razvoj učenja na daljinu, može se konstatovati da je ovaj oblik učenja prošao kroz pet faza: štampani materijal, audiotehnologija, videotehnologija, kompjuteri i internet. Na slici 1. prikazan je razvojni put od pet faza kojim se učenje na daljinu mjenjalo, razvijalo i dostiglo svoj vrhunac.

Slika 1: Pet faza ravoja učenja na daljinu

Izvor: Janko, V.(2012): Predavanje za stručni skup AZOO: 09.01.2012.

Zaključak:

Na osnovu navedenih događaja koji su zabilježeni kroz historiju, može se zaključiti da je razvojni put učenja na daljinu bio veoma buran i bogat raznim sadržajima koji su imali isti cilj: podučiti što više ljudi da koriste sebi i društvu. U skladu sa vremenom i prostorom te s onim što su sami ljudi osmislili i stvorili, razvijao se ovaj oblik učenja koji je omogućavao školovanje na razne načine: putem dopisa, pošte, radija, televizije, računara i internet mreže. Zahvaljući razvoju tehnologije i informacionih sistema uopće, učenje na daljinu se danas unaprijedilo i usavršilo. Učenje na daljinu ili online učenje doživljava svoju ekspanziju s pojavom pandemije u svijetu i zauzima primarno mjesto u školstvu, ali i šire. Pandemija koja ne predstavlja samo događaj već i doživljaj kojem svjedoči i sam autor, novim generacijama će predstavljati historijski događaj koji je obilježio vrhunac učenja na daljinu – online učenja.

Mr. Fikreta Žunić,

EVOLUTION OF DISTANCE LEARNING

Abstract

This aim of this article is to identify historic chronology- evolution of „distance learning" since its early begining from 18.cent. until nowdays. Parallel with internet and informatics development, „distance learning" evoluted in new forms as „e-learning", „online learning". Regardless the form, the common characteristics of „distance learning" is that teacher and student don't need to be at the same place, while educational materials are always available. When it comes to „e-teaching", which performs through internet, it's necessary to be „online" to follow instructions, demonstrations and share informations, which make process of learning more productive. The results showed that this form globaly expanded during COVID-19 pandemic, although „distance learning" existed in time when multimedia, internet and computers were not even invented.

Key words: distance learning, e-teaching, pandemic, evolution, form

Reference:

1. Pokorni, S. (2009): "Vojnotehnički glasnik, br.2'', Zemun. Naučni časopis Ministarstva odbrane i vojske Srbije

2. Šain, S. (2017): "Učenje na daljinu'', Pula. Sveučilište Jurja Dobrile, diplomski rad

3. Smiljčić, I., Livaja, I. & Acalin., J.(2017): "ICT u obrazovanju'', Zbornik veleučilište, Šibenik

4. Ajanović, Dz., Stevanović, M. (1998): "Školska pedagogija'', Prosvetni list, Sarajevo

5. Danimir Mandić: "Obrazovanje na daljinu'', Učiteljski fakultet u Beogradu https://sopa.tulane.edu/blog/evolution-distance-learning

6. Tulane University School of professional andvancement (2021): The Evolution of Distance Learning

7. Florida National University (2021): The evolution of Distance Learning

8. Grupa autora (2020): "Metodologija realizacije online nastave u Kantonu Sarajevo sa smjernicama za izradu digitalnog obrazovnog sadržaja i praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje učenika/ica'', Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS

9. https://repozitorij.unipu.hr/islandora/object/unipu%3A1614/datastream/PDF/view

10. https://eubd.edu.ba/02-ID/st/osavremenjavanje-nastavnog-procesa-pomocu-obrazovnih-tehnologija.pdf

11. https://www.osce.org/files/f/documents/7/a/470658.pdf

12. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cbs

13. https://en.wikipedia.org/wiki/CBS

14. https://en.wikipedia.org/wiki/Forbes

15. https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18721

16. https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1

17. https://covid19.fmoh.gov.ba/novost/7/saopstenje-za-javnost-11.03.2020

18. https://mon.ks.gov.ba/aktuelno/novosti/i-n-s-t-r-u-k-c-i-j

19. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/38725/Disertacija2667.pd

Daniela Zubović, Šefket Arslanagić,

OBRAZAC ZA SUMU KVADRATA PRVIH n PRIRODNIH BROJEVA I NJEGOVA PRIMJENA

U ovom članku ćemo se baviti izvođenjem obrasca za sumu kvadrata prvih n prirodnih brojeva, tj.:

$$S_2 = 1^2 + 2^2 + 3^2 + \ldots + n^2 \; ; \; (n \geq 1)$$

i njegovom primjenom kroz nekoliko urađenih zadataka. Pri tome ćemo koristiti dobro nam poznati obrazac za sumu prvih n prirodnih brojeva, tj.:

$$S_1 = 1 + 2 + 3 + \ldots + n = \frac{n(n+1)}{2}; \; (n \geq 1) .$$

Ovdje se očigledno radi o sumi aritmetičkog niza kod koga je $a_1 = 1, d = 1, a_n = n$, te imamo:

$$S_1 = \frac{n}{2}(a_1 + a_n) = \frac{n(n+1)}{2} . \tag{1}$$

Sada ćemo izvesti obrazac za sumu S_2.

Imamo sljedeću jednakost:

$$(k+1)^3 = k^3 + 3k^2 + 3k + 1 ,$$

a odavde

$$(k+1)^3 - k^3 = 3k^2 + 3k + 1 .$$

Stavljajući u ovu jednakost redom $k = 1,2,3,..,n$ dobijamo:

$$2^3 - 1^3 = 3 \cdot 1^2 + 3 \cdot 1 + 1 ,$$

$$3^2 - 2^3 = 3 \cdot 2^2 + 3 \cdot 2 + 1 ,$$

$$4^3 - 3^3 = 3 \cdot 3^2 + 3 \cdot 3 + 1$$
$$\vdots$$
$$(n+1)^3 - n^3 = 3 \cdot n^3 + 3 \cdot n + 1 .$$

Nakon sabiranja ovih jednakosti, dobijamo:

$$(n+1)^3 - 1^3 = 3\left(1^2 + 2^2 + 3^2 + ... + n^2\right) + 3\left(1 + 2 + 3 + ... + n\right) + n \cdot 1 , \text{ tj.}$$

$$(n+1)^3 - 1 = 3S_2 + 3S_1 + n ,$$

a odavde

$$3S_2 = (n+1)^3 - 1 - 3S_1 - n ,$$

odnosno

$$3S_2 = (n+1)^3 - 1 - 3 \cdot \frac{n(n+1)}{2} - n$$

$$\Leftrightarrow 6S_2 = 2\left(n^3 + 3n^2 + 3n + 1\right) - 2 - 3n^2 - 3n - 2n$$

$$\Leftrightarrow 6S_2 = 2n^3 + 3n^2 + n$$

$$\Leftrightarrow 6S_2 = n\left(2n^2 + 3n + 1\right)$$

$$\Leftrightarrow 6s_2 = n(n+1)(2n+1) / :6$$

$$\Leftrightarrow S_2 = \frac{n(n+1)(2n+1)}{6}, \text{ tj.}$$

$$S_2 = 1^2 + 2^2 + 3^2 + ... + n^2 = \frac{n(n+1)(2n+1)}{6}; (n \geq 1) \qquad (2)$$

Napomena 1. Dokaz obrasca (2) se obično izvodi pomoću matematičke indukcije. Može se naći npr. u [1] i [3] kao i u raznim udžbenicima i zbirkama zadataka iz matematike.

Napomena 2. Slično se izvodi i obrazac za zbir kubova prvih n prirodnih brojeva:

$$S_3 = 1^3 + 2^3 + 3^3 + \ldots + n^3 = \left[\frac{n(n+1)}{2}\right]^2 ; \quad (n \geq 1)$$

polazeći od jednakosti:

$$(k+1)^4 = k^4 + 4k^3 + 6k^2 + 4k + 1 \text{, tj.}$$

$$(k+1)^4 - k^4 = 4k^3 + 6k^2 + 4k + 1$$

i koristeći obrazac za S_1 i S_2 .

Sada ćemo dati nekoliko zadataka i njihova rješenja u vezi sume S_2.

Zadatak 1. Ako je $B = \left(6 + 18 + 24 + \ldots + 3n(n-1)\right) + n$; $(n \in \mathbb{N}, n \geq 2)$, dokazati da je $B = n^3$.

Rješenje: Imamo za $n \geq 2$ iz (1) i (2):

$$B = \left(6 + 18 + 24 + \ldots + 3n(n-1)\right) + n = 3\sum_{k=2}^{n} k(k-1) + n =$$

$$= 3\sum_{k=2}^{n}\left(k^2 - k\right) + n = 3\left(\sum_{k=2}^{n} k^2 - \sum_{k=2}^{n} k\right) + n =$$

$$= 3\left(\sum_{k=1}^{n} k^2 - 1 - \sum_{k=1}^{n} k + 1\right) + n = 3S_2 - 3S_1 + n =$$

$$= 3 \cdot \frac{n(n+1)(2n+1)}{6} - 3 \cdot \frac{n(n+1)}{2} + n =$$

$$= \frac{1}{2}\left[n(n+1)(2n+1) - n(n+1) + 2n\right] =$$

$$= \frac{1}{2}\left(2n^3 + 3n^2 + n - 3n^2 - 3n + 2n\right) = \frac{1}{2} \cdot 2n^3 = n^3 \text{, tj.}$$

$B = n^3$, q.e.d.

Zadatak 2. Koliko ima svega kvadrata na šahovskoj ploči?

Rješenje: Označimo li stranicu svakog pojedinog polja šahovske ploče sa a, dobijamo:

kvadrata stranice a ima $8 \cdot 8 = 8^2$ (8 u redu i 8 u stupcu), kvadrata stranice $2a$ ima 7^2 (7 u redu i 7 u stupcu), kvadrata stranice $3a$ ima 6^2 ,..., kvadrata stranice $7a$ ima 2^2 i najzad kvadrata stranice $8a$ ima 1^2. Dakle, ukupno ima kvadrata:

$$8^2 + 7^2 + 6^2 + 5^2 + 4^2 + 3^2 + 2^2 + 1^2 \overset{(1)}{=} \frac{8(8+1)(2 \cdot 8+1)}{6} = \frac{8 \cdot 9 \cdot 17}{6} = 4 \cdot 3 \cdot 17 = 12 \cdot 17 = 204 .$$

Zadatak 3. Promotri niz brojeva:

$$a_0 = 0, a_1 = 1, a_2 = 3, a_3 = 6, a_4 = 10, a_5 = 15,...$$

takav da razlike:

$$a_1 - a_0 = 1, a_2 - a_1 = 2, a_3 - a_2 = 3, a_4 - a_3 = 4, a_5 - a_4 = 5,...$$

čine niz prirodnih brojeva. Koliko je

$$a_1 + a_2 + a_3 + ... + a_n ?$$

Rješenje: Sabiranjem jednakosti:

dobijamo:

$$\left.\begin{array}{l} a_1 = 1 \\ a_2 - a_1 = 2 \\ a_3 - a_2 = 3 \\ \quad \vdots \\ a_n - a_{n-1} = n \end{array}\right\} +$$

$$a_n = 1 + 2 + 3 + ... + n = \frac{n(n+1)}{2} = \frac{1}{2}\left(n^2 + n\right); \left(n \in \square\right).$$

Odavde slijedi zbog (1) i (2):

Zadatak 4. Izračunati

$$L=\lim_{n\to+\infty}\frac{S_2}{n^k}\text{, gdje } n\in\square\text{, } k\geq 0\text{.}$$

Rješenje: Imamo

$$L=\lim_{n\to+\infty}\frac{S_2}{n^k}=\lim_{n\to+\infty}\frac{1^2+2^2+3^2+\ldots+n^2}{n^k}=\lim_{n\to+\infty}\frac{\frac{n(n+1)(2n+1)}{6}}{n^k}=\lim_{n\to+\infty}\frac{n(n+1)(2n+1)}{6n^k}\text{.}$$

Razlikujemo tri slučaja:

$1^0\ k=3$

Slijedi sada:

$$L=\lim_{n\to+\infty}\frac{n(n+1)(2n+1)}{6n^3}=\frac{1}{6}\lim_{n\to+\infty}\frac{(n+1)(2n+1)}{n^2}=$$

$$=\frac{1}{6}\lim_{n\to+\infty}\left(\frac{n+1}{n}\cdot\frac{2n+1}{n}\right)=\frac{1}{6}\lim_{n\to+\infty}\frac{n+1}{n}\cdot\lim_{n\to+\infty}\frac{2n+1}{n}=$$

$$=\frac{1}{6}\lim_{n\to+\infty}\left(11+\frac{1}{n}\right)\cdot\lim_{n\to+\infty}\left(2+\frac{1}{n}\right)=\frac{1}{6}\cdot 1\cdot 2=\frac{1}{3}.$$

$2^0\ k>3$

Sada je $n^k>n^3$, tj. $n^k=n^{k-3}\cdot n^3$, te imamo:

$$L=\lim_{n\to+\infty}\frac{S_2}{n^k}=\lim_{n\to+\infty}\frac{\frac{n(n+1)(2n+1)}{6}}{n^{k-3}\cdot n^3}=\frac{1}{6}\lim_{n\to+\infty}\frac{1}{n^{k-3}}\cdot\frac{n(n+1)(2n+1)}{n^3}=$$

$$=\frac{1}{6}\lim_{n\to+\infty}\frac{1}{n^{k-3}}\cdot\lim_{n\to+\infty}\frac{n(n+1)(2n+1)}{n^3}\overset{1^0}{=}\frac{3}{6}\cdot\lim_{n\to+\infty}\frac{1}{n^{k-3}}=\frac{1}{3}\cdot 0=0$$

jer je $\lim_{n\to+\infty}\frac{1}{n^{k-3}}=\frac{1}{+\infty}=0;\ (k>3)$.

3^0 $0 \le k < 3$

Sada je $n^k < n^3$, tj. $n^k = n^{k-3} \cdot n^3 = \dfrac{n^3}{n^{3-k}}$, te imamo:

$$L = \lim_{n\to+\infty} \frac{S_2}{n^k} = \lim_{n\to+\infty} \frac{\dfrac{n(n+1)(2n+1)}{6}}{\dfrac{n^3}{n^{3-k}}} =$$

$$= \frac{1}{6} \lim_{n\to+\infty} \left(n^{3-k} \cdot \frac{n(n+1)(2n+1)}{n^3} \right) = \frac{1}{6} \lim_{n\to+\infty} n^{3-k} \cdot \lim_{n\to+\infty} \frac{n(n+1)(2n+1)}{n^3} \overset{1^0}{=}$$

$$\overset{1^0}{=} \frac{2}{6} \lim_{n\to+\infty} n^{3-k} = \frac{1}{3} \cdot +\infty = +\infty,$$

jer je $\lim\limits_{n\to+\infty} n^{3-k} = +\infty;\ (0 \le k < 3)$.

Dakle, imamo iz 1^0,2^0 i 3^0 :

$$L = \lim_{n\to+\infty} \frac{S_2}{n^k} = \begin{cases} +\infty, & 0 \le k < 3 \\ \dfrac{1}{3}, & k = 3 \\ 0, & k > 3. \end{cases}$$

Zadatak 5. Naći najmanji prirodan broj n takav da je

$$\frac{1^2+2^2+\ldots+n^2}{n}$$

potpun kvadrat.

Rješenje: Zbog (2) imamo:

$$\frac{\frac{n(n+1)(2n+1)}{6}}{n}=m^2,\ (m\in\square)$$

odnosno

$$\frac{(n+1)(2n+1)}{6}=m^2$$

ili

$$(n+1)(2n+1)=6m^2. \tag{3}$$

Kako je $2n+1$ neparan broj, $n+1$ je paran pa je n neparan broj, tj. $n=2k-1$, za neki prirodan broj k. Sada jednakost (3) možemo napisati u obliku:

$$k(4k-1)=3m^2,$$

odakle slijedi da $3|k$ ili $3|4k-1$.

Ako $3|k$, tj. $k=3s$ za neki s; imamo sada da je $s(12s-1)=m^2$. Pošto su brojevi s i $12s-1$ uzajamno prosti, slijedi da je $s=u^2$ i $12s-1=v^2$, za neke u i v što je nemoguće jer $3|12u^2$ pa v^2 pri dijeljenju sa 3 daje ostatak 2.

Dakle, $3|k-1$, tj. $k=3t+1$, za neki t, pa je $(3t+1)(4t+1)=m^2$, a pošto je $(3t+1,4t+1)=1$, slijedi da je $3t+1=x^2$ i $4t+1=y^2$ za neke prirodne brojeve x i y veće od 1. Kako y mora biti neparan broj, dodjeljujući promjenljivoj y redom vrijednosti $3,5,7,9,11,13,15,\ldots$ dobijamo redom vrijednosti za t: $2,6,12,20,30,42,56,\ldots$, tj. za $3t+1$: $7,19,37,61,91,127,169,\ldots$.

Dakle, $k=169$ je najmanji potpun kvadrat, pa je $n=2k-1=2\cdot169-1=337$.

Sada možemo pisati:

$$\frac{1^2+2^2+\ldots+337^2}{337}\overset{(2)}{=}\frac{337\cdot338\cdot675}{6\cdot337}=\frac{338\cdot675}{6}=169\cdot225=13^2\cdot15^2=(13\cdot15)^2=195^2.$$

Napomena 3. Rješenje Zadatka 5. je preuzeto iz [5].

LITERATURA

1. **Arslanagić Š.,** *Matemati*čka indukcija, Otisak, Sarajevo, 2001.
2. **Arslanagić Š.,** *Matematika za nadarene*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2005.
3. **Dujella A.,** *Teorija brojeva*, Školska knjiga, Zagreb, 2019.
4. **Engel, A.**, *Problem-Solving Strategies*, Springer Verlag New York, Inc. ,1998.
5. **Stanić M., Ikodinović N.** , *Teorija brojeva-zbirka zadataka*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004.

POGLEDI I MIŠLJENJA

Jasna Čolović-Rosić, Kada Hasanspahić,

USKLAĐIVANJE NPP OPŠTEOBRAZOVNIH PREDMETA SA POTREBAMA STRUČNOTEORIJSKE NASTAVE

Sažetak

Ovaj rad je usmjeren na identifikaciju problema i nuđenje rješenja u pogledu usklađivanja nastavnih planova i programa sa usmjerenjima učenika i predmetima koji se obrađuju u stručnim školama. U okviru rada je sprovedeno anketiranje učenika, nastavnog osoblja i roditelja putem upitnika, a na temu usklađenosti NPP sa potrebama stručnoteorijske nastave. Na pitanje je bilo moguće ponuditi jedan od 5 odgovora. Anketa se osvrnula i na spol, te nivo obrazovanja ispitanika.

Ključne riječi:

NPP, općeobrazovni predmeti, stručnoteorijska nastava

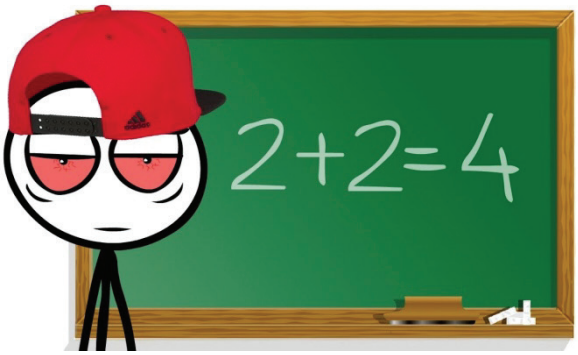
UVOD

Pisanje nastavnih planova i programa je samo po sebi zahtjevan i odgovoran proces i iziskuje opširno poznavanje materije, metodike časa i iskustva u radu sa učenicima. Neophodno je za kvalitetan nastavni plan i program, imati iskustva u radu sa učenicima kako bi se moglo procijeniti koliko je potrebno učenicima da gradivo shvate, nauče i mogu li ga prezentovati.

Pored problematike savladavanja gradiva jednog predmeta, ono što obično bude marginalizirano je korelacija sa drugim predmetima, pravljenje paralela i poređenja sa drugim predmetima, kako i u kojim situacijama se mogu i moraju primijeniti stečena znanja. Učenici će veoma često postaviti pitanje: „A za šta nama to treba?", „Gdje se ovo primjenjuje?!", „Da li će nam ikad koristiti gradivo koje učimo?!" itd. Kako

učenici, tako i roditelji se sve više orijentišu ka školama gdje njihova djeca izlaze sa što konkretnijim znanjima i vještinama sa kojim su kompetentni na tržištu rada. Ova situacija je specifična za srednje škole gdje mnogi učenici traže zaposlenje odmah po završetku srednje škole ili prave pauze i rade, pa tek onda nastavljaju školovanje.

Ova problematika nije nešto novo, ali se dugo smatralo da je to rješivo prilagođavanjem nastavnih planova i programa predmeta stručno-teorijske i praktične nastave, no dolazimo do zaključka da to naprosto nije dovoljno. Pored znanja stečenih na ovim časovima, učenici troše puno energije na učenje gradiva iz opšteobrazovnih predmeta. Nerijetko se čini kako gradiva i znanja stečena na časovima stručnoteorijske i praktične nastave i znanja stečena na časovima opšteobrazovnih predmeta nemaju nikakvu poveznicu i dodirnu tačku. Tada dolazimo u dodir sa učenicima koji gube interesovanje za učenje, preopterećenost gradivom, osjećajem da nema logičke veze između stečenih znanja i nastanka letargije i nezainteresovanosti za učenje i rad.

Problem postaje još uočljiviji u toku rada, tj. u praksi. Ovaj članak se upravo zasniva na iskustvu nastalom tokom višegodišnjeg rada na opšteobrazovnim predmetima Matematika i Informatika, a i na predmetima stručnoteorijske nastave kao što su: Medijske tehnologije, Informacione tehnologije, Internetske i komunikacije tehnologije, Tehnologija sa praktičnom nastavom i sl. Sa druge strane, u okviru općeobrazovnih predmeta uočen je nedostatak poznavanja stručne terminologije, nedostatak znanja u pisanju CV-a, motivacijskih pisama i sl., dok su učenici opterećeni gradivom koje jeste značajno za sve učenike, ali ih ne priprema adekvatno za naredne korake u obrazovanju.

ANALIZA PROBLEMA

Iskustvo je pokazalo da ukoliko se tokom predavanja gradiva na opšteobrazovnim predmetima učenicima naglasi kad i u kom momentu će im trebati stečena znanja i zašto je neophodno da razumiju gradivo i da ga usvoje, učenici počinju više da cijene gradivo koje su učili iz drugih predmeta, ali i da njihovi apetiti za znanjem eksponencijalno rastu. Slično je sa časovima stručnoteorijske nastave kada se učenici podsjećaju naučenog iz opšteobrazovnih predmeta, pri čemu se tada naučeno gradivo nadograđuje i usmjerava na primjenu u stručnoteorijskoj nastavi.

Ovakvo rješavanje problematike kojom se bavimo nije dovoljno i nije efikasno u mjeri u kojoj bi trebalo biti efikasno. Očigledan problem je i da procentualno mali broj profesora mogu predavati i opšteobrazovne i stručnoteorijsku nastavu. Svakako treba uzeti u obzir da je širok spektar srednjih tehničkih škola, kao i srednjih stručnih škola, a samim tim i stručnoteorijski predmeti broje ogroman broj zanimanja i struka.

U idealnoj situaciji učenici bi trebali da na časovima opšteobrazovnih predmeta izučavaju gradivo koje će morati primjenjivati na časovima stručnoteorijske nastave, koje će biti primjenjivo i neće se zamarati oblastima koje im nisu potrebne za zanimanja za koja se educiraju.

Primjer 1. U srednjim tehničkim i srednjim školama Kantona Sarajevo nastavni planovi i programi za predmet Matematika obuhvataju iste oblasti za sve tehničke i stručne škole, dok su evidentne razlike u potrebama za znanjem/oblastima neophodnim za razumijevanje struke za koju se učenici obrazuju u različitim školama.

Logično bi bilo da se u srednjoj ekonomskoj školi akcenat da izučavanju algebre i analize, statistici i vjeronauci, u srednjoj geodetskoj da se više učenici bave geometrijom, stereometrijom i integralima, u srednjoj mašinskoj i elektrotehničkoj školi da je akcenat na geometriji, izvodima i vezom sa brzinom i ubrzanjem itd.

Naravno, u svemu voditi računa da i oblasti i zadaci kojima bi se učenici bavili što više imaju osnove u struci, tj. da i sami zadaci asociraju na struku za koju se učenici osposobljavaju.

Primjer 2. NPP za strane jezike ima jednoobrazne lekcije kojima se bavi na časovima, dok bi se morala naglasiti terminologija koju učenici obrađuju na časovima stručnoteorijske nastave. Smatramo da bi časovi bili kreativniji, ispunjeniji i zanimljiviji i predavačima i učenicima ukoliko bi se, pored obaveznih lekcija, bavili i komunikacijom koja se konkretno bavi strukom za koju se učenici obrazuju.

Primjer 3. NPP bosanskog jezika i književnosti treba prilagoditi znanjima koje učenici moraju imati da bi bili što uspješniji, od pisanja seminarskih radova, načina izlaganja gradiva, prezentacije stečenog znanja, korištenja stručne terminologije, pravopisa, korištenje stranih riječi i izraza, pisanja aplikacija za posao, motivacionih pisama, CV-a itd. Obavezno i voditi računa u kojem razredu se moraju obraditi određene oblasti i sl.

METODOLOGIJA I REZULTATI

U svrhu ispitivanja sprovden je upitnik/anketa (Prilog) među učenicima, nastavnicima, roditeljima naše škole. Ciljano smo upitnik sproveli među učenicima završnog razreda i njihovim roditeljima, dok su upitnik za predavače ravnopravno bili zastupljeni i profesori općeobrazovnih predmeta, kao i profesori stručnoteorijske i praktične nastave. Ukupno je anketirano 130 osoba (50 učenika, 30 profesora, 50 roditelja).

Došle smo do sljedećih podataka:

- Od 30 anketa među predavačima/nastavnicima najveći broj odgovora je bio „ne slažem se" i „neodlučan sam" (60%). Najlošije ocjene su dobila pitanja: „Profesori stručnoteorijske nastave se konsultuju prilikom pisanja NPP" i „Predstavnici privrednih subjekata se konsultuju prilikom pisanja NPP", dok su najbolje ocjene dobila pitanja „Učenici se stimulišu da rade na svojoj edukaciji i pored naučenog na času" i „Komunikacija predavač učenik je na zavidnom nivou"
- Od 50 anketa među roditeljima najveći broj odgovora je bio „ne slažem se" i „neodlučan sam" (63%). Najlošije ocjene su dobila pitanja „NPP općeobrazovnih predmeta izučavaju i gradivo relevantno za struku za koju se učenici edukuju", i „Predavači općeobrazovnih predmeta prezentuju primjenu dobijenih znanja za

struku za koju se učenici osposobljavalju", dok su najbolje ocjene dobila pitanja: „Fond sati je prilagođen potrebama učenika" i „Komunikacija predavač-učenik je na zavidnom nivou.".

- Od 50 anketa među učenicima najveći broj odgovora je bio „ne slažem se" i „uopće se ne slažem" (75%). Zanimljivo da su učenici dali puno lošije ocjene i od predavača i od roditelja. Ovdje naglašavamo da se radi o učenicima koji imaju 18 ili 19 godina. Najlošije ocjene su dobila pitanja: „NPP obuhvataju samo neophodna znanja/nisu preopširni" i „NPP općeobrazovnih predmeta izučavaju i gradivo relevantno za struku za koju se učenici edukuju", dok su najbolje ocjene dobila pitanja: „Učenici se stimulišu da rade na svojoj edukaciji i pored naučenog na času" i „Fond sati je prilagođen potrebama učenika".

ZAKLJUČAK

Očigledno je da učenici najbolje prepoznaju potrebe i nedostatke nastavnog gradiva i pristupa obrade nastavnih jedinica. Stoga je prijedlog da Ministarstvo obrazovanja (u našem slučaju Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih Kantona Sarajevo), a u dogovoru sa njima i Agencija za pisanje NPP-a uradi modifikaciju NPP općeobrazovnih predmeta u dogovoru i uz konsultacije sa Aktivom za stručnoteorijsku i praktičnu nastavu Kantona Sarajevo. NPP bi se mogli prilagoditi svakoj stručnoj/tehničkoj/specijalnoj školi kako bi korelacija predmeta bila što prirodnija i u korist učenika, ili bi se fond sati određenih općeobrazovnih predmeta mogao proširiti kako bi se u NPP općeobrazovnih predmeta integrisala primjena znanja za potrebe stručne nastave.

Ove izmjene bi u mnogome unaprijedile obrazovne procese u školama, bolje koordinisale naučeno gradivo iz više predmeta i logički povezale i definisale neophodna znanja i umijeća koje učenici trebaju/moraju imati po završenoj srednjoj školi.

Neizbježno, smatramo i da bi u ovom slučaju i učenici bili više motivisani da uče gradivo koje će im olakšati razumijevanje stručnih predmeta, kako bi uvidjeli prednosti i poveznicu između svih predmeta, kako bi imali viziju iskoristivosti znanja itd.

PRILOG:

UPITNIK

Ovaj upitnik je namjenjen predavačima,učenicima, roditeljima JU Srednja tehnička škola grafičkih tehnologija, dizajna i multimedije Ilidža.

Anketa je anonimna i molimo Vas da odgovorite iskreno na upite, tako što ćete u većini slučajeva zaokružiti broj koji najbliže opisuje Vaš odgovor na skali od 1 do 5.

Skala: 1 – uopće se ne slažem

2 – ne slažem se

3 – neodlučan/neodlučna sam

4 – slažem se

5 – u potpunosti se slažem

Pročitajte pitanja pažljivo prije nego što odgovorite.

1. Kojeg ste spola?

   a) Muški ..... ☐

   b) Ženski ..... ☐

2. Navedite najviši stepen Vašeg formalnog obrazovanja.

   c) VŠS ..... ☐

   d) VSS..... ☐

   e) specijalizacija, magisterij ili doktorat..... ☐

3. Kojoj grupi pripadate?

   1. Predavač/nastavnik ..... ☐

   2. Učenik ..... ☐

   3. Roditelj ..... ☐

Sljedeća pitanja se odnose na Vaše mišljenje o kvaliteti izrade i prilagođenosti Nastavnih planova i programa općeobrazovnih predmeta za konkretna stručna obrazovanja/smjerove/orijentacije .

Usklađenost nastavnih planova i programa (NPP) općeobrazovnih predmeta sa potrebama stručnoteorijske nastave je takva da:

	Uopće se ne slažem	*Ne slažem se*	*Neodlučan/neodlučna sam*	*Slažem se*	*U potpunosti se slažem*
1. NPP su prilagođeni uzrastu učenika.	1	2	3	4	5
2. NPP obuhvataju samo neophodna znanja/nisu preopširni.	1	2	3	4	5
3. NPP su prilagođeni potrebnom nivou znanja učenika.	1	2	3	4	5
4. Fond sati je prilagođen potrebama učenika.	1	2	3	4	5
5. NPP opće-obrazovnih predmeta izučavaju i gradivo relevantno za struku za koju se učenici edukuju.	1	2	3	4	5
6. Predavači opće-obrazovnih predmeta prezentuju primjenu dobijenih znanja za struku za koju se učenici osposobljavalju.	1	2	3	4	5
7. Očigledna je korelacija naučenog sa strukom za koju se učenici osposobljavalju.	1	2	3	4	5
8. Profesori stručno-teorijske nastave se konsultuju prilikom pisanja NPP.	1	2	3	4	5
9. Predstavici privrednih subjekata se konsultuju prilikom pisanja NPP	1	2	3	4	5
10. . Predavanja su zanimljiva i inspirativna učenicima.	1	2	3	4	5
11. .Učenici se stimulišu da rade na svojoj edukaciji i pored naučenog na času.	1	2	3	4	5
12. Komunikacija predavač-učenik je na zavidnom nivou.	1	2	3	4	5
13. Predavači posjeduju adekvatno stručno znanje, vještine komunikacije i saradnje.	1	2	3	4	5

Maksuda Muratović,

ZNAČAJ OGLEDA U NASTAVI FIZIKE

Da bi učenici što bolje razumjeli fiziku, nastavu fizike poželjno je izvoditi interaktivno. Jedna od metoda interaktivne nastave fizike je i izvođenje ogleda. Svake nastavne godine isplaniram po nastavnom planu i programu oglede koje ću raditi na času, a naglasak je na otkrivanju novih činjenica uz sticanje znanja i različitih vještina. Za oglede odabirem sadržaje koji se koriste u svakodnevnom životu, a opet da učenicima budu zanimljivi i odgovaraju njihovim potrebama, doživljajima, iskustvima te da se postigne svrha i smisao istraživanja. S učenicima razgovoram, postavljam im pitanja, a oni sami dolaze do zaključaka. Ogledi imaju posebnu ulogu u nastavi fizike, kao npr. da učenici mogu vidjeti neku fizikalnu pojavu, razviju svoje hipotetsko-deduktivne vještine, lakše koriguju svoje miskoncepcije o nekoj pojavi ako se uvjere i vide da im prethodne ideje nisu bile tačne.

Po nastavnom planu i programu za treći razred gimnazije, predviđena je oblast *Optika* cijelu školsku godinu. Optika je grana fizike koja se bavi svjetlošću i cilj je da učenici pomoću ogleda vide njena svojstva. U udžbeniku koji koristimo nemamo ni kratkih primjera, ogleda, tako da sam prinuđena da objasnim učenicima na najednostavniji način geometrijsku optiku: rasprostiranje svjetlosti, odbijanje svjetlosti, prelamanje svjetlosti, bez formula i definicija. Ako se nastavnica dobro pripremi i podijeli upute učenicima, oglede učenici mogu izvesti bez poteškoća. Kako su naše škole slabo opremljene instrumentalnom tehnikom koja je potrebna za izvođenje eksperimentalnih vježbi propisanih nastavnim planom i programom Ministarstva obrazovanja i nauke, možemo bar izvoditi oglede bez ikakve opreme sa lako dostupnim materijalima. Npr. za geometrijsku optiku nije nam neophodna neka skupa aparatura, potreban materijal možemo napraviti s učenicima, pa tako ćemo čas učiniti zanimljivijim. Svaki put ponesem od kuće par ogledala i sočiva jer škola "nije'' u mogućnosti nabaviti, da bi učenici posmatrali odbijanje i prelamanje svjetlosti.

Većina učenika se slabo sjeća ogleda iz geometrijske optike u osnovnoj školi ili ih kažu nisu ni radili, tako da sam prinuđena da krenem sve ispočetka. Da bi bolje razumjeli nastavnu jedinicu, cilj je da svaki učenik uradi po jedan ogled i na taj način shvate gdje se sve u kući i

vani nalaze predmeti ili pojave koje su objašnjive kroz fiziku kao nauku. Najpoželjnija vrsta ogleda ili eksperimenta je učenički eksperiment ili ogled, jer učenici ne zaboravljaju tako lako ono što su sami napravili. Tražim od učenika da imaju svoju svesku gdje će zapisivati svoje ideje, hipoteze, analize i zaključke, da sami opišu ogled i na kraju nekoliko njih prozvati da pročitaju šta su zapisali. To se pokazalo jako efikasnim.

Na moje pitanje da opišu kako se svjetlost rasprostire ili kako vidimo slike, većina je napisala da koncept vida mogu objasniti samo oftalmolozi, teško objasniti, jednostavno naše oči šalju zrake koje registruju predmet. Svjetlost su crtali kao prave linije, krive linije i male loptice, jer su čitali da je svjetlost i talas, a i čestica. Gledali su me čudno kada sam im objašnjavala, nisu mogli da povežu koncepte svjetlost i vid, tj. jasno im je da svjetlost obasjava predmete, ali ne mogu shvatiti da zrake svjetlosti dolaze s predmeta u oko te tako vidimo predmete.

Najjednostavniji ogled, širenje svjetlosti, pokazala sam učenicima pomoću svjetla na mobitelu i pudera, tako što sam snop svjetlosti iz mobitela posipala dječijim puderom u prahu kako bi učenici vidjeli da svjetlost vidimo na platnu, ali se nalazi i svuda između mobitela i table. Neki učenici su se sjetili da ponekad možemo vidjeti svjetlost ako ima prašine. Prašinu u zraku vidimo jer se svjetlost odbija na njoj.

Osim vida i širenja svjetlosti, učenicima sam zadala za domaći zadatak da objasne: odbijanje svjetlosti na ravnom ogledalu, kako nastaje sjena, šta radi konvergentna leća sa svjetlošću. Pošto su imali više vremena kod kuće, na ova pitanja su odgovorili bolje. Svjetlost se odbija od ogledala gotovo isto kao što se gumena lopta odbija od zida. Ako loptu bacite ravno na zid, ona će se vratiti u pravoj liniji. Ako je bacite pod uglom, ona će se odbiti pod istim uglom na drugu stranu. Zamislite da stojite pred ogledalom. Svjetlosne zrake padaju na naše tijelo i odbijaju se od njega. Drugim riječima, predmete možemo vidjeti samo zato što se svjetlosne zrake od njih odbijaju. Te svjetlosne zrake padaju na ogledalo i odbijaju se od njega do vaših očiju, te vidite jasnu sliku sebe u ogledalu! Kada su crtali sjenu, nisu razmišljali kako nastaje sjena i gdje se Sunce nalazi. Kod leće su većinom nacrtali da skuplja svjetlost iz Sunca u jednu tačku. Jedan je učenik donio slike kako crta na papiru pomoću Sunca i leće i objasnio na kojem principu to radi. Sami odgovori upućuju na to da učenici zaključuju na osnovu svakodnevnog viđenja nečega. Crtali su i opisivali ono što svakodnevno vide bez dubljeg razmišljanja o uzroku i posljedicama.

Primjena ogleda kao i samo uvođenje naučnog metoda, ima pozitivan uticaj na učeničko razumijevanje fizikalnih zakona. Ovakav način rada ne samo da povećava kvalitet naučenog već i motivaciju za dalje učenje. Primjenom ovakvih ogleda, počevši još od vrtića pa do fakulteta, znatno bi se povećalo funkcionalno znanje naše djece i učenika. Samim tim i rezultati na eksternoj maturi bili bi bolji nego dosadašnji. Pored sticanja kvalitetnijeg znanja, korištenjem ogleda u nastavi, učenici se

osposobljavaju da samostalno vrše dalja istraživanja, kao i da samostalno usvajaju nova znanja, što je jedan od bitnih ciljeva nastave fizike.

Učenje fizike zasnovano na ogledu, bilo da ga učenici samo posmatraju ili samostalno izvode, veoma je važno jer rezultati ogleda mogu pokrenuti misaone aktivnosti, drugim riječima, ono što se u ogledima zapazi trebalo bi da pokrene razmišljanje i traganje za objašnjenjem na mikro nivou i razumijevanje značenja simboličkog izraza.

OSVRTI I PRIKAZI

Lejla Hodžić,

ALIJA ISAKOVIĆ - *JEDNOM* - Putopisi

UVOD

„Putovanje nadilazi svoje motive. Pokazuje se dostatnim samim sebi. Vi mislite da planirate putovanje, ali ono uskoro planira vas ili vas potpuno promijeni.“

Nicolas Bouvier, *Upotreba svijeta*

U ovim riječima Nicolasa Bouviera, švicarskog slikara, fotografa, strastvenog putnika i putopisca kao da je sadržana i bit putopisne knjige *Jednom,* autora Alije Isakovića.

U svakoj, od ukupno dvadeset i osam putopisnih proza, koliko ih je sabrano u ovoj zbirci, Isaković nas upoznaje sa prostorom, vremenom, prirodom i ljudima, ali ponajviše sa samim sobom, sa svojim doživljajem putovanja o kojem piše, s iskustvima koja doživljava i spoznajama koje mu se otkrivaju.

Fahrudin Rizvanbegović kaže: **"**Neki autori putopis vide kao opis putovanja, kao svojevrsnu geografiju, historiju i etnografiju, a drugima je putovanje povod za iskaz vlastitosti i to kao autentično književni iskaz." Alija Isaković je od ovih drugih. Zajedno sa Skenderom Kulenovićem i Zukom Džumhurom, on će razviti nov model putopisnog književnog oblika u našoj književnosti XX stoljeća, a svaki od njih trojice ostavit će osobena, jedinstvena i izvanredna putopisna ostvarenja.

"Zuko je prevashodno prozan putopisac, ponekad na ivici reportaže koju preovlađuje literarnošću anegdota upletenih u svoje putopise i blagom humornošću koja nosi autorski pečat i čini njegovu putopisnu prozu književnom, subjektivnom."[23] Ovako o Džumhuru govori Tvrtko Kulenović, također jedan od naših velikih savremenih putopisaca. Drugi, gore pomenuti, putopisac Kulenović, Skender, u svojim će putopisnim prozama ostati vjeran svom lirskom izrazu, a i on će se u nekim prozama, kao i Džumhur, kao i Isaković, vraćati u djetinjstvo:

[23] Tvrtko Kulenović, Srce putopisca, Lektira II, Svjetlost Sarajevo, Sarajevo, 1984, str.203

"Dragi, daleki Muhamed-efendija iz moga djetinjstva, rošavi naš vjeroučitelju u isto ovako sredozemno plavom ćurku, zar sam morao otići nasred Sredozemnog mora da te se sjetim!"[24]

Komparativna analiza ovih triju putopisaca mogla bi biti predmet jednog zasebnog rada. U ovom radu, pak, predmet istraživanja su putopisi Alije Isakovića, sabrani u zbirku *Jednom*, struktura ove zbirke, tematsko-idejna analiza, kao i jezik i stil ovog djela.

Prevashodna ambicija autorice ovog teksta je da njen rad treba da posluži kao motivacija za buduće čitanje, istraživanje i analizu ovog, ali i drugih Isakovićevih djela, čije nas knjige iznova zovu da im se vraćamo, da u njima otkrivamo nove spoznaje o svijetu, čovjeku, prirodi, životu, ali i o sebi samima, baš kao što je i on to isto spoznavao na svojim putešestvijima, ali i kroz svoje pisanje.

Jer, kao što Orhan Pamuk svom romanu *Crna knjiga* kaže: "Zato što ništa ne može tako da vas zaprepasti kao život. Osim pisanja. Osim pisanja. Da, naravno, osim pisanja, što je jedina utjeha."

BIOGRAFIJA PISCA

Alija Isaković, jedan od najvećih bošnjačkih i bosanskohercegovačkih pisaca, rođen je u Stocu 1932. godine.

Osnovnu i srednju školu završio je u Stocu, Zagrebu, Crikvenici, Novom Sadu (bio je ratno siroče i "domac"), a Filozofski fakultet - Jugoslavenske književnosti i srpskohrvatski jezik, u Sarajevu.

Osim spisateljskog poziva, bio je geološki tehničar, prospektor urana, TV-scenarist, urednik časopisa *Život*, urednik edicije *Kulturno nasljeđe BiH* u sarajevskoj *Svjetlosti*.

Moglo bi se reći da nema proznog književnog žanra u kojem se Isaković nije okušao. Pisao je romane, putopise, pripovijetke, drame, eseje, književnu kritiku, priče za djecu…

"Pripovjedač i romansijer, dramatičar i putopisac, esejista i književni kritičar, lingvist i bibliograf, antologičar, urednik i redaktor, on se knjigama javljao samo onda kada je rukopis sazrio da u svemu bude nov i poseban, kada je nudio i anticipirao novo i neistraženo. Velika je mudrost i snaga autocenzure kojom je on izbjegavao ponavljanja već ranije osvojenih književnoestetskih polja, ali se uprkos tome njegovo književno djelo rastvara pred čitaocem u izuzetnoj raznovrsnosti i polimorfnosti književnih što se na kraju zbiraju u cjelovitosti književnog opusa u kojem ništa nije nastalo uzgredno i bez velika razloga, ljudskog i estetskog opravdanja.", zapisao je književni historičar Enes Duraković.

[24] Skender Kulenović, U plavo, prazno i beskrajno, MISCELLANEA, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971. str. 25

Alija Isaković priredio je više djela muslimanskih pisaca i prvu antologiju muslimanske književnosti *Biserje*1972., prvi izbor bosanskohercegovačkih putopisaca *Hodoljublje*, zbornik radova *Hasanaginica*, anegdote o Nasrudin-hodži itd.

Knjiga njegovih novinarskih kolumni *Antologija zla*, objavljena početkom rata, bila je jedna od najprodavanijih knjiga od svih bosanskih autora.

Alija Isaković bio je jedan od najvećih bošnjačkih intelektualaca. Imao je izrazite principe i ponosio se svojim porijeklom, a posebno kulturnim naslijeđem svog naroda.

Nije pretjerano reći da je zadužio svoje zemljake i sunardonjake djelom koje im je ostavio u naslijeđe.

Umro je u Sarajevu 14. marta 1997. godine.

STRUKTURA I TEMATSKO-IDEJNA ANALIZA DJELA

Zbirka putopisa pod naslovom *Jednom* Alije Isakovića sastoji se od tri tematski uokvirene cjeline: *Voljenom zemljom*, *Pisanim tragom* i *Putevima Gospodnjim*. U svakoj od ovih cjelina sabrano je više putopisnih proza, koje objedinjuje slična tematika, ali i jezik i stil kojim su pisane.

Prvi dio, pod naslovom *Voljenom zemljom,* počinje putopisom sugestivnog, emotivnog naslova: *Bosno moja, ljepša si od raja*, u kojoj nas pisac lirskim izražajem i jedinstvenim stilom vodi kroz ljepote domovine: "Ta Bosna što treperi kao zelen list kukuruza, te bistre planinske vode koje teku na sjever u bivše Panonsko more, zatim ta kršna i krševita Hercegovina čije vode otiču na jug... Ta Bosna kao iskošena linija na dječijem crtežu..."[25]

Zatim slijede *Čudesa dneva*, u kojem ljepotu Hercegovine i susjedne Dalmacije, izvanrednim stilskim izražajem, paralelizira sa helenskom mitologijom: "U kavalkadi rumenkastih oblaka nad Pelješcem jezde helenska mitska prikazanja i znamenja, junaci, konjanici, borna kola, strijele i utvrde. Na jugoistočnom rubu, negdje iznad Stona, brodi svečarska Panatenejska povorka platinastobijelih oblačaka, a bliže - u pirateriji dva kumulusa, zmije dave Laokona i njegove sinove. Mogu se razaznati njihove očajničke kretnje, trzaji glavom, mazni pokreti zmija i očev zaludan krik u prazno nebo. Može se razaznati, među tamnim oblacima oivičenim prijetećim rumenilom, kako Heraklo davi nemejskog lava, kako je lav snažno poduhvaćen i kako mu je samrtni lavlji osmijeh bijel i lijep. I, sasvim prema nama, iznad povorke nagih konjanika s Partenona, krilata boginja Nike s Samotrake slijeće na pramac broda-oblaka. Nevidljiv vjetar s lica mrsi njenu kosu i širi njena ogromna krila, a boginja Nike, visoka, graciozna i zamamna, lebdi opijena samoljubljem."[26]

[25] Alija Isaković, Bosno moja,ljepša si od raja,Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 23.

[26] Alija Isaković, Čudesa dneva, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 23.

Trudovi dneva je nesvakidašnji lirski opis boravka na jezeru Dojran, sa izuzetnim opisom borbe dva mrava, koje pisac posmatra dok konačno ne nestanu, a on na kraju osjeti teškoću i stid što je bio nijemi promatrač tog prizora: "Gledao sam ih nijem, ne govoreći nikome. Dva lijepa, sjajnocrna zdrava mrava. Prosto su se topili pred mojim očima, kao zakleti plemenski ratnici. Ni jedan nije pobijedio. Nisu uginuli, nisu umrli. Samo su postepeno nestajali, samo su se dezintegrirali. Kao što materija prelazi iz stanja u stanje. Kao u nekom alhemijskom laboratoriju. Nema ih. Samo još ponekan jedva vidljiva, zaostala čestica u prašini."[27] O upravo ovoj izvanrednoj putopisnoj prozi Fahrudin Rizvanbegović je napisao: "Kad dolazi u Dojran iz borbe mrava on izvlači egzistencijalne zaključke i emotivnu energiju koja ga preznojava, i to saučesništvo prenosi na čitaoca, baš kao što u *Čudesima dneva* osjećamo svu slojevitu alegorijsku podtekstualnu priču (...), Isaković čitaoca zapljuskuje slikama stvarnosti i sasvim neočekivanim sintagmama i metaforama koje vas zateknu do vrtoglavog prisiljivanja da zadivljeno tražite i pronalazite smislove ili se prepoznate u nesumnjivom konačnom iznalaženju i ostvarenju. To više nije samo putopis! To je višeslojna pjesma u prozi što se samoiskazala kao putopis."[28]

U prozi *Oči u mraku* slikovito je opisana avantura u kamionu preko planine Makljen, a, nakon toga, tu je putopis *Na Prokoškome jezeru*, gdje je opisan susret sa švercerima duhanom iz Hercegovine, veličanstvenost prirode, otapanje leda i nastanak glečerskog jezera, tritoni… U putopisima *Vjetar na mostarski način*, *U Počitelju, ljetos* i *Miris sjećanja* može se osjetiti piščeva uzbuđenost, to treperenje duše u dodiru sa rodnom mu Hercegovinom, pa čak i sa samo sjećanjem na nju, kojima je prožet putopis naslovljen upravo sintagmom *Miris sjećanja,* u kojemu je okvir u koji su smještena sjećanja čekanje na odgođeni let na rimskom aerodromu Fiumicino. U putopisnoj prozi *Tešanj* Isaković je, pak, u jednu jedinu perfektnu genitivnu metaforu smjestio Tešanj – "Gradić kao toplo gnijezdo u šaci", opisujući potom kulturnu širinu tog malog grada i njegovih običnih ljudi, a pred kraj slikovito čekanje pjesnika, njegovih suvremenika, na jutarnju tešanjsku kafu.

Ova prva tematska cjelina završava putopisom kojim je naslovljeno cijelo djelo, i čija se ideja, sažeta u naslovu, zapravo i proteže kroz cijelu zbirku. *Jednom.* U toj jednoj riječi sadržano je i ono pripovjedačko da je "Bilo jednom…" ili "Bio jednom", ali i to bolno čovjekovo spoznanje da sve, baš sve samo **jednom** biva, i da se neće ponoviti (ama baš) nikad više:

"Sviješću da se na svako mjesto može doći samo jednom intenzivno je prožet dubinski sloj ove knjige, čak i onda kad se to na površini uopšte ne primjećuje."[29]

---

[27] Alija Isaković, Trudovi dneva, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 28.

[28] Fahrudin Rizvanbegović, Predgovor Izboru iz Isakovićevih putopisa, Antologija bošnjačkog putopisa XX vijeka, Alef, Sarajevo, 1997, str. 13.

[29] Tvrtko Kulenović, Pogovor knjizi „Jednom" Alije Isakovića, Sarajevo Publishing,Sarajevo, 1997, str. 182-183.

Jednom je priča o putovanju vozom u Zagreb, o buđenju u tom vozu, ponovnom dolasku u grad prepun sjećanja na djetinjstvo i mladost, ali i o susretu sa već ostarjelim piscem Abdurezakom Hifzi Bjelevcom, i njegovim sjećanjima o Ćatiću: "E moj gospodine, ili moj druže, ako dolaziš iz Bosne, kako hoćeš, moje je sjećanje romantično, i nije za ovu priliku. Pio je, obično je pio. To je. Znate. Malo je i pretjerivao u tome. Mladost. Neke pjesme je zapisivao na fišeku iz Kalajdžićevog dućana. Neke je tako izgubio. Išli smo na Bijeli brijeg. Tamo su bili vinogradi i kolibe. Musa Ćazim je recitirao."[30]

U prvoj prozi druge tematske cjeline *Pisanim tragom*, naslovljene *Na izvorima Grozdanina kikota*, Isaković je ponovo u Hercegovini. I ponovo je tu Ćatić, i nostalgično prisjećanje na njegovo vrijeme, jer putopis otpočinje susretom sa Hamzom Humom "u bolnici "na Brijegu" gdje su se nekada sterali vinogradi, gdje je 1913. Musa Ćazim čitao pred kolibom svoju pjesmu *U hramu*, napisanu na fišeku iz Kalajdžićevog dućana i hvalio mostarsko vino, gdje su pjesnici svih generacija dolazili da se okrijepe pjesmom i slobodom."[31]

Humo upućuje Isakovića "na izvore Grozdanina kikota", a on kreće ka tim izvorima sa knjigom "u džepu umjesto vodiča". "Roman kao svjetlucava bajka o kliktaju djetinjstva i mladosti i ljepote i ljubavi i prolaznosti."[32]

Ovaj Isakovićev pohod protkan je u potpunosti citatima iz *Grozdanina kikota*, koji su tako prirodno uklapaju u kontekst, da u nekim trenucima osjetimo da je pisac, zapravo, Ozren, koji iznova prolazi starim, dobro znanim stazama, i osjeća istu čežnju, tugu i nostalgiju:

"Pođosmo lijevom osunčanom obalom. (...) Idemo, a Hučka trčkara ispred nas preko stijenja odjevenog travama, da se ne povrijedi na slapovima i vozačima. "Nose Grlicu! Nose je svu u bjelini, položenu na ljestve."[33]

"Hoću da zaustavim ogroman drveni malj na stupi, ali moja ruka i moja snaga ostadoše neprimijećeni. Krenuh pošteđen, licem prema gradu. "O, sve sam jutros osjetio, kažem, sve! Osjetio sam da je ljeto prošlo i nešto me bolno taknulo u srce. (...)" "[34]

Da nije navodnika, čak i onom ko je čitao *Grozdanin kikot* teško bi bilo razlikovati naratorske glasove Isakovića i Hume. Ovo prožimanje stvarnosti i (književne) fikcije, nastavit će se i u putopisima *U Morinama*, *Hasanaginici u pohode*, *U pohode Sirriji*, *U pohode Mejliji*.

---

[30] Alija Isaković, Jednom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 64-65.

[31] Alija Isaković, Na izvorima Grozdaninog kikota, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 81.

[32] Isto, str. 81

[33] Isto, str. 84

[34] Isto, str. 85

To je primijetio i Fahrudin Rizvanbegović koji u *Predgovoru Izboru iz Isakovićevih putopisa,* u *Antologiji bošnjačkog putopisa XX vijeka*, kaže: "Putopisi "u pohode" ALIJE ISAKOVIĆA objedinit će do nerazaznavanja fikciju i stvarnost čak i u ovoj vrsti književne avanture."[35]

U ovoj putopisnoj cjelini je i proza pod naslovom *Hasanaginici u pohode*, u kojoj pisac, veoma emotivno korača zaraslim stazama Hasanaginicinog zavičaja, i, usput, ispisuje riječi o toj, takvoj ženi (ženama), i kakve prije njega nije napisao ama baš niko, a teško da će i poslije njega iko napisati išta slično: "Kako je dragovitom čovjeku kad pohodi rodni kraj najpoznatije balade koju je čovjek ikada spjevao? Ili, koju je žena ikada spjevala, što je vjerovatnije. Ijedna žena. A baš naša, tiha, smjerna srednjovjekovna žena, optočena debelim zidom, britkim moralom, tvrdim životom, uzaludnim slutnjama, krhkim snoviđenjima. Obdarena okom da vidi, dušom da voli, tijelom da služi, srcem da pjeva, umijećem da ništa od toga ne pretekne. Na granici velikih, tuđih carstava, na beskrajnom ratištu i moriji, na kamenu gdje samo krv krvlju može da se spere. Sva predana, sva založena, sva razastrta, a uzgredna. Sva ili-ili, sva ako-ako! I kad se učini da je na ivici razloga, da je u procijepu, obeznađena, izraste u čudo, pa traje i topi se, ili svisne. Majka. Sestra. Jaran. Posestrima. Janje i ljubovca."[36] I ovdje je, naravno, prisutno prožimanje realnosti i književne fikcije: "Svi koji su poslije Fortisa došli u Imotsku krajinu, došli su kasno. Tako je i sa mnom bilo. To sam znao kad sam već ljetos krenuo tamo. Iz okrajka sjećanja silno su izbijali likovi, razlijegale se riječi, razaznavale namjere, vihorile udesne kretnje. Baš ovog časa mogli su izbiti svati onim puteljkom što se okitio mladim košćelama i potom skrio u kamenjar i zanovet.(…) Pred razrušenom kulom u Zagvozdu mogao je Hasan-aga otpočinuti pod kamenitim bremenom vlastitog iskušenja, i da breme ne podigne, i da se ne digne, usahnuo. Mogao je beg Pintorović da projaše, visok i krut, i da ne kaže ništa, i da se ne obazre ni na koga i da zamakne strmenitim putem, kojim niko osim njega neće kročiti."[37]

Slijede, zatim, putopisi *U pohode Sirriji* i *U pohode Mejliji*, u kojima je, opet, pored književne fikcije, neizostavan opis bosanskih prostora, Fojnice i fojničkog kraja, lašvanske doline i puta ka Travniku. *Zmaj od Bosne* putopisni je zapis o jednom boravku u Gradačcu, zajedno sa drugim piscima, Skenderom Kulenovićem (koji se prisjeća Hasana Kikića), Mešom Selimovićem, Ćamilom Sijarićem. Razmišljanje o prošlosti u kuli Husein-kapetanovoj prožeto je piščevom sadašnjošću, piscima koji ga okružuju, njihovim sjećanjima i pričama: "Ćamil zabavlja domaćine pričama koje teku kao mlijeko bihorskih krava. Ćamil priča živo, zamamno, priča dušom i tijelom i osluškuje vlastito pričanje pažljivije no iko, sretan

[35] Fahrudin Rizvanbegović, Predgovor Izboru iz Isakovićevih putopisa, Antologija bošnjačkog putopisa XX vijeka, Alef, Sarajevo, 1997, str. 13.

[36] Alija Isaković,Hasanaginici u pohode ,Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 92.

[37] Isto, str. 93-94.

kao čobanče pored toplog ognjišta."[38] U ovom je putopisu i mudro promišljanje o bosanskoj prošlosti: "Na oštrici vidjeh zlatnim slovima ugraviranu poruku: Može li se čovjek sudbinom boriti? Osam konja gine pod njim u posljednjem boju. Ali, ni jedan mač nije dovoljno velik. To što je moj zemljak Ali-beg Stočević bio otvoreno protivan, samo pokazuje da su on i Husein-kapetan željeli isto-slobodu i neovisnost, ali svako onim načinom koji mu je primjeren: mladost-silom, a starost-milom. Nije uspio ni jedan, ni drugi."[39] *U Tolstoja doma* putopis je kojim završava putopisna cjelina"Pisanim tragom". I ovo je jedan u nizu "pohoda" ka onima koji su svojim djelima obilježili Isakovićevo promišljanje još od mladosti. I ovaj je pohod prožet fikcijom i vraća se u vrijeme u kojem je Tolstoj još bio živ: "Vozim se u Jasnu Poljanu. Šta mislim? Znam svaku zgradu, svaku stazu, vidim Tolstoja i Gorkog u razgovoru, Sofiju Andrejevnu i Lava Nikolajeviča pred domom, vidim drvored, vlati trave, klasje, trijem, psa u trku, goluba na krovu, vrapce na verandi, znam kuda su okrenuta koja vrata, koja je zgrada posluge, koja konjušnica..."[40] Isaković nostalgično "traži odgonetku vlastite srednjoškolske jasnopoljanske vizije", zamišlja Tolstoja i prisjeća se kako ga se sjećao Gorki: "Vidi ga. "Ruke su mu neobične: ružne, čvorovite zbog vena, ipak pune osobne izrazitosti i stvaralačke snage. Takve je ruke vjerovatno imao Leonardo da Vinci.Takvim rukama mogućno je sve raditi."[41] U Tolstojevoj sobici razmišlja: "Radio je ovdje dvadeset godina. Dvadeset godina tvoračkog rada u mračnoj prostoriji "pod svodovima" koja je služila i profanim stvarima."[42] U jednom dijelu upoznaje nas i sa manje poznatom, a zanimljivom činjenicom: "S ovih predmeta brisao je prašinu i moj zemljak, pustolov Mustafa Krilaš iz okolice Leševa, Tolstojev sluga, baščovan i povjeritelj." [43] Na kraju, stoji kraj Tolstojeva groba i svjedoči o nadmoći prirode, o ljudskoj prolaznosti, ali i o vječnosti koja se očituje u ljudskim (ovdje književnim) djelima: "Koliko trajne ljepote u ovom prirodnom činu, u ovoj travnatoj lijehi! (I koliko besmisla u nagomilanom mramorju nad zemnim prahom beznačajnika!) Koliko prirodne ironije u ljudskoj prolaznosti. Dok stojim ovdje nijem, svaka vlat trave govori da je Tolstoj vječan. Tolstoj - eta akean!"[44]

Ovim, simbolično, završava druga putopisna cjelina. Pisani trag i postoji da bismo njime kretali u pohode onima koji su nam ga ostavili, bilo fiktivno, stranicama knjiga, bilo istinski, putevima gospodnjim.

Upravo *Putevima gospodnjim* nastavit će, a i okončati Alija Isaković ovu svoju zbirku. Kao pravi Odisej, počet će je prozom pod nazivom

---

38 Alija Isaković,Zmaj od Bosne, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.107.

39 Isto, str. 109

40 Alija Isaković,U Tolstoja doma Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 119.

41 Isto, str. 112

42 Alija Isaković, U Tolstoja doma, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 114.

43 Isto, str. 115.

44 Isto, str. 116.

Scila i Haribda i promišljanjem o iskustvu putovanja: "Šta znači putovati danas? Izokretati šiju i juriti nošen tuđom snagom, ponovo izokretati šiju i zastati ošamućen. Prenaseljen utiscima. Zamoren. I ndiferentan! Mi krhki a velike četiri strane svijeta. I preko toga."[45] a nedugo nakon toga zaključuje: "Svako putovanje je dobro.I ono koje je loše, i ono koje je najgore. Najgore je ne putovati."[46] Potom slijedi oduševljeni zanos kretanja na put: "Suču se konopci na pramcu, a ja sam svaki nabrekao konopac i moj glas je sitno zvono iz utrobe kapetanskog mosta. Krećemo! Hoću na Mediteran i prati me odličnost stvari, pojava i vremena."[47] I ovdje se, kao i u nekim drugim svojim (ne samo putopisnim) prozama, vraća u djetinjstvo, u vrijeme kada je „putovao" zemljopisnom kartom obješenom u učionici, i zaključuje: „Najumniji ljudi ne mogu šta mogu naivna djeca." I, konačno, poslije poludnevnog, mučnog i upornog, nastojanja broda da se otgrne od obale (plovidba pored Calabrije), dolazi ugodna spoznaja da je putovanje otpočelo: „(...) Brindisi pali prva svjetla, sad je svako uvjeren da putuje i mirno može da se kaje ili da se raduje, svejedno je."[48]

Tu je i neizbježni citat iz *Odiseje* jer, niti jedno putovanje, na koje kreće pisac, ne može bez fikcije. Citirajući opet književnika, Isaković završava ovu uvodnu prozu: „Sve je onako kako se očekuje, „ćutiš život stroja i nervoznost nijeme tvari"(J. Polić Kamov). S vidika gubimo kopno i gubimo Stromboli, ali još dugo plovimo u sunce dok i ono ne klone u valove Tirenskog mora, ostavljajući zlatan trag prvo na nebu, zatim na moru i, na kraju – najtrajnije, u nama."[49]

U putopisu *Napulj, jednim okom* zanimljiv je prelazak iz lirskog diskursa, u kojem Isaković opisuje uzbuđenje zbog dugo odgađanog putovanja, u jedan drugačiji, dokumentarni, sa, moglo bi se reći, ekološkim poddiskursom: "U sredini prizora - industrija čadi nebo, da čovjek ne povjeruje sebi ni Napolitancima. Zar je crv nagrizao svaku jabuku?"[50] "Plovimo razgrčući kore od narandži i razgrčući daščice internacionalne voćne ambalaže; mirisi provjetrenih plavih dubina iščilili su iz nosnica, vonja vodena periferija jednog plinovito-tečno-krutog đubrišta ugniježdenog u njedra najljepše i najopjevanije slike jedne civilizacije, kao što se crv smjesti u sočnu rumenu voćku...(...) Ali to više nije more već nafta koja je iscurila iz nekog neviđenog, strahobalnog i podmuklog spremišta i pomiješala se sa nešto mora, koje se ovdje nesretno nasukalo i izgubilo svoju ljepotu, boju, miris, svježinu, integritet, nacionalnost, slobodu i

[45] Alija Isaković, Scila i Haribda, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 119.

[46] Isto, str. 119

[47] Isto, str. 120

[48] Isto, str. 121

[49] Isto, str. 123

[50] Alija Isaković, Napulj, jednim okom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.125.

ime."[51] U jednom dijelu ovog putopisa Isaković ponovo promišlja smisao putovanja, i, pomalo iznenađujuće zaključuje: "Ne treba putovati! (...) Svijet je banaliziran. I blaziran - kola ista, kina ista, filmovi isti, kafane iste, prostitutke iste, prljavština ista, policija ista, žvakaća guma ista, djeca ista..."[52] No, nekoliko redova poslije, reći će s kajanjem: "Sve je to bilo samo tako, zato sam o putovanju onako bogohulio."[53] *Horizontiranje svijesti* je putopisni tekst o morskoj bolesti, koji je, u kontekstu cijele zbirke, najpreciznije objasnio Tvrtko Kulenović u pogovoru iste: "Čini se, međutim, da se dosada nismo još sreli sa putopisom u kome je u tolikoj mjeri izvedena na scenu egzistencijalna ravan čovjekovog brisanja koliko je to slučaj sa ovim, Isakovićevim. Po tom svome svojstvu Isakovićev putopis je izuzetno moderan i savremen. Njegovo prisustvo se može pokazati na nizu primjera, ali je sigurno najbolji onaj koji u tekstu "Horizontiranje svijesti" govori o morskoj bolesti, toj egzistencijalnoj muci čovjekovoj, sposobnoj da iz svijeta ukloni svu njegovu ljubaznost i ljepotu, da izmijeni čitavu njegovu sliku, način njegovog prisustva: "Prođe uzvišena koraka prvi ili drugi ili baš me briga koji oficir palube. Ne samo da ne razumijem njegov čin, visoko gore, već ne vidim ni geografiju njegova lica: vara li nas kad se iskošeno i blago smješka nad našim lešinama ili nas ismijava!"[54] U salonu, koji je već gotovo prazan, pisac se bori da ostane mirno sjediti i istovremeno prisjeća prošlosti: "Hrabro sam nastojao da sjedim što mirnije, da dobrovoljno prihvatim posrtanje i klatarenje salona, i da otkrijem bilo kakav red u tom neredu. Tako sam davno, sa palube nekog od onih naših bivših brodića-pjesnika netremice zurio u zvijezdu nad horizontom: brodska ograda ju je dosezala u amplitudi klatna i potom se gubila u naboru vala. Nisam dugo, dugo puštao tu zvijezdu ni ona mene. Sjajnu i divotnu!"[55] I ovdje, kao i u prethodnom putopisu *Napulj, jednim okom*, ponovo se javlja kajanje zbog putovanja: "Kajem se što sam ikako prekoračio kućni prag – najvišu planinu (kako reče moj vrli zemljak), ali kajanje je smiješno kao što je i opiranje beznadno i ja doživljavam sebe jadno: istobočen i poboden u interval koji prevazilazi moje razmjere, moj smijeh i moj plač."[56] No, na kraju, pak, nastupa olakšanje što je konačno, sa vala te "nemani", kako naziva more, stupio na tlo: "Još sam svojom zapreminom na brodu a spreman sam da se ovdje iskrcam i da ovdje doživim starost, nježno se ophodeći mehkim koracima prema tvrdoj zemlji."[57]

---

[51] Isto, str. 126

[52] Isto, str. 127

[53] Isto, str. 128

[54] Tvrtko Kulenović, Pogovor knjizi „Jednom" Alije Isakovića, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997., str.182

[55] Alija Isaković, Napulj, jednim okom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 133.

[56] Alija Isaković, Horizontiranje svijesti, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 138.

[57] Isto, str. 139.

U putopisu pod naslovom *Ptice i nerazumijevanje* pisac nas vodi u Poljsku, u Mazurijansku šumu u blizini grada Ketrzyna, gdje je u II svjetskom ratu (iz pozicije naratora ne tako davna prošlost, tek dvije decenije unazad) bio smješten Hitlerov ratni stan, tzv. "vučiji brlog". "Četrdeset pete, pri povlačenju, sve je sahranjeno unaprijed pripremljenim eksplozivom, pedantno kako je i sagrađeno: svi zidovi ustranu, stropovi dolje, a sa strana voda iz jezera. Sada turisti prilaze tiho da bi se čudili čudovišnoj preduzimljivosti jednog čudovišta o kojem će buduća evropska djeca učiti, dosađujući se u školskim klupama."[58] Sada na ovom mjestu raste drveće: "Dvadeset godina brezama, dvadeset godina miru. Ptice razdraganim pjevom natkriljuju prostor "vučijeg brloga". Svježina na obrazima otkriva naše uzbuđenje i zamišljenost nad životnim vrtlogom."[59] Stojeći "u tijesnim vratima" pisac u mislima vizualizira prošlost, i one koji su kroz ta vrata ulazili: Göringa, Goebbelsa, Evu Braun. Potom slijede lirski opisi Baltika, obale, sunca, mora: "Ljubi čovjek ovo more kao majku, kao sestru, kao sestra brata. Ono može da pruži čovjeku ruku, može da ga opčara, da ga hrani i da ga sili na pustolovinu tijela i na pustolovinu duha. Da nije mora na Zemlji, ljudi bi još bili prvotni barbari i civilizacije bi kasnile."[60] Isaković potom promišlja o ratnoj prošlosti tog kraja, uozbiljen, zgranut i rastužen. Na kraju putopisa, kao i u naslovu, ptice i nerazumijevanje: "Opet nas ptice iznenadiše. I pokrenu svježina večernjeg sutona, bez želje da se više zaustavimo.i razumijevamo." [61]

Povjetarac s Atosa počinje sjećanjem na šestoricu veselih grčkih mladića: "Sve ću u Grčkoj zaboraviti osim njih." Potom, usporedba Grčke sa majkom, o kojoj pisati možeš tek kad si i sam roditelj, u kojoj "smo uvijek djeca". I ovdje se pisac, snagom imaginacije i jezičkim asocijacijama ("Moje susjedno selo zove se Drama, sokak lijevo od taverne nosi Aristotelovo ime...") seli u prošlost. Mjesečina mu *je* "gusta kao u Ezopovim basnama", a likovi mladića na terasi Farosa, onih mladića sa početka putopisa, dok igraju sirtaki, također ga sjećaju na prošlost. Isakovićev opis te mladićke igre zasigurno je jedan od najljepših i najslikovitijih dokaza njegove jezičke virtuoznosti: "Prhnu neočekivano lagahan, tankovijast, licem prema mjesečini, izazovan. Tek primjetno treperi primajući ritam, osluškujući takt razdraganih prijatelja i uznoseći se potpuno i sve potpunije i pomamnije, zatim vriskom presiječe kretnju, poletje iznad stolova, dotaknu desnim dlanom potpetice u zraku, jednu pa drugu, povi tijelo unazad, zagrcnut, pobra pljesak i uzvike "Ela, ela, Papajani!" "[62]

---

[58] Alija Isaković, Ptice i nerazumijevanje, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 140.

[59] Isto, str. 141

[60] Isto, str. 142

[61] Isto, str. 144

[62] Alija Isaković, Povjetarac s Atosa, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.147.

Zemlja sretnih krajnosti putopisna je proza u kojoj nas pisac vodi u Egipat. I opet se, na samom početku, zaljubljujemo u njegovu čarobnu moć pripovijedanja, i spremno ga puštamo da nas vodi: "Došao sam u Egipat, došao sam u Misir, Misr, kako ovdje kažu i kako su moji nekoć govorili. Misir, misirača, misirsko povijesmo, čarobna zemlja hadžijskih bajki, ludog izobilja i hudog siromaštva. Došao sam samo da se čudim. Ne da razumijem, ne da spoznam. Ne da saosjećam. Došao sam kao da sam zalutao, kako se ponekad zaluta u snu."[63] Opisuje nam, kako je i u naslovu naziva, tu *zemlju sretnih krajnosti*, sa neskrivenim čuđenjem, pomalo I divljenjem, no nedvojbenim zaprepaštenjem kada govori o piramidama, tačnije o onoj Keopsovoj za koju kaže da je "ne čudo" nego "čudovište". "Ovo jeste veliko, ovo nije veličanstveno." kaže. "Nema čovječije razmjere i nije lijepo. Čak ako je bilo i savršeno. To je zastrašujuće. To i jeste odnos: mrav i mravinjak. Ne čovjek i čovječiji grob. Sve se u meni buni."[64] "Ako je to stvaralački zanos, u čemu je njegovo sjeme." pita se zatim, i zaključuje: "Neću to razumjeti, jer – čovjek je bog i čovjek je rob. Stotinu hiljada prema jedan!"[65]

I u ovoj prozi, kao u svim drugim u ovoj zbirci, mnoštvo je slojeva, i tematskih i jezičkih, o kojima bi se mogle ispisati stranice teksta. Osim promišljanja o piramidama i prošlosti, tu su neizbježni odnosi u egipatskom društvu, te ljepota egipatskih žena, koju opisuje sa mnoštvom epiteta.

Posljednje tri proze iz zadnje tematske cjeline *Putevima Gospodnjim* su *Kopernikova 10*, *Evropski cocktail* i *Kafana na Hietzingu*.

Kopernikova 10 nostalgični je povratak u prošlost, na negdašnju adresu na kojoj je narrator, vjerovatno, živio veliku svoju ljubav. Putopis je potraga za ženom, koja odavno ne živi tu, potraga za proživljenim, od čega su ostala jedino sjećanja. Zanimljiv je, nadasve, način na koji je ova proza ispričana, naizmjenično u prvom pa u trećem licu, no tako da na trenutke pomislimo da je pisac citirao odlomke nekog drugog književnog djela. No, ono što nam potvrđuje da je u pitanju poigravanje pozicijom naratora, i da je narator isti je ime piščeve ljubavi – Alveolina. Na kraju te šetnje Beogradom, kojom je odgađao dolazak na konačnu adresu, putovanje će završiti riječima koje će nas, opet, ostaviti u nedoumici, da li je ta prošlost uistinu doživljena, ili je samo somnabulna vizija, ili, tek, piščeva imaginacija: "Sve je na svome mjestu kao onog davnog proljeća. Samo nema Alveoline i nema mene. Ne postoji ono tijelo, ona magma, ona kristalizacija. Nema onih atoma i nema kretnji ukrug jezgra. Samo duša izvija luk bez povoda i oslonca. Samo se nerasudno istiskujem. Ništa nije bilo. Nije bilo Alveoline i nije bilo Kopernikove 10. Nije bilo mene. To Alveolina najbolje zna."[66]

---

[63] Alija Isaković, Zemlja sretnih krajnosti, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.149.

[64] Isto, str. 150

[65] Isto, str. 150

[66] Alija Isaković, Kopernikova 10, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.159.

"U putopisu Alije Isakovića *Evropski koktel* najprije je dat detalj iz prostora strane kulture, potom asocijacija na zavičaj i na kraju efekat putopišćevog emocionalnog reagiranja iskazan ekspresivnom eksklamacijom: **"**Naime, kad sam se vraćao autobusom u Englesku kraj puta sam ugledao restoran, s desne strane, i simaptičnu parolu: Putniče, ovo je posljednji restoran u Škotskoj! Stali smo. Tako u nas u Hercegovini vozači obavezno zaustavljaju autobuse pred svojim "domaćim restoranima". Divota!""[67] U ovoj putopisnoj prozi posebno je sugestivna ova asocijacija na zavičaj, i to u onom dijelu u kojem, u hotelskoj sobi u Bratislavi, Isaković čita Skenderove *Sonete*: "Tiho je, sam sam, Skender i rodna gruda lebdi nada mnom, struji mnome, svijetli…" *Evropski cocktail* sastoji se od tri cjeline, a u prvoj su najživlji opisi Venecije i Barcelone. U drugom dijelu ove proze pisac nas, nekom čudnom maršrutom, vodi od Dubrovnika preko Škotske, do *vječnog grada* Rima. U opisima Dubrovnika neizbježne su asocijacije na Držića, Gundulića, čak i na Rastka Petrovića (*Ljudi govore*). U Rimu je neizbježno podsjećanje na Moraviu, jer tu je susret sa ženom koju imenuje "nativa Romana", I "kakvu", kako kaže Isaković, ni ovaj vrli italijanski pisac "nije vidio".

Treći dio počinje lipnjem u Slovačkoj, i od naziva *lipanj* asocijacije se nižu od Jusufa Livnjaka, prvog bošnjačkog putopisca, preko Bašeskije, Otta Blaua, Hamdije Kreševljakovića itd. Pa sve do Maka Dizdara, i prisjećanja kako je branio bosansku jezičku tradiciju. Poslije sjećanja o Maku, putopisac nas naglo odvodi u Budimpeštu, gdje se, opet prisjeća Derviš-paše Bajezidagića, opisuje staračkI dom koji ga, pak, u mislima odvodi u drugi Dom staraca, onaj u Travniku. Potom je ponovo na putu, Češka, aerodorom, Beč, katedrala u Toledu. U ovoj putopisnoj prozi, a posebno u zadnjem dijelu, hronologiju pričanja zamijenio je piščev tok svijesti, te tako imamo dojam da putuje od jednog do drugog mjesta tako što pušta sjećanjima da mu ona budu vodič, bez osvrtanja na činjenice i na vrijeme. Poveznice među mjestima su ljudi i riječi. Ono što uvijek i jeste najčvršća veza.

I, konačno, zadnja putopisna proza u zadnjoj cjelini, ona kojom završava zbirka, *Kafana na Hietzingu*. Ovo je proza napisana za vrijeme piščeva boravka u Beču, dok u Sarajevu još bjesni rat. U kafani na Hietzingu (bečka četvrt), on sjedi, bez ikakvih obaveza (možda prvi put u životu) i razmišlja o Beču, o negdašnjoj Carevini, o tamošnjem i o našem svijetu, o sarajevskoj kafani Dva ribara. U tom razmišljanju itekako se osjeća tuga i životna neizvjesnost: "Prvi put u životu nikamo ne žurim, niko me ne očekuje s pitanjima i potpitanjima, niko od mene ne očekuje ništa, niti sam kome potreban. Svoj i serbez. Odavde do…"[68]

---

[67] Bernisa Puriš, „Poetska slika Drugog u bosanskohercegovačkim putopisima", BOSANSKOHERCEGOVAČKI SLAVISTIČKI KONGRES, Zbornik radova (knjiga 1), Slavistički komitet, Sarajevo, Sarajevo, 2012, str. 636.

[68] Alija Isaković, Kafana naHietzingu, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 175.

"Odlazim doma kakav sam i došao. Nema više ništa osim trajanja." reći će na kraju Alija Isaković. "Tako, nema više ništa osim trajanja. Ni mene nema u kafani na Heitzingu."[69]

Da li bi ova knjiga mogla imati bolji i smisleniji završetak nego li su ove rečenice i ove riječi! Jer, uistinu, i nema ništa na ovom svijetu osim trajanja.

JEZIK I STIL ISAKOVIĆEVIH PUTOPISA

"Putopisac kao putujući subjekt, kao protagonist putovanja svjedoči o činu vlastite percepcije objektivne stvarnosti, ali njegov putopisni tekst sadrži i značenjske te stilističke slojeve koji upućuju na transformaciju viđenih stvari, na transformaciju uvjetovanu autorovim subjektivnim načelima duha, iskustva i osjećanja."[70] Upravo ova transformacija uočljiva je i u putopisnoj zbirci *Jednom,* u kojoj je jezik jedinstven, pun prirodnih ali i subkulturnih fenomena i termina, jer opisuje podjednako i prirodu - zemlju, i nebo, i životinje (od dojranskih tritona do bečkoga vrapčića), ali i građevine i mašine, ljude, i njihova čuvstva, međusobne odnose i interesovanja, a, ipak, ponajviše ono što autor, prilikom tih putovanja, ili sjećajući ih se, doživljava i spoznaje.

I kao što su za Kulenovića govorili da je bio "rudar jezika", za Isakovića bismo, bez pretjerivanja, mogli reći da je bio "geolog jezika". Najizraženije je to u njegovom romanu *Pobuna materije*, ali i u zbirci *Jednom* obilje je tih termina, kao što su: *reljef, kaskade, hrbati, miljokazi, potkapine, potkopi, škrape, čebelji, karbonatska taloženja, orogeneza, taložiti, greben, izohipsa*[71]*,* te onih iz davne zemljine prošlosti kao, recimo: *tritoni, glacijacija, dinosauri, reptili.*[72]

Na nekim mjestima Isakovićeva putopisna proza i terminologijom i sintaksom podsjeća na roman *Pobuna materije: "*Gledam trag gumenog stopala na lijevom krilu, trag kakav će ostaviti homo sapiens fossilis u vještačkoj stijeni koju će istaložiti ova civilizacija."[73]

Sintaksa je u Isakovića jedno od bitnih stilskih obilježja. *Eliptične i kratke rečenice,* koje inače ostavljaju dojam nedovršenosti, ovdje, upravo suprotno, govore mnogo, iskazu daju puninu i smislenost. Takvim

[69] Isto, str. 176

[70] Bernisa Puriš, Citati kao intertekstualni stilemi u putopisima Alije Isakovića, Post Scriptum, Časopis za društvene, humanističke i prirodne nauke, Br.6-7, Pedagoški fakultet Bihać, Bihać, 2017/2018, str. 67-68.

[71] Termini iz putopisa Bosno moja, ljepša si od raja (str.19)

[72] Termini iz putopisa Na Prokoškome jezeru (str. 45-46)

[73] Alija Isaković, Miris sjećanja, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 55.

rečenicama obiluje cijela knjiga: "I natrag. I nikad kraja."[74], "Nas nije."[75], "Postoje krajnosti. Sam sam. Obmanjujem se. To mogu.(…) Elementi. Novi elementi."[76], "Nedjeljom. Pješice. Tucanikom."[77], "Toplina misli, blagost, dobrota življenja."[78], "Visoka i nestvarna munara. Nikoga."[79]"Majka. Sestra. Jaran. Posestrima. Janje i ljubovca."[80] Ovakvih rečenica ponajviše je u putopisu *Jednom,* kojim je naslovljena cijela zbirka (64, 66, 69. strana) a posebno na kraju putopisa: "Glavni kolodvor. Putnici. Prtljag. Plač djece. Plakati. Pljuvačnice. Papiri. Prljavština. Parfemski automat. Movibon. Wurlitzer. Večernja izdanja. Miris štampe. Još neki koraci. (...) Koraci. Puštanje. Ta kola za spavanje. Voiture couchettes. Voiture-lits. Samo korak."[81] Također, ima ih i u putopisu *U Tolstoja doma*: "Porodični krug. Porodični portreti. Prijatelji. Šah. Klavir. Rjepin. Turgenjev. Čehov. Stranci. Sto za ručavanje. Tolstojev pribor."[82] Pisac ovim eliptičnim rečenicama efektno gradi paralelnu rečeničnu vezu, i, sa malo jezičkih sredstava, ipak, vanredno opisuje prostore i situacije.

Pored navedenih stilskih osobenosti Isakovićevog putopisnog teksta, tu je i neizostavni *lirizam,* sa mnogo *epiteta*, *personifikacija*, *poređenja i metafora*, *genitivnih metafora i sinegdoha*: "Taj buran mostarski vjetar, nadut, gromoglasan, razuzdan, ironičan, bude s ove strane ulice pa s one, potjera usamljenu suknju zdesna pa slijeva, izmami utopljenu ruku da pokrije obnaženo koljeno, potjera zalutale listove novina iz gornje mahale u donju, a onda ih vrati preko Lučkog mosta i zabije uz Bišćevića-ćošak. Nebo je nisko, načomrđeno, kao da je metalno i kao da je tek iz livnice , kao da je tek prispjelo da se s mukom komada u pogonima "Sokola" i da se čine od njega avioni za noćne letove..." [83] "Sporo se smjenjuju rtovi i naselja uz obalu, i brod, prignječen tom grandioznom prljavosivom čizmom, koprca se kao gundelj uhvaćen plavom zavjesom rasrđen vlastitom nesmotrenošću."[84]

---

[74] Alija Isaković, Bosno moja, ljepša si od raja, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 20.

[75] Alija Isaković, Čudesa dneva, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.21.

[76] Alija Isaković, Oči u mraku,Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.31.

[77] Isto, str.33

[78] Isto, str.34

[79] Isto, str.39

[80] Alija Isaković, Hasanaginici u pohode, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 92.

[81] Alija Isaković, Jednom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.76-77.

[82] Alija Isaković, U Tolstoja doma, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.114.

[83] Alija Isaković, Vjetar na mostarski način, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.48.

[84] Alija Isaković, Scila i Haribda, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 121.

Mnogo je još ovakvih primjera:

Personifikacija: "To će trajati kratko, potom će nas grad progutati, iscijediti i ispljunuti."[85] "U rat su krenule i kabine, zadajući mi bočne udarce, ali ja sam, bijedan, pobijedio"[86] "Ne rade zvučnici, ne rade tranzistori, ali brodska utroba jede vrijeme…" [87]"Čitav dan je sunce milovalo snena Mazurska jezera"[88] "Sunce je zrela, trudna užarena kornjača koja traži smiraj u vrelom pijesku kamo će položiti jaja u toplu logu."[89]

Sinegdoha: "Dvoje uđoše noseći treće. Uđe i golem balon jabukovog pekmeza."[90] "Srdita i ublaćena karoserija stade pred starom kućom u gornjovakufskoj čaršiji."[91] "Pramac je već ispunjen golišavim ramenima, uznemirenim ženskim kosama, fotokamerama i užadi koja će prije nas skočiti na italijansko kopno i vezati brod da ne pobjegne; jer na moru sve pomahnita i sve se olahko oda skitnji i neizvjesnosti."[92]

Poređenja: "Bili su lahki kao hajduci u narodnoj pjesmi. (...)Duhan je bio najbolje vrste i majstorski iskrižan, kao "mravlje nožice"."[93] "(…)gdje zima može biti britka kao napukla kristalna čaša(…)"[94] "Put je preda mnom kao neuk ožiljak u pejzažu, a vrane i strnjišta obješeni zdesna, kao seoske ponjave kad se ponekad suše u zlatu domaćeg sunca i dobroti dana."[95] "(...) za mnom je dolina Neretve jedra kao tek stasala čobanica s Čvrsnice(..)"[96] "… Osjećam da ludilo kulminira i povlačim se u kabinu, kao zvijer što se povuče u jazbinu da tamo skonča ili preživi:"[97] "A rano jutros, prije četiri, izronilo je iz Baltika, rumeno i tiho kao stidljivo priviđenje rađanja novog

---

[85] Alija Isaković, Napulj, jednim okom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 127.

[86] Alija Isaković, Horizontiranje svijesti, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 134.

[87] Isto, str. 135

[88] Alija Isaković, Ptice i nerazumijevanje, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.141.

[89] Alija Isaković, Evropski coctail, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.164,

[90] Alija Isaković, Oči u mraku, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.33.

[91] Isto, str.39

[92] Alija Isaković, Napulj, jednim okom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.125.

[93] Alija Isaković, Na Prokoškome jezeru, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.42.

[94] Alija Isaković, Na Morinama, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 91.

[95] Alija Isaković, U pohode Sirriji, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 97.

[96] Alija Isaković, Scila i Haribda, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 120.

[97] Alija Isaković, Horizontiranje svijesti, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.136.

svijeta."[98] "Ovdje, na sjeveru Evrope, more je kao tajna, a ne kao ljepota."[99] "Zemlja je topla kao majčine grudi i bijela kao mlijeko. Ako nekome nije bijela, jeste rumena kao domaći kruh i jeste vrela kao dah drag."[100]

Metafora: "Kad je neko upalio šibicu u stiješnjenoj kutiji zasja sunce kako nikad nije, od paleolitskog pećinskog svjetla."[101] "Ovo sitno tarenje, ova predigra trajala je do pomoći kad sam napustio borilište pronoseći punu glavu između stolova, kao što su i kako su, konobari pronosili pun poslužavnik."[102]

Genitivna metafora: "Svud sipka, žedna i strasno razgolićena zemlja biblijskih boja, zemlja duhana, vina, žena i opijuma."[103] "Pri samom vrhu zapazih da kamion ide sve bliže, a gradić-šačica svjetla, jednako se pojavljivaše..."[104] "I negdje u crijevu klisure, kamion prema nama."[105] "Dok se približavamo gradu, dok svi obrisi poprimaju prirodnost boja i veličina, prebirem u pamćenju čestitost tuđih ushićenja i zatičem sebe u varci trenutka koji nije varka već razočarenje u kaskadama nesigurnih gradacija."[106] "Prisustvujem spuštanju zastave svjetlosti."[107]

Tu je i *igra riječima:* "(...)ali nas još jasno prate osvijetljeni prozorski prozori(...) "[108]

Potom *vokativ* kao stilsko sredstvo: "E moje zlato! E moja pučka škola na Sv. Duhu. Striček, molim vas, koliko je sati? E Ljubice, učiteljico moja! Moja prijelazna svjedodžbo."[109] "O divna pričo! O čili pjesniče rodne grude!"[110]

Pa *retoričko pitanje*: "Čija je kraljevina? Je li narod res? Je li milicija narodna? Šta je ono što nije narodno? Čije? Osjećam li prisnost prema

---

[98] Alija Isaković, Ptice i nerazumijevanje, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 141.

[99] Isto, str. 142

[100] Alija Isaković, Povjetarac s Atosa, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.145.

[101] Alija Isaković, Oči u mraku, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.34.

[102] Alija Isaković, Horizontiranje svijesti, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.134.

[103] Alija Isaković, Trudovi dneva, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.25.

[104] Alija Isaković, Oči u mraku, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.36.

[105] Isto, str. 37.

[106] Alija Isaković, Napulj, jednim okom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.125.

[107] Alija Isaković, Horizontiranje svijesti, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.136.

[108] .Alija Isaković, Oči u mraku, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.36.

[109] Alija Isaković, Jednom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 68.

[110] Alija Isaković, Na Morinama, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 89.

svemu što je narodno? Mogu li pružiti ruku?"[111] "Djetinjstvo? Ljubav? Sjećanje? Igre?"[112] "Kako je mogla, mazna i topla, dodirnuti ovaj stisnuti prolaz i udisati vještačku svježinu obične vojničke kabine. Kako je mogla čuvati tajnu koju bi svako rado čuo, kojom je uvijek mogla razgnjeviti gospodara, našaliti se. Kako su je gledali stražari, tužno gonetajući svoje skončanje na istočnom bojištu, jer su saznali nešto o čijem zaboravu samo smrt vodi evidenciju."[113] "Kakva je to onozemaljska umišljenost. Ili je to ljubav. Ili je to strah."[114]

I kao što u pojedinim rečenicama prepoznajemo *Pobunu materije,* tako u nekim dijelovima putopisa prepoznajemo stilske karakteristike njegove zbirke proza *Taj čovjek*. Tako je, recimo, prisutna upotreba pokaznih zamjenica u pripovijedanju. Naprimjer, na počecima rečenica i odlomaka, i kao veznici u dužim rečenicama u putopisu *Bosno moja, ljepša si od raja:*

"Ta nebesa Bosne(…)Ta Bosna što treperi kao zelen list kukuruza, te strme njive kao prostrte seoske ponjave, te bistre planinske vode koje teku na sjever u bivše Panonsko more, zatim ta kršna i krševita Hercegovina čije vode otiču na jug u Jadran, ili se jednostavno ispare…"[115]

Upravo ova prozna cjelina obiluje pokaznim zamjenicama, ali ih, također, ima i u drugim putopisima: "Taj kamion, toliko gori od drugih.(…) I ta ponižavajuća klimavost. (…)To poluprazno benzinko bure u desnom uglu. (…) Ta glupa krivina očeša se o naš lijevi bok."[116] Vidljivo je iz ovih odlomaka da se Isaković pokaznim zamjenicama služi kao *konektorima,* odnosno tekstualnim veznicima. Isto je i sa načinskim prilogom *tako:*

"Tako su upadljivi ti kišobrani. Tako mi je ružna riječ kišobran."[117] "Tako. Strugao sam smolu treščicom i plakao. (…) Toga dana se odmetnuh. Tog dana odrastoh. Tog popodneva. Tako je bilo. Tako je bilo. Majke više nije, ali je sve tako bilo. Tako."[118] Mjesni prilog *gdje* kao vezničko sredstvo ponavlja se čak dvadeset i jedan put u putopisu *Napulj, jednim okom* na stranicama 128 i 129.

---

[111] Alija Isaković, Jednom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.63.

[112] Alija Isaković, Napulj, jednim okom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.124.

[113] Alija Isaković, Ptice i nerazumijevanje,Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997., str. 141

[114] Alija Isaković, Zemlja sretnih krajnosti, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 150.

[115] Alija Isaković, Bosno moja, ljepša si od raja, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.17.

[116] Alija Isaković, Oči u mraku, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.30-31.

[117] Alija Isaković, Miris sjećanja, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.55.

[118] Isto, str. 57

Konektori su prisutni u mnogim odlomcima: "Doći u Napulj relativno kasno, već povrijeđen svim saznanjima zrelih godina - to je kao poslije žarkog, veselog i bestežinskog ljeta, punog svjetlosti, žagora i pokreta, doći u jesen na popravni ispit iz poznavanja prirode, ljudi i ljepota. To je - doživjeti nešto što imamo od prve lektire i prvih putopisa ali nešto što, zapravo, nikad nismo imali. To je - doći u pohode lijepoj, već ostarjeloj, tetki koja nas je usrdno zvala svakog ljeta, ali nismo imali vremena jer smo ga odviše imali, jer smo najviše imali sebe."[119] "Sve je u iščekivanju. Sve je zrelo. Sve je otvoreno."[120]

Posebno je zanimljiva i upotreba *rusizama* u putopisnoj prozi *U Tolstoja doma*, napisanih onako kako se izgovaraju: *ljohkij, djerjevnja, vot, kanjec, njičevo, eta akean*.[121]

Bernisa Puriš bavila se u jednom svom radu *citatima* u putopisima Alije Isakovića. Ona kaže: "Isaković se često oslanja na citate iz dnevničkih, žurnalističkih i raznih drugih neknjiževnih tekstova."[122]

Zanimljiva je, međutim, i upotreba *književnih citata*, koji su u ovom djelu prisutni u gotovo svakom putopisu. Tako Isaković, redom, citira poznate i njemu drage književnike: *Vjetar na mostarski način* – Medžazi (str. 51); *U Počitelju, ljetos* – Bulbuli Mostarac (str. 52); *Miris sjećanja* – F. Nietzsche (str. 54); *Tešanj* – M. Ć. Ćatić (str. 61); *Na izvorima Grozdanina Kikota* – Hamza Humo (odlomci kroz cijeli putopis); *Na Morinama*–citat iz balade "Svatovsko groblje na Morinama" (str. 90); *Hasanaginici u pohode* – prijevod na malajski Pangkata (str. 93), stihovi iz balade na bosanskom (str. 95); *U pohode Sirriji* – citati iz Sirrijine poezije (str. 98, 99, 100); *U pohode Mejliji* – pjesnik Ibrahim Vehbi (str. 103); *U Tolstoja doma* – Gorki (str. 112, 113); *Scila i Haribda* – citat iz Odiseje (str. 122), J. Polić Kamov (str. 127); *Napulj, jednim okom* – J. Polić Kamov (str. 127) ; *Horizontiranje svijesti* – Goethe (str. 135), Lorca (str. 136); *Zemlja sretnih krajnosti* – Vesna Krampotić (str. 149); *Kopernikova 10* – Matoš (str. 157, 158)

"Poetsko-psihološka i misaona nadogradnja osnovne putopisne teme posebno se često ostvaruje interliterarnom citatnošću. Uvođenje elemenata iz književnosti predstavlja jednu od značajnih vrsta putopisnih intertekstualnih veza te važan spoj faktografskog i poetsko-psihološkog nijansiranja putopisnog diskursa." [123], kaže Bernisa Puriš, a u ovu činjenicu

[119] Alija Isaković, Napulj, jednim okom, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.124.

[120] Alija Isaković, Povjetarac s Atosa,Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str.145.

[121] Iahak, selo, evo, kraj, ništa, to je okean

[122] Bernisa Puriš, „Citati kao intertekstualni stilemi u putopisima Alije Isakovića", Post Scriptum, Časopis za društvene, humanističke i prirodne nauke, Br. 6-7, Pedagoški fakultet Bihać, Bihać, 2017/2018, str. 69.

[123] Bernisa Puriš, „Citati kao intertekstualni stilemi u putopisima Alije Isakovića", Post Scriptum, Časopis za društvene, humanističke i prirodne nauke, Br. 6-7, Pedagoški fakultet Bihać, Bihać, 2017/2018, str. 72.

uvjerili smo se upravo čitajući putopise Alije Isakovića. "Citirajući druge pisace i/ili putopisce Isaković naglašava svoj pozitivno obilježen stav prema povijesnim značajkama druge kulture, svoj negativno markiran stav prema turistima ili pak rezimira vlastite utiske, obično oduševljenje, povodom estetskih kvaliteta krajolika."[124]

Iako, naizgled, ovaj rad obiluje primjerima, posebno primjerima jezika i stila, ovo je tek dio istih. Jezik i stil Isakovićevih putopisa mogli bi, i trebaju biti predmet naučnog istraživanja i tema stručnih radova, i nastavničkih, ali i učeničkih i studentskih, jer su ove proze neiscrpan izvor jezičkog i stilskog blaga, i pravi primjer naše moderne, visoko intelektualne putopisne proze.

"Fikcijski stilemi, najčešće morfonostilistički i sintagmatski, s iktusima eliptične, dinamične rečenice kao bitna odrednica njegova ukupnog književnog stvaranja u hodoljubnom putopisnom pohodu Alije Isakovića razmiču mogućnosti bošnjačkog putopisa do stupnja sasvim moderne proze."[125]

ZAKLJUČAK

Miljenko Jergović u tekstu pod nazivom *Književno prokletstvo Alije Isakovića*, objavljenom 14. 09. 2016. na Jergovićevoj web stranici, kaže: „Knjiga, pritom, koju nitko živ nije pročitao. "Jednom", knjiga je putopisa, suprotnih, po svemu drukčijih, u stilsko-strateškom smislu čak i neprijateljskih u odnosu na kanone što ih je lokalno zadavao Zuko Džumhur, koji neodoljivo podsjećaju na putopise što će ih četrdesetak godina nakon "Jednom" pisati sjajni austrijski pisac Christoph Ransmayr, moderni u zamisli i ostvarenju, jedan su od stvarnih vrhunaca poslijeratne bosanskohercegovačke književnosti."[126]

Ova tvrdnja na početku toliko je iritirajuća i neistinita, da je upravo ovaj rad nastao iz želje da je se opovrgne. Aliju Isakovića ima, i imat će ko da čita, istražuje, analizira, interpretira, te da nad njegovim djelima razmišlja. Jednako i nad putopisima *Jednom* kao i nad njegovim romanima, pripovijetkama, dramama, esejima. Drugi dio Jergovićeve tvrdnje također je upitan, jer Alija Isaković i Zuko Džumhur nisu zadavali niti pratili kanone, nego su stvarali zasebne i originalne putopise, a opet, kao i Skender Kulenović, esencijalno, i jezikom slične, što je i razumljivo jer su nadahnuti sa istih izvora, jednakim duhom i istom tradicijom. Jedino tačno u Jergovićevoj tvrdnji je da Isakovićevi putopisi jesu

[124] Isto, str. 75

[125] Fahrudin Rizvanbegović, Predgovor Izboru iz Isakovićevih putopisa, Antologija bošnjačkog putopisa XX vijeka, Alef, Sarajevo, 1997, str. 13.

[126] https://www.jergovic.com/ajfelov-most/knjizevno-prokletstvo-alije-isakovica/?fbclid=IwAR1bhs5HAl84gPXGyWvO-QxgOH523CuieP6T0y5EXUz9bOK0D8vEqnUIbHE

„moderni u zamisli i ostvarenju" i "jedan od stvarnih vrhunaca poslijeratne bosanskohercegovačke književnosti"**.**

Ovaj rad najbolje je, pak, završiti citirajući Fahrudina Rizvanbegovića, koji je rekao: "Alija Isaković je, u najboljim svojim putopisnim ostvarenjima, damarom umjetnika shvatio da je putopis sam putnik i njegov čitalac." [127] On je, po riječima Rizvanbegovića: "kao vršak putopisne književne avanture, bošnjački putopis izdigao do dostojanstva umjetničkog stvaranja."[128]

Ako bi se zbirka putopisa *Jednom* morala opisati jednom riječju, onda bi izbor autorice ovog rada pao na jednu riječ – ***čudesa***. Neka i na kraju budu čudesne riječi, iz proze sa početka zbirke pod nazivom *Čudesa dneva*, kao simbolični povratak na početak putovanja:

"Dugo se gušteramo na osunčanoj litici i šutimo. Sve je u našoj blagoj moći i sve je vječno. Bože, dao si nam danas, iz obalnih potkapina i morske pjene šire se eolski zvuci prema udaljenim otocima što su u opalnoj zavjesi horizonta i prema izlomljenim biokovskim vrhovima koji su sada zlatni od sunčeva zalaska, koji će biti svijetlosivi kad sunce zađe, i koji će pobijeljeti kad nebo uskoro potamni. Ni jedne neočekivane kretnje, ni jednog neprirodnog zvuka. Još tren i nebo će biti suton, a more - noć. Južno obzorje prekrit će razvučeni garežni oblaci kakvi dolikuju ovome veličanstvenom kozmičkom požaru. Mi ćemo još neko vrijeme ostati na goloj litici kao da je Sudnji dan."[129]

[127] Fahrudin Rizvanbegović, Predgovor Izboru iz Isakovićevih putopisa, Antologija bošnjačkog putopisa XX vijeka, Alef, Sarajevo, 1997, str. 13.

[128] Isto, str. 14.

[129] Alija Isaković, Čudesa dneva, Jednom, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997, str. 23.

LITERATURA:

1. ***BEGIĆ, Midhat,*** *„Isakovićevi obrisi", Antologija bošnjačkog putopisa XX vijeka, Alef, Sarajevo, 1997. (POGOVOR KNJIZI „Taj čovjek", Mostar, 1975)*
2. ***DURAKOVIĆ, Enes,*** *„Okom, srcem, duhom", Predgovor „Jednom" Alije Isakovića, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997.*
3. ***KULENOVIĆ, Tvrtko,*** *„Lektira II", Svjetlost Sarajevo, Sarajevo, 1984.*
4. ***KULENOVIĆ, Tvrtko,*** *Pogovor knjizi „Jednom" Alije Isakovića, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997.*
5. ***PURIŠ, Bernisa,*** *„Citati kao intertekstualni stilemi u putopisima Alije Isakovića", Post Scriptum, Časopis za društvene, humanističke i prirodne nauke, Br. 6-7, Pedagoški fakultet Bihać, Bihać, 2017/2018.*
6. ***PURIŠ, Bernisa,*** *„Poetska slika Drugog u bosanskohercegovačkim putopisima", BOSANSKOHERCEGOVAČKI SLAVISTIČKI KONGRES, Zbornik radova (knjiga 1), Slavistički komitet, Sarajevo, Sarajevo, 2012.*
7. ***RIZVANBEGOVIĆ, Fahrudin,*** *Predgovor Izboru iz Isakovićevih putopisa, Antologija bošnjačkog putopisa XX vijeka, Alef, Sarajevo, 1997.*

IZ NASTAVNE PRAKSE

Dragana Žunić,

RADIONICA: AKTIVNO SLUŠANJE za učenike 3. razreda osnovne devetogodišnje škole

UČITELJICA: Dragana Žunić, prof. RN JU OŠ „Sveti Franjo" Tuzla

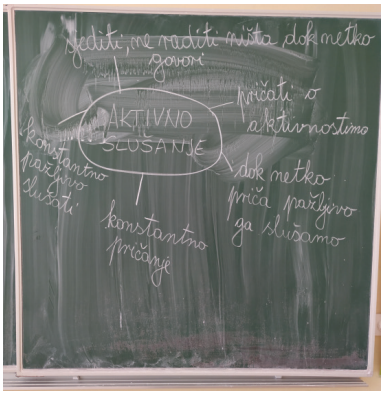
CILJ RADIONICE: Osposobiti učenike za aktivno slušanje i njegovu implementaciju u svakodnevnom životu i radu istih.

ISHODI: Učenici će moći prepoznati pravila aktivnog slušanja i usvojiti prijedloge za poboljšanje umijeća aktivnog slušanja, prepoznati i imenovati osjećanja te prepoznati potrebe (bez imenovanja potreba kao takvih) i razlikovati aktivno slušanje od onog što to nije.

KORACI RADA

1. KORAK

„Olujom mozga" zapisati što za učenike znači pojam „aktivno slušanje.

Nakon ove aktivnosti najavljujemo cilj radionice i naglašavamo da ćemo se vratiti na kraju na ovo što su rekli kako bismo utvrdili koliko smo na početku znali o aktivnom slušanju i što od ovoga što su rekli ipak ne bismo mogli identificirati kao „aktivno slušanje".

2. KORAK

CRTANJE U PAROVIMA

Pripreme: papiri sa slikama, bijeli papir, olovke

Upute: Članovi grupe se podijele u parove i sjede okrenuti leđima jedno drugom. Jedna grupa dobije crtež koji moraju opisati svom paru (koji ne smije vidjeti crtež) kako bi ga što vjernije nacrtao na svom praznom papiru. Ne smiju se gledati crteži - niti jedan par i crtači ne smiju postavljati pitanja već samo slušaju upute od svoga para koji ima original crtež.

Nakon što crtanje završi, parovi se ustanu i pokažu svatko svoju sliku - crtači što su nacrtali, govornici koju sliku su opisivali.

Sažetak i vrednovanje: Diskusija kako im je bilo igrati ovu igricu, je li im bilo teško davati upute/crtati, kako poslana poruka ne mora biti ono što je slušatelj/ica čuo/la…

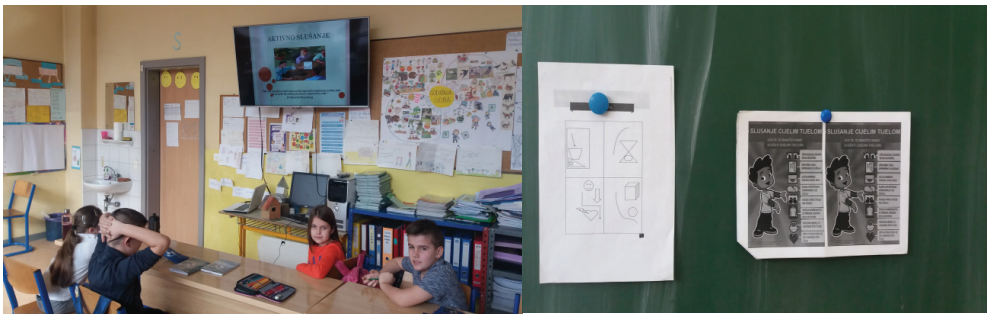
Trajanje: 10 min

3. KORAK

Slijedi teoretsko objašnjenje o aktivnom slušanju koristeći se kraćom prezentacijom u Power Pointu (5 do 6 slajdova) i ponavljanje osnovnih koraka pri aktivnom slušanju.

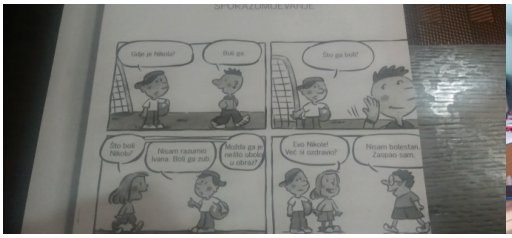
4. KORAK

Situaciona igra:

Jedna skupina dobija zadatak da odigra situaciju prikazanu na stripu koji su dobili. Zatim slijedi kraći razgovor što su učenici primijetili.

Zaključak je da su đaci radili pretpostavke i da nisu pažljivo slušali prijatelja što mu je i kako se osjeća.

Zatim slijedi druga skupina sa zadatkom da prikažu istu situaciju, ali kako bi to trebalo izgledati kada aktivno slušamo i kada se povežemo s drugima.

Zaključak je da je tako puno bolje jer su sada obratili pozornost na osjećanja i potrebe njihovog druga.

5. KORAK

Ponavljanje i refleksija svega što smo učili i radili, a tiče se aktivnog slušanja (slušanja cijelim tijelom).

Nakon kraćeg ponavljanja teorije slijedi i praktično ponavljanje. Učenici u parovima izlaze i jedan od njih izvlači karticu sa situacijom i čita je, a onaj drugi sluša, parafrazira izgovorene rečenice, vode razgovor o osjećanjima i pokušavaju na osnovu pogođenih osjećanja odrediti koja potreba nije zadovoljena da se onaj prvi osjeća kako je rekao.

Npr. „ Kada smo na pauzi dječaci se neće igrati sa mnom."

„Čujem da kada si na pauzi dječaci se neće igrati s tobom, jesam li te dobro razumjela?"

(Prvi učenik klima glavom kao potvrdu da ga je ovaj drugi razumio.)

„Kako se osjećaš zbog toga?"

„Osjećam se tužno."

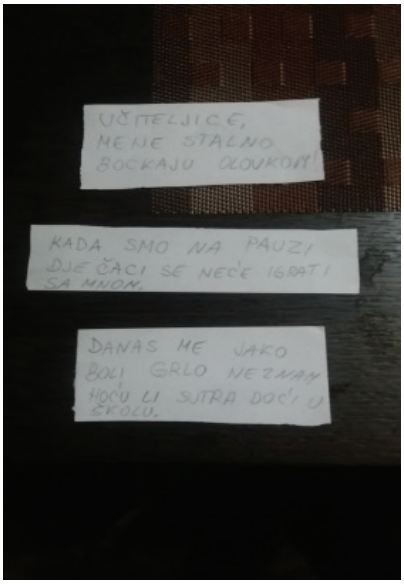
„Osjećaš se tužno jer bi želio da te dječaci prihvaćaju kao druga i igraju se s tobom?"

„Da."

(Razgovor potvrđuje da je prvi učenik kada je sve ovo rekao, a drugi ga pažljivo slušao izjavio da mu je nekako lakše jer ga je ovaj drugi razumio.)

6. KORAK

Na kraju radionice slijedi razgovor i evaluacija cijele radionice. Učenici govore o svojim osjećanjima i potrebama.

Za domaću zadaću učenici će napisati što su naučili o aktivnom slušanju sudjelujući u ovoj radionici.

Ekrema Halilović,

PISMENA PRIPREMA IZ NASTAVNOG PREDMETA MATEMATIKA (ONLINE)

Razred: VII

Nastavna tema: Četverougao. Obim i površina trougla i četverougla.

Nastavna jedinka: Četvrti školski pismeni zadatak

Tip časa: Pismena provjera znanja

Cilj rada:

1) Razvijanje pravilnog matematičkog izražavanja i definisanja
2) Razvijanje osnova informatičke pismenosti
3) Razvijanje sposobnosti za međusobnu interakciju
4) Razvijanje psihičkih funkcija: analiza, uočavanje i povezivanje
5) Razvijanje spretnosti u upotrebi geometrijskog pribora

Zadaci:

1) Obrazovni: provjeriti kako učenici pređeno gradivo o četverouglu, obimu i površini četverougla, konstrukciji četverougla umiju da primjene u rješavanju zadataka
2) Funkcionalni: provjeriti u kojoj su mjeri stekli vještine i navike iz usvojenih znanja
3) Odgojni: provjeriti urednost, preciznost, kao i pismeno izražavanje učenika

Oblici rada: Frontalni-individualni

Nastavne metode: dijaloška, rad sa tekstom, ilustrativna (crtež)

Artikulacija nastavnog sata:

uvodni dio (5´), davanje uputstva o radu, diktiranje zadataka

glavni dio (17´), samostalan rad učenika na zadacima

završni dio (3´), učenici šalju elektronskom poštom urađen pismeni zadatak

Tok sata

Uvodni dio: Provjera prisutnosti učenika. Davanja uputstva o radu školskog pismenog zadatka, vremenu trajanja rada i načinu slanja. Diktiranje zadataka učenicima.

Glavni dio: Samostalan rad učenika na zadacima.

Zadaci:

1. Šta je paralelogram?
2. Nabroj pravougle paralelograme!
3. Navedi podjelu trapeza!
4. Za kvadrat O=16 cm, odrediti:

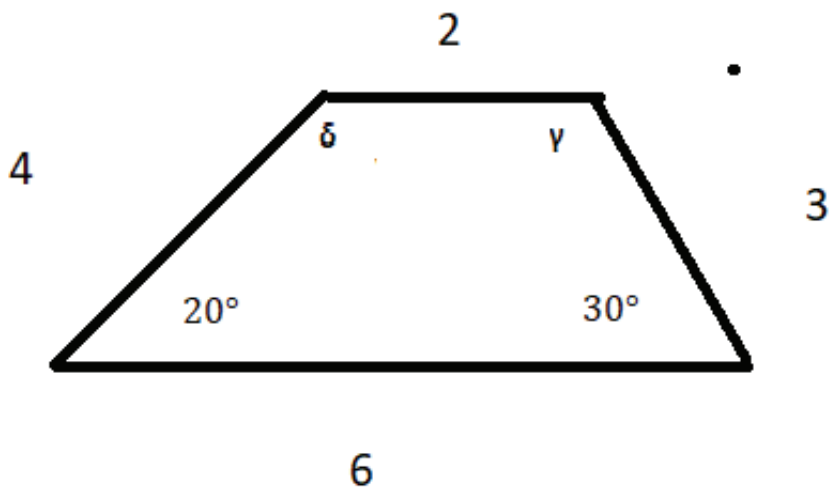
a) dužinu stranice kvadrata

b) konstruisati kvadrat

c) opisati i upisati kružnicu kvadrata

d) izračunati P kvadrata

5. Dat je četverougo na slici:

a) Kako se zove četverougao?

b) Odredi γ i δ !

c) Izračunaj srednju liniju (medijanu)

d) Izračunaj obim četverougla!

Za vrijeme samostalnog rada kamere moraju biti upaljene!!

Završni dio časa: Urađen školski pismeni zadatak učenici šalju putem elektronske pošte.

Rezime: Školski pismeni zadatak su učenici radili online, putem Zoom platforme. Vrijeme trajanje školskog časa je 25 min. Pet zadataka pokriva dvije nastavne teme, jednu nastavnu cjelinu - geometriju. Zadaci su različitog nivoa težine (najviše za prosječne učenike, 3 zadatka). Za ilustraciju crteža iz petog zadatka korišteni screencast alati. Učenici su samostalno radili zadatke na osnovu datih instrukcija. Sve vrijeme su držali uključene kamere, čime sam imala uvid u samostalni rad. Usvojena znanja i razvijene sposobnosti učenici su pokazali i slanjem urađenih pismenih zadataka putem elektronske pošte.

Literatura:

1. Fako Atija, Matematika za 7. razred devetogodišnje osnovne škole, „Bosanka riječ Tuzla", 2009.

2. Matematički list za učenike osnovnih škola, Beograd 1978-1982.

3. Baščelija Fahrudin, profesor matematike; Džaferović, Džafer; profesor pedagogije; Simić Milislav, profesor psihologije, Metodika nastave matematike

4. Okvirni nastavni plan i program za 7. razred devetogodišnje osnovne škole, izdat od Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke

Marjeta Petrovič,

Zagonetke su zabavne, ali i puno više od toga

SAŽETAK: Stvaramo zagonetke koje potiču djecu na intenzivno razmišljanje, povezivanje i razmišljanje. Pitanja dobre slagalice su ona na koja može točno odgovoriti čak i dijete koje nije imalo sve podatke, ali ih je ispravno koristilo i znanje koje već ima povezalo s podacima koje je upravo čulo. Pitajmo djecu: "Pogodite što?" A već će začepiti uši i sa zanimanjem slušati. To su zagonetke, čvorovi, umne igre. Uz njihovu pomoć upoznaju svijet oko sebe, a pronalazak rješenja za njih je izazov i zabava. Budući da djeca vole zagonetke i jer zagonetke pokreću puno misaonih procesa, predstavit ću vam nekoliko načina na koje zagonetke mogu postati mentalni izazov za dijete i onog tko ih postavlja. Tako možemo slušati zagonetke, gledati, mirisati, osjećati, okusiti. Iako se čini da su zagonetke prvenstveno namijenjene zabavi, u njima se kriju mnoge druge pozitivne osobine. Slagalica potiče razvoj različitih kognitivnih procesa, a ima i obrazovno značenje.

KLJUČNE RIJEČI: zagonetke, mentalni izazov, kreativnost, aktiviranje svih osjetila

„Pogodi što je to?"

U svom poslu često postavljam djeci zagonetke. Slagalica može biti poput uvoda u temu, zagonetke su poput konsolidacije, zagonetke su samo za zabavu. Tako sam tijekom svog rada s djecom smatrao da su zagonetke vrlo korisne. Međutim, uz malo domišljatosti, možemo ih promijeniti i prilagoditi mijenjajući poteškoću njihova rješavanja. Najčešće čitamo zagonetke iz različitih knjiga, ali ako imamo malo mašte, zagonetke možemo samo izmišljati. Izmišljanje zagonetki nema granica. Opisat ću vam zagonetke u kojima djeca aktiviraju sva svoja osjetila i istodobno se nevjerojatno zabavljaju. Na taj način pomažemo u zadovoljavanju djetetove potrebe za mentalnim radom i uspješnijem razvoju potencijala pojedinca.

Pokrenimo mozak

Dječji mozak je znatiželjan i nadasve pun mašte. Slagalice su definitivno dobar način za zapošljavanje dječjeg mozga i poticanje na razmišljanje.

Zamišljanje, planiranje, računanje, razumijevanje drugih, rješavanje zagonetki, provjera ispravnosti - sve je to razmišljanje! Postoji mnogo različitih načina razmišljanja, jer možemo razmišljati sami ili zajedno s drugima, u suradnji ili natjecateljski. Istodobno je važno pamćenje, što nam pomaže da nova znanja stječemo sa starim znanjem (Dežman, 2013).

Također sam shvatila da su zagonetke veliki mentalni izazov za djecu. Uz pomoć zagonetki razvijaju slušnu pažnju, slušnu diferencijaciju, mentalnu klasifikaciju i koncentraciju, a prije svega razvijaju funkcionalno mišljenje, što se pokazalo izvrsnom podlogom za kasnije dobro razmišljanje i učenje (Podgornik, 2015).

Kako postavljamo zagonetke?

Zagonetkom možemo započeti usredotočeni posao, koristiti ga kao motivaciju, a češće zagonetkom odabrana aktivnost završava. Slagalice također mogu biti središnji dio aktivnosti i njima se posvećuje sva pažnja. Dolje navedene metode posebno su prikladne za djecu predškolskog uzrasta, ali mogu se koristiti i s drugim dobnim skupinama, a težina slagalica može se prilagoditi u skladu s tim. Što ćemo raznoliko postavljati djetetu zagonetke, to će ih imati bolje i one će biti svestranije.

Načini rješavanja zagonetki ako djetetu čitamo zagonetku.

- **Dijete rješenje govori riječima**. Ovo je najčešći način, ali ne i jedini. Također možemo postaviti različita pravila.
- **Dijete crta rješenje zagonetke.** Djeca mogu crtati na papiru, na ploči, u pijesku ...
- **Dijete rješenje izražava pokretom**. Umjesto da dijete izgovori odgovor riječju, naprimjer: medvjed, ono pokušava izraziti medvjeda u pokretu
- **Dijete pronalazi opisani predmet u sobi**. Pri pripremi zagonetki obraćamo pažnju na odabir predmeta koji se definitivno nalaze u sobi u koju ćemo staviti zagonetke ili predmete skupljamo sami i stavljamo ih pred djecu.
- **Dijete traži onog sa zagonetkom na slikama.** Možemo pripremiti zagonetke za slike koje se već nalaze u odabranom

prostoru ili možemo pripremiti slike zajedno sa zagonetkama koje potom prikladno rasporedimo. Pazite da budu vidljivi svoj djeci koja pogađaju. Na taj način imamo priliku djecu upoznati s društveno poznatim simbolima i dogovorenim znakovima.

- **Dijete glasno oponaša o čemu se radi u zagonetci**. Na zagonetku kukavice dijete zakukuriči, na zagonetki aviona oponaša brujanje aviona i slično.
- **Dijete rješenje izražava pjesmom**. Uz zagonetku zvona dijete može otpjevati pjesmicu *Malo zvono* ili neku drugu pjesmu o zvonu. Ako ne zna nijednu pjesmu o zvonu, može je sam izmisliti (Voglar, 1976).

Također možemo pogoditi različite elemente, a ne samo tekst. Ovo je posebno pogodno za predškolce koji se prvi put susreću sa zagonetkama. Dječje razmišljanje je prije svega uočljivo - konkretno, a djeci stoga pogađanje konkretnih stvari samo otvara put za daljnje pogađanje teksta s raznim pojmovima i prenesenim značenjima. Tekstu postupno prelazimo kad primijetimo da su djeca svladala i usvojila određene pojmove rječnikom. Tada možemo zakoračiti korak više i pripremiti im teže izazove.

Možemo pretpostaviti:

- **skriveni objekt** - Skup predmeta koji su djeci dobro poznati skriven je ispod pokrivača ili u platnenoj vrećici. Djeca pokušavaju shvatiti što je skriveni predmet, samo osjećajući. Kad se odluče za konačni odgovor, pogledaju temu i provjeravaju je li rješenje točno. Ovo je samo nagađanje konkretnih stvari.
- **nedostaje dio slike ili predmeta -** Pripremite djeci nepotpune slike ili predmete koji određenom dijelu nedostaju i potaknite ih da otkriju koji dio nedostaje, uspješno ga prepoznaju i u skladu s tim dovrše. Važno je da djeca imaju priliku vidjeti cjelinu i tako provjeriti svoje razmišljanje. Pritom se od konkretnih predmeta možemo prebaciti na simboličku razinu, jer možemo birati slike koje sadrže društveno poznate simbole, ljude koji ilustriraju određenu emociju ...
- **pokreti -** Djeci pokazujemo odabrane pokrete i potičemo ih da pogode što ilustriramo. U početku su to pokreti za jednostavne stvari koje su djeci dobro poznate (naprimjer: kućni ljubimci), ali kasnije prikazujemo i pokrete koji ilustriraju određenu profesiju, koncept ... Čak i na taj način, zadatak je težak kad djeca pogodi manje poznati elementi. Važno je i dobro promatranje.
- **obrisi predmeta -** Obrise slika najlakše je pripremiti za djecu u obliku slika. Međutim, obrise možete pretpostaviti i kroz zavjesu ili platno kad je bila vidljiva samo sjena predmeta. Pretpostaviti

da im je to isprva naporan posao, jer predmeti više nisu betonski. Njihova mašta i performansi mogu ih zalutati. I to zahtijeva oštro promatranje i povezanost s već poznatim stvarima. U početku je zadatak lakši ako obrisima sličica dodamo sličice s rješenjem i jednostavno ih povežemo.

- **tekst -** Započinjemo čitanjem i izgovaranjem zagonetki koje pokrivaju što više konkretnih riječi. Kako upoznajemo konceptualni svijet i širimo rječnik, prelazimo na teže zagonetke koje riječi pretvaraju u drugu sliku i prikazuju ih iz drugog kuta.

Slagalice mogu tražiti i djeca. Pritom im ostavljamo slobodu da podijele svoje ideje o dizajnu i izričaju. Ako je potrebno, potičemo ih, usmjeravamo i pomažemo im. U svakom slučaju, na to ne prisiljavamo dijete, jer bi to imalo suprotan učinak, a zagonetke bi izgubile privlačnost i interes.

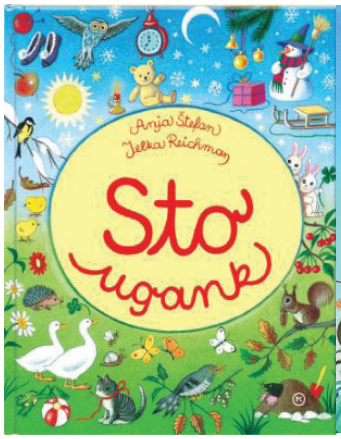
- **Dijete može samo postavljati poznate zagonetke**. Ako djetetu nekoliko puta postavimo zagonetku, zapamtite je. Sada nam postavlja zagonetke i osjeća se sjajno u ovoj ulozi. Slagalici riječi može dodati druge elemente po vlastitom nahođenju.
- **Dijete može sami slagati zagonetke.** U početku će to biti nerazriješene zagonetke, npr.: Velika je životinja, ima rogove na glavi, pase na livadi. Kasnije će, međutim, njegove zagonetke dobiti i na složenosti riječi i ljepšem obliku.
- **Dijete postavlja glazbene zagonetke.** Na lalali pjeva melodiju poznate pjesme, a mi moramo pogoditi pjesmu. Još je teže ako pjesmu moramo upoznati samo po njenom ritmu, koje dijete plješće ili tuče. Dijete pjesmu bira samo, ali odrasla osoba može mu pomoći da je odabere.
- **Dijete postavlja zagonetke za kretanje**. Iz njegovog kretanja moramo pogoditi tko se igra na travnjaku: lav, miš, crv ... Ili moramo pogoditi što radi. Čak i u ovom načinu rada dijete može odabrati za sebe, što će pokazati, ali možemo mu šapnuti ideju ili ponuditi crtanje predmeta iz pripremljenih slika. Poticanje djece da u budućnosti češće izmišljaju zagonetke osigurat će napredak na ovom području. Pritom se možemo testirati i na izumu. (Voglar 1976)

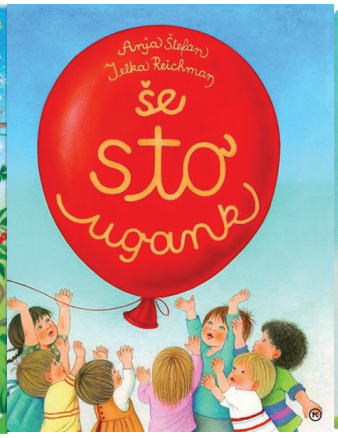
U vrtiću uglavnom koristimo pročitane zagonetke. Ja ih zovem **SLUŠALICE ZA SLUŠANJE**. U tim zagonetkama djeca slušaju i istovremeno slušaju kako bi pronašla rješenje. Podatke dobivaju **SLUHOM**. Za mlađu djecu koristimo zagonetke koje govore o tipičnom izgledu stvari (Tko je smeđi i dlakavi, ali dušica voli?). Njihova je vrijednost da djeca povežu svoja znanja o nečemu i pronađu rješenje. Za stariju djecu odabiremo zagonetke koje su zahtjevnije i o nečemu razgovaramo u prispodobi (Sjedi u loncu, ništa se ne miče. Rijetko je žedan, voli točku?). Tada, osim razmišljanja, djeluje i mašta. Među težim su zagonetke, gdje djeca

moraju pronaći rješenje u obliku rime (Hladno izvan kima, otkako je _ _ _ _? Došao u zemlju?). Zvučne zagonetke također uključuju zagonetke u koje stavljamo različite materijale u iste spremnike. Ispunite po dva istim materijalom. Djeca moraju slušajući pronaći zvučne parove.

I sama često koristim **VIDLJIVE ZAGONETKE**. To je ono što nazivam zagonetkama koje djeca percipiraju vidom. Odgajatelj / dijete takve zagonetke pokazuje pokretom. Djeca napeto gledaju. Ovdje, istovremeno s misaonim procesima mišljenja, **VID** djeluje.

Najviše se zabavljaju s **UKUSNIM PAGZESAMA**, gdje djeci povezujemo oči i nudimo im raznovrsnu hranu (voće, pojedinačne namirnice itd.) Na tanjuru, a djeca kroz **OKUS** moraju pogoditi o kojoj se hrani radi. Mlađoj djeci pokažemo što imamo ranije na tanjuru i nudimo im manje hrane. Ovdje moramo obratiti pažnju na individualnost svakog djeteta. Napokon, ne vole sva djeca svu hranu. I u redu je reći im prije utakmice da ako im se nešto ne sviđa, mogu jednostavno pljunuti na salvetu u ponudi. Na taj će način djeca opuštenije pristupiti igri i igrati je bez oklijevanja. **OSJEĆATI ZAGONETKE** puno su teže. Oni putem **TIPA** moraju odrediti što im stavljamo u ruke. Prvo, sondiranjem određuju veličinu stvari, dimenzije, razna druga fizička svojstva (meka, tvrda, glatka, hladna ...) i pokušavaju se prisjetiti oblika koji opažaju s vrstom. Jednostavniji oblik ovih zagonetki je da moraju pronaći dvije identične između različitih predmeta uz pomoć tipa. Također možemo tražiti od djece da njuškaju mirisne zagonetke. Najbolje je i ovdje koristiti flaster za oči i ponuditi djeci različite stvari po mirisu (začini, hrana, biljke ...). A djeca pokušavaju pogoditi što osjećaju.

I kako ih rješavamo

Kao što postoji raznovrstan niz zagonetki, tako i djeci možemo ponuditi rješenja na različite načine. Djeca mogu jednostavno reći rješenje, mogu ga nacrtati, pokazati, naglas oponašati o čemu se sastoji

zagonetka itd. (Voli se vrtjeti, voli spavati, slatko joj mlijeko miriši? Rješenje s imitacijom glasa: mijau, mijau).

Ako djecu nekoliko puta pitamo zagonetke, sjetit će ih se. A onda mogu postavljati zagonetke nama ili jedni drugima. Još je teže ako sami moraju izmišljati zagonetke. U početku će to biti zagonetke bez rime (Ima dva cvijeta, slini i puzi po travi?). Ako ustrajemo, uskoro će moći stvarati zagonetke koje će se rimati (Ona skače po drveću i voli biti slatka s lješnjacima. Tko je to?).

I sama najviše uživam kad djeci postavim pitanje: „Kako ste znali odgovor? Što te podsjetilo na rješenje?„ (Mane se trese mašući repom, tko zna jahati na sedlu? To je konj. Mane me podsjetio, konj ima grivu. Može li to biti lav? Rekli ste sedlo, to konj ima.) Tada dijete potičemo na analitičko razmišljanje jer mora ponovno analizirati zagonetku i sjetiti se svih asocijacija koje su mu prolazile kroz glavu dok je slušalo. Kad pronađe ono što ga je podsjetilo na rješenje, još uvijek mora opravdati svoj odgovor. A to može učiniti samo nekolicina djece. Istodobno, pomažemo im da razviju najvišu razinu razmišljanja i istodobno ih potičemo da postanu svjesni analitičkog mišljenja.

Ovo je pravi mentalni izazov!

Zašto su zagonetke korisne?

Istražujući značenje zagonetki za predškolsku djecu, došao sam do zaključka da im pomažu da na prirodan i prijateljski način postave temelje logičkog razmišljanja, nauče ih razumu i razumu i potiču ih da promatraju bitne značajke svijet. Kroz zagonetke djeca uče odvojiti bitne podatke od nebitnih i smisleno ih povezati. Vrsta, dizajn i tematske karakteristike slagalica pokazuju nam da su vrlo raznolike. Oni pomažu najmlađim čitateljima i spasiocima da šire znanje i obogate svoj rječnik na razumljiv način. Duhovite i zaigrano osmišljene misli djeci također pružaju zabavu i zabavu.

1. **ZAGONETKE POTICAJU HUMOR I KONCENTRACIJU** jer nam izmame osmijeh, a smijeh je vrlo važan za sreću i zdravlje jer opušta i mozak i tijelo i smanjuje stres. Djeluju smirujuće, ali istodobno ih potiču na djelovanje i uče ih boljoj koncentraciji kada strastveno ponavljaju tekst i naprežu mozak kako bi pronašli pravo rješenje.
2. **RJEŠAVANJE PROBLEMA I KRITIČKO RAZMIŠLJANJE** jer pomažu u razvijanju vještina rješavanja problema i kritičkog mišljenja te promiču dječje razumijevanje i kreativnost.
3. **ZAGONETKE POVEĆAJU RJEČNIČKO BLAGO I POVEĆAJU ČITANJE RAZUMIJEVANJA**

4. **ZAGONETKE DAJU DJECI PRILIKU DA UČE DRUGE**

Dječji mozak treba što je više moguće stimulacije, posebno danas kada provode previše vremena iza računala, tableta, telefona i televizije. Ali ako to mogu učiniti u našem društvu, još bolje. A zagonetke su izvrstan alat i za druženje i za napinjanje sivih stanica.

Književnost

- Poticanje razvoja potencijala za učenje djece u predškolskom razdoblju. http://vrtec-ciciban.si/wp-content/uploads/2013/04/rajovic-spodbujanje-razvoja-u%C4%8Dnih-potencialov.pdf
- Kako potaknuti mentalni razvoj djeteta kroz igru Ranko Rajović
- Zagonetke.Ljubljana: Mladinska knjiga.Voglar, M. (1976)
- http://www.zalozbamis.com/avtor/andrej-rozman-roza-2/
- https://sl.wikipedia.org/wiki/Lilijana_Praprotnik_Zupan%C4%8Di%C4%

Daniela Spevan,

RAZLIKA JE SVUDA OKO NAS - KROZ BAJKE UČIMO RAZLIKU

RAZLIKA JE SVUDA OKO NAS

Znamo mnoge razlike koje drugi primjećuju, poput religije, invaliditeta, bolesti, državljanstva, boje kože. Razlika je vrlo česta. Gdje god se okrenete, vidite nekoga ko je drugačiji.

Često stvaramo mišljenje o osobi na osnovu njenog izgleda. Međutim, to nije u redu. Čineći to, stvaramo predrasude ne znajući njihovu ličnost.

Zbog toga ljudi od malih nogu uče prihvatiti drugačije, jer nam je tada život lakši.

Preuzeto, 16.12.2020 sa http://pisarije.splet.arnes.si/sedmosolci-3/vsi-drugacni-vsi-enakovredni/

PREDSTAVLJANJE RAZLIKE STUDENTIMA

Često se suočavam sa temom razlike. Tako će ih lakše prihvatiti i neće imati osjećaj da prihvaćaju nešto strano. Zbog toga je vrlo važno predstaviti njihovu razliku na zanimljiv način. Možemo to učiniti:

- kroz igru,
- uz pomoć lutke,
- čitanjem bajki, slikovnica,…

Zajedno s bajkama, djeca odrastaju i upoznaju različite junake, natprirodna bića, čudesne predmete, .. Istovremeno, bajke zabavljaju i istovremeno obrazuju svojom porukom.

Stoga je upotreba bajki često važna za prihvatanje različitosti, jer se učenici često identificiraju ili suosjećaju s likom osobe koja u njoj nastupa. Oni to pokazuju na različite načine:

- dramatizacijom,

• stvaranjem priče,

• sa ilustracijama.

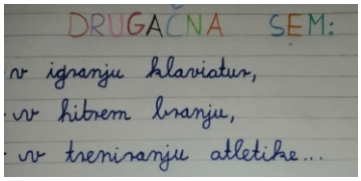
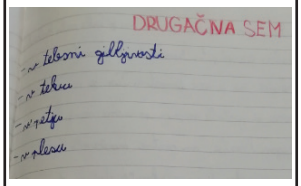
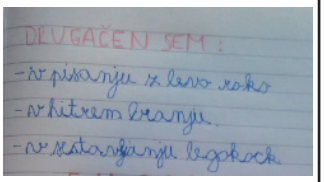
Pristupljeno, 16.12.2020 s

http://pefprints.pef.uni-lj.si/2445/1/diploma_-_MAJA_JAN%C4%-8CAR.pdf

Također razgovarali smo sa učenicima o različitosti i upoznali smo se čitajući bajku *Emma Pipifilipi* (Maria Blazejovsky).

Na početku lekcije učenici 3. razreda razmišljali su o sebi u smislu da su drugačiji. Ovo je rečeno u kratkoj riječi. Iz napisanih primjera možemo razumjeti kako učenici danas misle da su drugačiji.

Primjeri studentske evidencije:

		
Ja sam drugačiji: -u sviranju klavijatura, -u brzini čitanja, -u treningu stletica.	Ja sam drugačiji: -u fizičkoj pokretljivosti -čeka, -u pjevanju, -u plesu	Ja sam drugačiji: -pisanje lijevom rukom, -u brzini čitanja, -u sastavljanju lego kockica

Nakon razmišljanja o tome ko sam i koliko se razlikujem, ohrabrio sam ih da predstave lik iz bajke.

PREDSTAVLJANJE RAZLIČITOG LIKA

Lik različitog u bajci predstavlja Emma Pipifilipi. Ovo je galeb kojeg su drugi odbacili jer je želio biti drugačiji. Napustio je porodicu i odletio u svijet. U svijetu je shvatio ko je on i šta za njega znači njegova porodica.

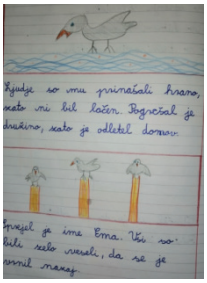
Došao je do spoznaje da smo svi nešto posebno i da smo u mnogočemu slični.

PREZENTACIJE UČENIKA NA TEMI RAZLIKE

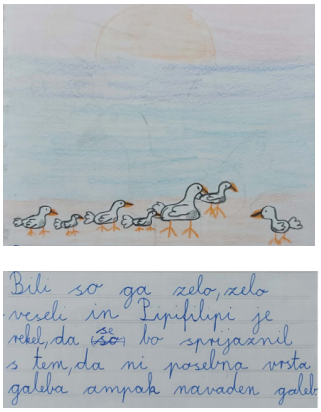
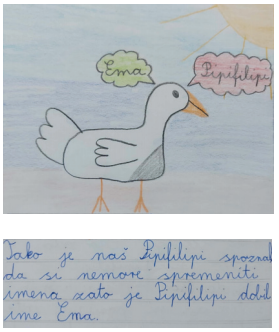
Kroz bajke utičemo na razvoj emocija i ličnosti. Na taj način djecu učimo vrijednostima i principima.

Tema razlike je dovoljno predstavljena i predstavljena učenicima u učionici. Budući da su se navikli na glavnog junaka, dogovorili smo se da ćemo stvoriti slikovnicu u kojoj će uprizoriti nastavak priče. Uz slikovnicu mogu uprizoriti različite poglede na drugost i tako utjeloviti ili poistovjetiti se s glavnim likom.

1.Primjer

	
Ema Pipifilipi Odlučio je odletjeti. Sletio je na more.	Ljudi su mu donosili hranu, pa nije bio gladan. Nedostajala mu je porodica, pa je odletio kući. Usvojio je ime Emma. Svi su bili vrlo sretni što su ga vratili.

2.Primjer

		
Pipifilipijev galeb trebao je odletjeti, ali ga je sestra zaustavila.	Rekla mu je da ne želi da se udalji od nje jer ga jako, jako voli.	A Pipifilipi je odletio.
		
Međutim, zaustavio se nasred puta jer mu je porodica jako nedostajala i odletio kući.	Bili su vrlo, vrlo sretni s njim i Pipifilipi je rekao da će se pomiriti s činjenicom da on nije posebna vrsta galeba već obični galeb.	Tako je naš Pipifilipi shvatio da ne može promijeniti ime, pa je Pipifilipi dobio ime Emma.

3. Primjer

Ema Pipifilipi

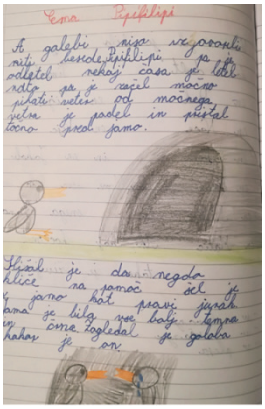
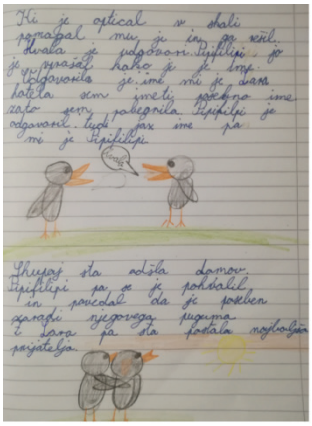
Pipifilipi je visoko u zraku.

Pipifilipi je padel iz višine na čvrsti pesek.

Možete ga ostaviti na vrhu i lijevo. Sanjal je, da je sam in se nima z nikomer igrati.

U ovom slučaju potrebno je koristiti isti broj dijelova kao i majka nove osobe.

4. Primjer

	
Ema Pipifilipi A galebi nisu izovovorili niti reči. Pipifilipi pa je odletel. Trenutno nije moguće ni za jednog člana veterana. Moguće je koristiti podlogu i isporučiti je. S druge strane, nema potrebe za pomoći. To je slučaj u junu. Jam je bio sve bolji i crni. Zagledal je galeba, kao što je on.	Budući da je bio zaglavljen u kamenu, pomogao mu je i spasio ga. Hvala ti odgovorio je galeb.Pipifilipi ga je pitao kako se zove. Odgovorio je, zovem se Lara. Htio sam da imam posebno ime pa sam pobjegao. Odgovorio je da je i on pobjegao i da se zove Pipifilipi. Otišli su kući zajedno. Pipifilipi se, međutim, pohvalio i rekao da je poseban zbog svoje hrabrosti. On i Lara postali su najbolji prijatelji.

ZAVRŠNI DIO

Da bi predstavili temu razlike, učenici 3. razreda napisali su vlastitu bajku / slikovnicu na osnovu nastavka diskusije. Maštom su oblikovali svoje misli i poistovjetili se sa poznatim junakom.

Pritom je važno da znamo kako cijeniti učenikove zanimljive slikovnice koje nose važnu poruku. Sadrže određenu nevolju koju treba prevladati.

Bajka im je pomogla da razjasne pojam razlike, jer su svojim radom dokazali da je dobra bajka ona koju želimo pročitati i čuti.

IZVORI

• Kordigel Aberšek Metka, (2017): Lili i Bine 3, Čitanka za treći razred osnovne škole, str. 116, 117.

OBAVJEŠTENJE AUTORIMA, ČITATELJIMA I SARADNICIMA

Poštovani autori, čitatelji i saradnici,

Dozvolite da vas podsjetimo da su svi objavljeni radovi u časopisu „Naša škola“ dostupni čitateljima širom svijeta putem akademske baze podataka **EBSCO** u **Massachusetts, USA**.

S obzirom na tu činjenicu, neophodno je da autori sarađuju sa recenzentima u smislu eventualne korekcije, izmjene i dopune ponuđenog teksta, a sve sa ciljem postizanja višeg kvaliteta objavljenih radova.

Radovi koje šaljete “Našoj školi” treba da budu originalni, stručno i naučno zasnovani, aktuelni, tehnički pripremljeni i da tretiraju problematiku odgoja i obrazovanja.

Da bi radovi bili recenzirani i odobreni za objavljivanje, moraju da zadovoljavaju osnovne uslove:

- radovi se šalju u WORD formatu na e-mail Redakcije (**redakcija@nasaskola.ba**)
- radovi moraju imati najmanje 4 i najviše 16 stranica normalnog proreda
- uz rad obavezno dostaviti i rezime od pola stranice kucanog teksta
- rad treba da tretira aktuelnu tematiku iz područja odgoja i obrazovanja
- rad treba da odgovara uslovima za objavljivanje u pojedinoj rubrici
- rad ne smije biti ranije objavljivan u nekom drugom časopisu
- rad treba da bude sadržajno vezan za nastavni plan i program i da čitateljima omogući praktičnu primjenu
- rad mora da bude pisan razumljivo i prilagođen široj čitateljskoj populaciji

Podsjećamo vas da se objavljeni radovi svrstavaju u rubrike i to:

- **ISTRAŽIVAČKI RADOVI** - radovi objavljeni u ovoj rubrici moraju poštovati metode naučnog istraživanja i one moraju biti prikazane, odnosno navedene, ako su opće poznate.

- RASPRAVE I ČLANCI - radovi objavljeni u ovoj rubrici moraju poštovati sadržajne i stručne uslove koji podrazumijevaju tačne interpretacije naučnih i stručnih spoznaja o temi o kojoj se piše, uz argumentiranje izvora.

- **POGLEDI I MIŠLJENJA** - radovi u ovoj rubrici mogu izražavati mišljenja koja još nisu naučno potvrđena, ali predstavljaju stav autora na osnovu ličnog iskustva ili još neprovjerenih činjenica, a mogu biti interesantni za čitatelje.

- **OSVRTI I PRIKAZI** - radovi ove rubrike se odnose na prikaze knjiga, izložbi, takmičenja i drugih događanja iz područja odgoja i obrazovanja.

- IZ NASTAVNE PRAKSE - radovi ove rubrike odnose se većinom na metodičke obrade nastavnih jedinica određenih nastavnih predmeta. Moraju imati kvalitet oglednog predavanja uz poštivanje pravila pisanja metodičkih priprema.

- IZ PROGRAMA STRUČNOG USAVRŠAVANJA NASTAVNIKA - u ovoj rubrici se objavljuju radovi koji prikazuju noviji način obrade jedne teme iz nastavničkih predmeta i odnose se na dobru nastavničku praksu ili njeno unapređenje, kao i pojašnjenje nekih činjenica novim saznanjima.

Redakcija časopisa

Spisak autora objavljenih radova u broju 267 (97) / 21 časopisa „Naša škola“ :

- **Akademik prof. dr. Suad Kurtčehajić, e-mail: suad777@gmail.com**
- **dr. sc. Alma Švraka, e-mail: svrakaalma1980@gmail.com**
- **dr. Šefket Arslanagić, e-mail: asefket@pmf.unsa.ba**
  mr. Daniela Zubović, e-mail: asefket@pmf.unsa.ba
- **prof. Jasna Čolollović-Rosić, e-mail: jasna.colovicrosic@ssts.edu.ba**
  prof. Kada Hasanspahić, e-mail:
- **MA Fikreta Žunić, e-mail: fikreta.zunic@yahoo.com**
- **mr. sci. Maksuda Muratović, e-mail: maxymuratovic@hotmail.com**
- **prof. Ekrema Halilovič, e-mail: ekrema.halilovic@gmail.com**
- **prof. Dragana Žunić, e-mail: draganazunic@gmail.com**
- **prof. Daniela Spevan, e-mail: danielaspevan5@gmail.com**
- **prof. Lejla Hodžić, e-mail: lejla_hodzic@yahoo.com**
- **Jelena Purković, e-mail: jelenapurkovic@gmail.com**
  Stefan Simić, e-mail:
- **Marjeta Petrovič, e-mail: prvosolka@gmail.com**

Ljubazno molimo naše čitaoce da za sve stručne informacije, primjedbe i sugestije kontaktiraju e-mail glavne urednice milkadb1234@yahoo.com.

Za sve ostale informacije možete kontaktirati i e-mail smvesnic@gmail.com

SADRŽAJ
ČASOPISA „NAŠA ŠKOLA“ BR. 267 (97) / 2021.

ISTRAŽIVAČKI RADOVI

Alma Švraka,
RODITELJSKA INSTRUKCIJA I NADGLEDANJE DJECE U UČENJU KOD KUĆE 5

Jelena Purković, Stefan Simić,
PREGLED ISTRAŽIVANJA O PRIMENI RAČUNARA U NASTAVNOM PROCESU 13

RASPRAVE I ČLANCI

Suad Kurtčehajić,
KRATKA DRŽAVNO-PRAVNA HISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE (I DIO) 27

Fikreta Žunić,
EVOLUCIJA UČENJA NA DALJINU 35

Daniela Zubović, Šefket Arslanagić,
OBRAZAC ZA SUMU KVADRATA PRVIH n PRIRODNIH BROJEVA I NJEGOVA PRIMJENA 45

POGLEDI I MIŠLJENJA

Jasna Čolović-Rosić, Kada Hasanspahić,
USKLAĐIVANJE NPP OPŠTEOBRAZOVNIH PREDMETA SA POTREBAMA STRUČNOTEORIJSKE NASTAVE 52

Maksuda Muratović,
ZNAČAJ OGLEDA U NASTAVI FIZIKE 61

OSVRTI I PRIKAZI

Lejla Hodžić,
ALIJA ISAKOVIĆ -*JEDNOM*- PUTOPISI 65

IZ NASTAVNE PRAKSE

Dragana Žunić,
RADIONICA: AKTIVNO UČENJE ZA UČENIKE 3.RAZREDA OSNOVNE DEVETOGODIŠNJE ŠKOLE 87

Ekrema Halilović,
PISMENA PRIPREMA ZA NASTAVNI ČAS IZ MATEMATIKE (ONLINE) 93

Marjeta Petrovič,
ZAGONETKE SU ZABAVNE, ALI I PUNO VIŠE OD TOGA 97

Daniela Spevan,
RAZLIKA JE SVUDA OKO NAS - KROZ BAJKE UČIMO RAZLIKU .. 105

OBAVJEŠTENJE AUTORIMA, ČITATELJIMA I SARADNICIMA 113